

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 339.137.21 (575)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТАҒОЙНАЗАРЗОДА АМРИДДИН

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ СОҶИБКОРИИ
ДАВЛАТӢ ВА БАҲШИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
ихтисоси 08.00.01 – Назарияи иқтисодӣ (08.00.01.01 – Назарияи умумии
иқтисодӣ (иқтисоди сиёсӣ))

Роҳбари илмӣ:

н.и.и. Фозилхонов Д.О.

Душанбе – 2025

МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР.....	15
1.1. Соҳибкории давлатӣ ва нақши он дар шароити муосир.....	15
1.2. Асосҳои назариявии рушди баҳши давлатӣ дар марҳилаи муосир.....	38
1.3. Ҷанбаҳои концептуалии шарикии баҳши давлатию хусусӣ.....	52
БОБИ II. ВАЗӢИ МУОСИР ВА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	68
2.1. Таҳлили вазъи соҳибкории давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	68
2.2. Ҷанбаҳои институтсионалӣ, омилӣ ва иқтисодии фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	94
2.3. Таҳлили имкониятҳои шарикии баҳши давлат ва хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	108
БОБИ III. РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	128
3.1. Мукаммалсозии самтҳои асосии фаъолияти соҳибкории давлатӣ.....	128
3.2. Самтҳои асосии мукаммалгардонии сиёсати иқтисодии давлат ва баҳши давлатӣ.....	140
ХУЛОСА.....	154
РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	159

РҶҶҲАТИ КАЛИМАҲОИ ИҲТИСОРИШУДА:

- АМИТ– Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;
- ВАО– Вазорати ахбори омма;
- ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил;
- ИМА – Иёлооти муттаҳидаи Амрико;
- КВД- корхонаи воҳиди давлатӣ;
- КИД – корхонаҳои азим бо иштироки давлат;
- КИТТКК (НИОКР) – корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ташкилӣ
конструкторӣ;
- КОА – Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон;
- ММД – маҷмуи маҳсулоти дохилӣ;
- МОИ “Данғара”– минтақаи озоди иқтисодии “Данғара”;
- ҶДММ – ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд;
- ҶСК – ҷамъияти саҳомии кушода;
- ШБДХ – шарикии баҳши давлат ва хусусӣ;
- ТАЛКО – корхонаи воҳиди давлатии алюминии тоҷик;
- USAID – Агентии рушди байналмилалӣ Амрико

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи (предмет) таҳқиқот. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ муносибатҳои иқтисодии субъектҳои иқтисодиро дар давлатҳои пасошуравӣ куллан тағйир дод. Тағйироти баамаломада дар навбати аввал, дар дигаршудани муносибатҳои моликиятдорӣ ва пайдоиши шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар рафти истифодабарии объектҳои моликият ба амал омадааст. Он дар замони муносибатҳои маъмурӣ-фармонфармоии давлат мавқеи калидӣ дошт ва тамоми самтҳои хоҷагидориро таҳти таъсири худ қарор медод. Аммо баъди гузариш ба иқтисоди бозорӣ раванди босуръати хусусигардонӣ, ғайридавлатигардонӣ ва ташкили ҷамъиятҳои саҳомӣ ба амал омад, ки мавқеи бахши давлатиро дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ то андозае коҳиш дод. Давлат ҳамчун субъекти асосии иқтисодӣ дар баробари дигар субъектҳои иқтисодӣ имрӯзҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ низ машғул мегардад. Соҳибқории давлатӣ шакли фаъолияти сармоягузорӣ, истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва ғайраро дар бар мегирад, ки дар баробари гирифтани даромад инчунин вазифаи беҳсозии бахши ҷамъиятиро низ доро мебошад. Дар адабиёти илмӣ мафҳуми соҳибқории давлатӣ аз ҷониби олимони омукта ва баррасӣ мегардад. Аммо, дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда оид ба ин масъала ишора карда нашудааст. Давлат ҳамчун соҳибкор бевосита ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул набуда ба воситаи намояндаҳои худ ба фаъолияти иқтисодии ғоידаовар машғул мебошад. Воридшавии давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ тақозои замон мебошад. Ба фаъолияти соҳибкорӣ ру овардани давлат тақозои замон аст, зеро дар баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ мавқеи давлат ҳамчун истеҳсолкунанда хеле коҳиш ёфта буд. Дар шароити муосир яке аз мушкилоти асосии бахши давлатӣ ин пастбудани самаранокии он ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир бар гардиши бозорӣ ворид намудани корхонаҳои давлатӣ, самтгирии онҳо ба суи ҷоринамоии навгонӣ, рақамикунонии амалиётҳои ҷудогона хеле муҳим арзёбӣ карда мешавад. Дар барнома ва стратегияҳои амалкунандаи давлатӣ, махсусан «Стратегияи миллии рушди

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оид ба таъмини фаъолияти самараноки корхонаҳои давлатӣ, бахши давлатӣ масъалагузорӣ карда шудааст» [21].

Бо назардошти муҳимияти масъалаи соҳибкорӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш вобаста ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ соли 2023 қайд намуда буданд, ки «...Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва чиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд [20].

Вобаста ба ин, мукамалгардонии институтсионалии корхонаҳои давлатӣ, мувофиқсозии қонунгузорӣ ва таҳкими механизми давлатии танзими иқтисодӣ барои рушд ва самаранокии соҳибкории давлатӣ шароити созгор фароҳам оварда метавонад. Соҳибкории давлатӣ имкон фароҳам меоварад, ки давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ шомил гашта, лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорию амалӣ намуда дар якҷоягӣ бо бахши хусусӣ барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ- иҷтимоӣ, махсусан баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли имкон пайдо намояд. Муҳимияти соҳибкории давлатӣ дар он зоҳир мегардад, ки баробари гирифтани фоида, ҳамзамон масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаро низ ҳал менамояд. Аммо дар мавриди андозаҳои ин бахш ва дараҷаҳои таъсири институтҳои давлатӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ олимони гуногун ва мактабҳои илмӣ назарҳои мухталиф доранд. Омузиши қонуниятҳои бавучудои соҳибкории давлатӣ, хусусиятҳои фарқкунандаи он аз бахши хусусӣ, омилҳои таъсиррасонанда ба фаъолияти корхонаҳои давлатӣ ва баландбардоштани самаранокии ин бахш яке аз масъалаҳои муҳим буда таҳқиқоти илмиро тақозо менамояд. Зеро соҳибкории давлатӣ дар давлатҳои тарақикарда бахши фойданок маҳсуб ёфта

дар ташақкулёбии маҳсулоти ҷамъиятӣ ва иҷроиши вазифаҳои иқтисодии давлат саҳми назаррас дорад. Далелҳои овардашуда собит менамоянд, ки мавзӯи интиҳобшуда барои таҳқиқоти диссертатсионӣ хеле муваббат буда пешбурди таҳқиқот дар ин самт хеле саривақтӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Вобаста ба асосҳои институтсионалӣ, хусусиятҳо ва тамоюли инкишофи соҳибкории давлатӣ, бахши давлатӣ, танзими давлатии иқтисодиёт олимони зиёди хориҷӣ, аз ҷумла Беккер Г., Веблен Т., Комонс Ч., Кейнс Ч.М., Милл Ч. С., Маркс К., Митчелл У., Маршал А., Норт Р., Норт Д., Портер М., Рикардо Д., Смит А., И. Фишер И., М. Фридман М., Хайек Ф., Шумпетер Й. ва дигарон таҳқиқотҳо ба анҷом расонидаанд. Проблемаҳои идоракунии рушди бахши давлатии иқтисодиёт дар қорҳои илмию тадқиқотии олимони рус, аз қабили Абалкин Л. И., Авеков В.В., Адамчук Г.В., Бабун Р.Б., Баранов Т.В., Балатский Е.В., Воронин А.Г., Гребенников В.Г., Зотов В.Б., Илларионов А., Конишев В.А., Лапин В.А., Пивоваров Н., Уткин Э.А. ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Ба масъалаи мазкур олимони тоҷик Абдусаматов Г.С., Бердиев Р., Дадаматов Д., Комилов С. Ч., Куганов Н., Қайумова Ф.Г., Қосимов Ф., Қодиров Ф.А., Қодирзода Д.Б., Қайумов Н.К., Қурбонов Т.Х., Мирсаидов А.Б., Начмидинов А.Н., Назаров Т.Н., Низомова Т.Д., Орифов А.О., Раҳимов А.М., Раҳимов Р.К., Саидмуродзода Л.Х., Соҳибназарзода Ғ.Х., Субҳонзода И., Толибзода Қ.Қ., Тошев О.Т., Урунов А.А., Усманова Т.Ч., Умаров Ҳ., Усмонов М.Х., Хоҷаев П.Д., Ҷурабоев Г., Шокирова Р.С. ва дигарон таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Вобаста ба шароити бахши давлат ва хусусӣ дар ҷумҳурии Комилов С. Ч., Зоирӣ Т., Шарипов С., Ҷумаев Б., Имомов М.Қ., Қодирзода Д.Б., Собирзода Н.М., Давлатзода Қ.Қ. ва дигарон қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд. Оид ба муҳимияти бахши давлатӣ, ҷанбаҳои институтсионалии он олимони ватанӣ ба монандӣ Қайумов Н.Қ., Раҳимов Р.К., Ҷумаев Б., Шокиров Р., таҳқиқот анҷом додаанд.

Новобаста аз гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ, навиштани мақолаҳои

алоҳида дар самти баҳши давлатӣ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, танзими давлатии иқтисоди миллӣ ва самтҳои ҷудогонаи он масъалаи соҳибкории давлатӣ ва шароити омилҳои ташаккул ва рушди он ҳамчун фаъолияти махсуси давлат омӯхта нашудааст. Вобаста ба ин омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва амалии соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти муҳими давлатӣ дар шароити дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодӣ, таҳлили ҷанбаҳои институтсионалии он хеле зарур мебошад. То ин замон дар Тоҷикистон масъалаи соҳибкории давлатӣ аз ҷанбаҳои гуногун омӯхта шудааст, ки барои муайянсозии он ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ имконияти васеъ дода наметавонад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи рушди босуръати саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020, Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, инчунин татбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти илмӣ таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ ва институтсионалии ташаккул ва рушди соҳибкории давлатӣ, коркарди ҳулосаю пешниҳодҳо, муайянкунии омилҳои таъсиррасон ба рушди соҳибкории давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Расидан ба мақсади гузошташуда ҳалли масъалаҳо ва вазифаҳои зеринро тақозо менамояд:

- омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии соҳибкории давлатӣ ва пешниҳоди тавзеҳ ба мафҳуми соҳибкории давлатӣ;
- муайян намудани шакли иштироки давлат дар фаъолияти соҳибкорӣ;

– таҳлили вазъи муосири соҳибкории давлатӣ ва мавқеи он дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– омӯзиш ва таҳлили равишҳои концептуалии шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар шароити муосир;

– муайян намудани нақши соҳибкории давлатӣ ва бахши хусусӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ ва нишон додани хусусиятҳои фарқкунандаи соҳибкории давлатӣ ва бахши хусусӣ;

– тақмили самтҳои асосии фаъолияти соҳибкории давлатӣ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ соҳибкории давлатӣ ҳамчун фишанги танзими давлатии иқтисодӣ ва омили муҳими таъмини рушди иқтисодӣ мебошад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот маҷмуи муносибатҳои иқтисодие, мебошанд, ки дар раванди ташаккул ва рушди соҳибкории давлатӣ ба вуҷуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он асос меёбад, ки соҳибкории давлатӣ ва афзун намудани мавқеи давлат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба афзоиши самаранокии истеҳсолот, муътадили равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва рушди иқтисодии кишвар оварда мерасонад. Тавассути соҳибкории давлатӣ бахшҳо ва соҳаҳои фаъолиятҳои муътадил гардонидани мешавад, ки барои бахши хусусӣ диққатҷалбкунанда нестанд. Аз ин рӯ, бо боварии комил метавон гуфт, ки соҳибкории давлатӣ барои рушди бахшҳои камсамар заминаи мусоиди рушдро фароҳам оварда метавонад.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот. Рисолаи диссертатсионӣ дар кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон солҳои 2017-2024 иҷро гардидааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ бахшида ба масоили муаммалгардонии механизми рушди соҳибкории давлатӣ ҳамчун омили баланд бардоштани шугли аҳоли ва таъмини рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологӣ ва методи таҳқиқоти диссертациониро концепсияҳои илмӣ оид ба рушди соҳибкории давлатӣ ташкил додааст. Дар рафти таҳқиқоти диссертационӣ усулҳои зерин истифода карда шудаанд: усулҳои абстраксияи илмӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили омӯӣ, индуксия, дедуксия ва ғайра.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқоти диссертационӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди соҳибкории давлатӣ, паёмҳои солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳо ва Стратегияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти омӯрии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати саноат ва технологияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи омили байнидавлатии ИДМ, маводи ҷопӣ ва электронии ВАО ва дигар маълумотҳои муаллиф, маводи илмӣ конференсҳо ба шумор меравад.

Навгони таҳқиқоти илмӣ навгони таҳқиқоти илмӣ дар асосноккунии назариявӣ ва амалии соҳибкории давлатӣ ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ зоҳир мегардад. Инчунин, навгони илмӣ дар таҳқиқи ҳамаҷонибаи масъалаҳои бо соҳибкории давлатӣ алоқамандбуда, самтҳои фаъолияти он ва ошкор намудани омилҳои асосии ба соҳибкории давлатӣ таъсиррасонанда зоҳир мегардад.

Зимни гузаронидани таҳқиқоти диссертационӣ чунин натиҷаҳои нави илмӣ ба даст оварда шуданд:

– дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, равишҳои концептуалии мавҷуда оид ба соҳибкории давлатӣ таърифи муаллифии соҳибкории давлатӣ пешниҳод карда шуд. Соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти тижоратӣ истеҳсоли корхонаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо сатҳи сармояи давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки мақсад аз он натавонанд гирифтани фоидаи иқтисодӣ, балки иҷроиши вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии давлат дар самти истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ мебошад;

– дар асоси омӯзиш ва таҳлили масъалаҳои назариявӣ ва концептуалии соҳибкории давлатӣ шакли иштироки давлат дар соҳибкории давлатӣ муайян

карда шуд: фаъолияти давлат ҳамчун соҳибкор тавассути иштирок дар идоракунии корхонаҳо, ташкили низоми таклифоти сармояи давлатӣ, шарикии баҳши давлат ва хусусӣ дар амалисозии лоиҳаҳо ва тавассути амалисозии низоми фармоишҳои давлатӣ муайян карда мешавад;

– вазъи муосири соҳибкорию давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст. Натиҷаи таҳлили вазъи соҳибкорию давлатӣ, фаъолияти корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои соҳомии кушода бо ҳиссаи давлат нишон додааст, ки корхонаҳои давлатӣ, ки дар заминаи он соҳибкорию давлатӣ амалӣ мегардад, хусусияти якҷаҳуқмронӣ доранд ва дар соҳаҳои муҳими иқтисоди миллӣ ташкил карда шудаанд. Илова бар ин, соҳибкорию давлатӣ на танҳо дар соҳаҳои рушд меёбад, ки барои сармояи хусусӣ дастнорасанд, балки ҳамчунин дар он соҳаҳои, ки баҳши хусусӣ наметавонад фаъолияти иқтисодиро ба таври самаранок таъмин намояд. Ин гуна соҳаҳо метавон ба монанди маҷмӯи энергетикӣ, саноати муҳофизӣ, инфрасохтори нақлиётӣ ва коммуналӣ, саноати истихроҷӣ, низоми алоқа, инчунин самтҳои дорои аҳамияти иҷтимоӣ — тандурустӣ ва маориф ном бурд. Соҳаҳои зикршуда бо сармоягузорию баланд, аҳамияти стратегӣ ва зарурати назорати қатъии давлатӣ тавсиф меёбанд, ки иштироки фаъоли давлатро дар рушди онҳо ва танзими фаъолияти иқтисодӣ пешбинӣ менамояд;

– шарикии баҳши давлат ва хусусӣ ҳамчун баҳши муҳими иштироки давлат дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ, амалигардонию барномаҳои иҷтимоӣ муайян карда шуд. Нишон дода шуд, ки давлат дар шароити муосир дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз шарикии баҳши давлат ва хусусӣ васеъ истифода менамояд. Ҷанбаҳои институтсионалӣ барои ташаккул ва рушди шарикии баҳши давлат ва хусусӣ мукаммал карда шуда, самаранокии лоиҳаҳои ШБДХ асоснок карда шуд;

– исбот карда шуд, ки соҳибкорию давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши назаррас дошта дар якҷоягӣ бо баҳши хусусӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ саҳмгузор мебошанд. Инчунин, дар қори диссертатсионӣ

хусусиятҳои фарқкунандаи соҳибкории давлатӣ аз баҳши хусусӣ муайян карда шудааст. Соҳибкории давлатӣ бо самти стратегӣ фарқ мекунад, ки ба таъмини манфиатҳои миллӣ ва рушди устувори иқтисод равона шудааст. Фаъолияти он асосан ба қонеъ кардани эҳтиёҷоти аҳамияти иҷтимоӣ равона шудааст, ки самаранокии иҷтимоӣ ва иқтисодиро болотар аз ғоидаи тиҷоратӣ мегузорад. Барои он хусусиятҳои зерини корӣ хосанд: лоиҳаҳои сармоягузори калон, танзим ва назорати ғайр аз ҷониби давлат ва фаъолият дар соҳаҳои стратегӣ барои кишвар;

– самтҳои асосии тақмили баҳши давлатӣ ҳамчун омили рушди соҳибкории давлатӣ асоснок карда шуданд. Муайян карда шудааст, ки дар шароити муосир муҳимтарин самтҳои тақмили соҳибкории давлатӣ вусъат бахшидан ба рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятноки соҳибкории давлатӣ, инчунин тақмили механизми танзими он махсус меёбад. Бар асоси таҳлили SWOT ба таври систематикӣ қавӣ ва заифии фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, ҳамчунин имкониятҳо ва таҳдидҳои фаъолияти онҳо муайян карда шуданд. Натоиҷи бадастомада имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки рушди стратегиро муайян намуда, самаранокии қарорҳои идоракунӣ баланд бардошта, устувори фаъолияти онҳо дар дарозмуддат таъмин карда шавад.

Нуктаҳои асосии тадқиқот барои дифоъ пешниҳодшуда:

- ✓ пешниҳоди таърифи муаллифии соҳибкории давлатӣ дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии он;
- ✓ асосноккунии назариявии баҳши давлатӣ дар марҳилаи муосир ва таърифи муаллифии баҳши давлатӣ;
- ✓ таҳлили вазъи соҳибкории давлатӣ ва таҳқиқи ҷанбаҳои концептуалии шарикӣ баҳши давлатию хусусӣ, арзёбии қисмати назариявӣ ва амалии он;
- ✓ дар асоси таҳлили масъалаҳои назариявӣ ва таҷрибаи ҷаҳонии баҳши давлатӣ ва ташкили соҳибкории давлатӣ хусусиятҳои фарқкунандаи он пешниҳод карда шуд;

✓ нақши соҳибкорию давлатӣ дар рушди иқтисодӣ муайян карда шуда, хусусиятҳои фарқкунандаи он аз баҳши хусусӣ мушаххас карда шудааст;

✓ самтҳои асосии тақмили баҳши давлатӣ ҳамчун омили рушди соҳибкорию давлатӣ асоснок карда шуданд;

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳодҳои назариявӣю тавсияҳои амалии илман асосноккардашударо оид ба рушди соҳибкорию давлатӣ ҳамчун омили таъмини рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаро гирифтааст. Дар ҷабҳаи назариявии таҳқиқоти диссертатсионӣ заминаҳои назариявии баҳши давлатӣ, соҳибкорию давлатӣ дар марҳилаи муосир асоснок карда шуданд, ҷанбаҳои концептуалии шарикӣ баҳши давлатию хусусӣ таҳқиқ карда шуданд, нақш ва мақоми соҳибкорию давлатӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ баррасӣ гардидааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки маводҳо, хулоса ва тавсияҳои илмӣ пешниҳодгардида, аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таҳия ва татбиқи барномаҳои мусоидат ба рушди соҳибкорию давлатӣ ҳамчун омили баланд бардоштани шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот ба истифодаи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва шаҳрӣ дар раванди таҳияи стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорию давлати, нигаронидашуда, истифода шуда метавонанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ манзур карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.01 –

Назарияи иқтисодӣ (08.00.01.01 – Назарияи умумии иқтисодӣ (иқтисоди сиёсӣ)) 1.1. Сохтор ва қонуниятҳои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ; моликият дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ; манфиатҳои иқтисодӣ; даврҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ, сохторҳои моддӣ-шайъӣ ва арзишии он; такрористеҳсоли сармояи ҷамъиятӣ ва инфиродӣ; шаклҳои иқтисодӣ, методҳои хоҷагидорӣ ва сохтори ниҳодӣ; таъсири равандҳои нави технологӣ ба равандҳои ташаккул ва фаъолияти сохторҳои иқтисодӣ ва ниҳодҳо; нақш ва вазифаи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар амалкарди системаҳои иқтисодӣ; назарияи баҳши хусусӣ дар иқтисодиёт; 1.2. Назарияи микроиқтисод: назарияи тақозои истеъмоли; назарияи фирма; назарияи ташкилии бозорҳо; назарияи рақобат ва танзими зиддиинҳисорӣ; назарияи мувозинати умумии иқтисодӣ; назарияи иқтисодиёти некуаҳволӣ; алоқамандии некуаҳволии инфиродӣ ва ҷамъиятӣ. 1.4. Назарияи иқтисодии ниҳодӣ ва таҳаввулотӣ: назарияи ҳуқуқи моликият; назарияи хароҷотҳои транзаксионӣ; назарияи ниҳодии фирма; назарияи иқтисодиёти гузаранда ва дигаргуншавии (трансформатсия) системаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ; интиҳоби иҷтимоӣ-иқтисодӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Ҳамаи даврҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ: аз ҷумла интиҳоб ва таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубраияти он, мақсади гузошташуда ва нақшаи кории иҷроӣ вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Саҳми шахсии довталаб дар ошкор намудани роҳҳои баланд бардоштани шуғли аҳоли аз ҳисоби соҳибкории давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақмили самтҳои асосии фаъолияти соҳибкории давлатӣ ва беҳтарсозии фазаи сармоягузорӣ ҳамчун омили рушди соҳибкории давлатӣ зоҳир мегардад.

Тасвиб ва амалисозӣ. Натиҷаҳои асосӣ ва нуқтаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию назариявӣ байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин дар конференсияҳои ҳарсолаи ҳайати профессорону устодон ва кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз ҷумла: конфронси илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои низоми андозбандӣ

дар шароити муосир». (15.11.2022) –Душанбе, ДМТ, соли 2022, конфронси илмию амалӣ дар мавзӯи «Дурнамои рушди менеҷмент ва маркетинг дар иқтисодиёти рақамӣ». (22.11.2022) –Душанбе, ДМТ, соли 2022, конфронси илмию амалӣ дар мавзӯи «Равандҳои муосири молиявӣ-қарзӣ: мушкилот ва дурнамо». (07.12.2024) –Душанбе, ДБССТ, соли 2024, пешниҳод ва баррасӣ шудаанд. Нуқтаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои илмию назариявии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза карда шудааст.

Муқаррарот, хулосаҳо ва тавсияҳое, ки дар рафти тадқиқоти диссертатсионӣ ба даст оварда шудаанд, метавонанд барои татбиқ дар фаъолияти амалии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шаванд.

Муқаррароти назариявии дар диссертатсия таҳиягардидаро дар раванди таълими курсҳои «Назарияи иқтисодӣ», «Асосҳои соҳибкорӣ», дар раванди таълими Донишгоҳи миллии Тоҷикистон истифода метавон бурд.

Интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 11 мақола (дар ҳаҷми 8,25 ҷ.ҷ.) аз инҳо 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз сарсухан, се боб, хулоса ва пешниҳодҳо иборат буда, бо истифода аз 177 сарчашма таҳия карда шудааст. Матни диссертатсия дар ҳаҷми 178 саҳифаи чопӣ баён гардида, аз 18 ҷадвал, 1 диаграмма ва 6 расм иборат аст.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР

1.1. Соҳибкории давлатӣ ва нақши он дар шароити муосир

Дар адабиёти иқтисодӣ қайд карда мешавад, ки унсури муҳими низоми миллии соҳибкорӣ ин соҳибкории бахши давлатӣ ва соҳибкории давлатӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз самтҳои сиёсати соҳибкории давлатӣ ин идоракунии моликияти давлатӣ ба хотири таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мебошад. Дар таҳқиқи назариявии соҳибкории давлатӣ як қатор равишҳои илмӣ мавҷуданд, ки тавассути он моҳияти соҳибкории давлатӣ муайян карда мешаванд. Гурӯҳе аз муаллифон онро ҳамчун фаъолияти истехсолии корхонаҳои давлатӣ, расонидани хизматҳои гуногуни пулакӣ аз ҷониби корхонаҳои давлатӣ маънидод менамоянд, ки барои иқтисоди миллӣ зарур аст. Яке аз шаклҳои муҳими таъсиррасонии давлат ба иқтисодиёт соҳибкории давлатӣ мебошад. Соҳибкории давлатӣ дар заминаи корхонаҳои давлатӣ, таъсис дода мешавад. Ин шакли соҳибкорӣ махсусияти худро доро буда бо иштироки корхонаҳои давлатӣ дар раванди истехсоли молу хизматҳо амалӣ гардонида мешавад. Таҳти мафҳуми бахши давлатӣ объектҳои фаҳмида мешаванд, ки дар асоси моликияти давлатӣ таъсис ёфтаанд ва соҳибмулки онҳо давлат ва сохторҳои давлатӣ маҳсуб меёбанд, ки онҳоро давлат барои иҷроиши вазифаҳои ҳеш истифода менамояд.

Ба объекти моликияти давлатӣ дар навбати аввал заминаи моддии фаъолияти давлат ҳамчун ниҳоди сиёсӣ ба монанди: амволи мақомоти давлатӣ ва идоракунӣ, қувваҳои мусаллаҳ, вазорату идораҳо, почта ва дигар сохторҳои давлатӣ дохил мешаванд. Дуюм асосҳои иқтисодӣ барои фаъолияти соҳибкории давлатӣ (корхонаҳои саноатӣ, энергетика, роҳи оҳан, фаъолияти молиявӣ ва ғайра шуда метавонад. Ба субъекти корхонаҳои бахши давлатӣ корхонаҳое шомиланд, ки моликияти давлатанд ё дар фонди оинномавиашон зиёда аз 50 фоизро ҳиссаи давлат ташкил менамояд. Шакли ташкилии соҳибкории давлатӣ корхонаҳои давлатӣ ба ҳисоб мераванд.

Ба сифати шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти соҳибкории давлатӣ корхонаҳои воҳиди давлатӣ, корпоратсияҳои давлатӣ (ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, саҳомӣ) ва корхонаҳои муштарак лохил мешавад.

Яке аз хусусиятҳои муҳим ва фарқкунандаи соҳибкории давлатӣ дар он аст, ки андозаи он ҳудуди муайян дорад ва аз як қатор омилҳо ба монанди: иқтисодии бахши хусусӣ, махсусан монополия, рақобатпазирии иқтисоди миллӣ дар бозори молу хизматҳо, мақсад ва вазифаҳои сиёсати иқтисодии давлат ва ғайра вобаста мебошад[138].

Бо дарназардошти он ки давлат ҳамчун субъекти махсуси иқтисодию иҷтимоӣ буда, дар сатҳи макроиқтисод саҳми назаррас дорад, як қатор хусусиятҳои дигари соҳибкории давлатиро номбар метавон намуд:

1. Давлат ҳамчун соҳибкор (молик) бевосита ба фаъолияти тичоратӣ машғул нест, яъне давлат ё ба сифати муассиси фаъолияти хоҷагӣ баромад менамояд ё ин ки бо шартҳои муайян ҳуқуқи ихтиёрдорӣ ва истифодабарии объекто ба бахши хусусӣ мегузаронад[71]. Дар ин самт яке аз шаклҳои ташкили фаъолияти соҳибкории давлатӣ ШБДХ ва пешниҳоди Консессия ба ҳисоб меравад.

2. Давлат бо истифодабарии сармояи худ масъалаҳои стратегиро ҳал менамояд. Давлат корхонаҳоро таъсис дода, танҳо самти фаъолияти онҳоро муайян менамояд, роҳбари онро таъин ва манбаи сармоягузорию онро муайян намуда, тартиби тақсимои даромадро байни молик ва субъекти хоҷагидор муқаррар менамояд [71]. Масалан, ҚСҚ «Барқи тоҷик», ҚВД «Роҳи оҳан» ва ғайра.

3. Даромаднокии сармояи давлатӣ маҳаки ягонаи муваффақияти бизнес буда наметавонад, зеро ки давлат натавонад барои рушди моликияти давлатӣ ва бахши давлатӣ, балки барои тамоми иқтисодиёт масъулият дорад. Вобаста ба ин бахши давлатӣ вазифаҳои дигарро ба монанди вазифаҳои иқтисодӣ (дастгирии молиявии соҳибкории хурд, рушди минтақаҳои сустинкишофёфта, таъмини инфрасохтори иқтисоди миллӣ) ва иҷтимоӣ ба

монанди нигоҳдошт ва зиёд кардани ҷойҳои корӣ, таъмини муҳити атроф, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра[103] иҷро менамояд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки соҳибкории давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ барои самаранок фаъолият намудани иқтисодиёти кишвар хеле зарур мебошад. Бахши давлатӣ ва соҳибкории давлатӣ бо ҳам алоқаманд мебошанд, зеро амалигардонии соҳибкории давлатӣ дар асоси истифодабарии моликияти давлатӣ тавассути корхонаҳои давлатӣ, сармоягузори давлатӣ ва раवонакардани ҳиссаи давлат дар шарикии бахши давлат ва хусусӣ анҷом дода мешавад.

Нақши давлат дар рушди низоми иқтисодӣ беназир аст. Зеро маҳз давлат ҳам нигоҳдории тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи суботи миллиро таъмин менамояд ва ҳамзамон бар души вай иҷроиши вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вогузор карда шудааст. Дар ҳамаи давраи замон нақши давлат дар ташаккулёбӣ ва амалнамоии иқтисодиёт назаррас буд. Аз ин ҷост, ки соҳибкории давлатӣ низ яке аз унсурҳои таркибии фаъолияти давлат ба ҳисоб меравад. Соҳибкории давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ ташаккул ёфта, ҳамчун самти муҳими танзими истеҳсолоти ҷамъиятӣ баромад менамояд. Дар раванди гузариш аз як шакли хоҷагидорӣ ба шакли дигар самт, механизм ва усулҳои танзими давлатии иқтисодӣ низ тағйир меёбанд ва дар ин замина вазифаҳои давлат низ тағйир меёбанд. Мувофиқи ақидаи Л.Х. Абзалов дар шароити гузариш ба иқтисодӣ бозорӣ вазифаҳои давлат бояд чунин бошанд[22]:

- ташаккулёбии муносибатҳои нави моликиятдорӣ, ки ба иқтисодиёти омехта рабт дорад;
- дастгирии давлатӣ ва танзими шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ;
- танзими давлатии ташаккулёбӣ ва рушди инфрасохтори бозорҳои гуногун[139], [22, с 80].

Ба ақидаи олими болозикр ҳамфикр будан мумкин аст, зеро вазифаҳои пешниҳоднамудаи Л.Х.Абзалов дар шароити иқтисоди бозорӣ хеле муҳим мебошанд. Муносибатҳои нави моликиятдорӣ бо самтгирии иқтисодиёти

омехта шомилшавии давлатро ба лоихаҳои истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, илмӣ-техникӣ ифода менамояд, ки самаранокии фаъолияти иқтисоди миллиро бо ҳамоҳангсозии ду бахш болотар мебарад. Вазифаи дуюме, ки ин муҳақиқ қайд менамояд дастгирии шаклҳои гуногуни соҳибкориро аз тарафи давлат пешбинӣ менамояд, ки комилан дуруст мебошад. Зеро давлат вазифадор аст, ки дар раванди фаъолияти хоҷагидории худ дигар шаклҳои фаъолияти соҳибкориро низ ҳимоя намояд. Маҳз давлат имкони барқарорсозӣ ва ташкили инфрасохтори истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва бозориро доро мебошад. Аллбата соҳибкории хусусӣ низ дар инчо нақши муҳим дорад.

Вазифаҳои болозикрро маҳз давлат метавонад ба сифати соҳибмулк (субъекти моликият) дар рафти амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ истифода намояд:

- а) корхонаҳои тиҷоратии бахши давлатӣ;
- б) ҷамъиятҳои хоҷагидории моликияти омехтадошта;
- в) бо роҳи ба бозор сармоягузорӣ намудани давлат.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки корхонаҳои тиҷоратии давлатӣ метавонанд дар шакли ҷамъиятӣ ва хусусӣ амал намоянд. Аммо, мустақилияти шакли хусусӣ баландтар арзёбӣ мегарад. Озодии иқтисодии онҳо нисбати корхонаҳои бахши ҷамъиятӣ бештар аст. Онҳо шарикони ояндаи худро (таъминкунандагон, харидорон) озодона интихоб менамоянд. Маблағгузориҳои ин шакли соҳибкорӣ аз ҷониби ҳуди муассисаҳо ба роҳ монда мешавад. Гузашта аз ин аз дастгирии молиявии давлат ба монанди субсидияҳо ва дотатсияҳо низ бархурдор мегардад. Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда дар давлатҳои хориҷӣ аз роҳи усулҳои дигари соҳибкорӣ ба монанди: мустақилияти нисбии корхонаҳои давлатӣ дар муайяннамоии андозаи маблағгузорӣ, ҷалби маблағгузорӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ (бозори дохилии маблағгузорӣ) ва хориҷӣ (сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ) ба таври васеъ истифода менамоянд.

Таҳлили таълимоти мактабҳо ва равишҳои иқтисодӣ махсусан мактаби классикӣ А.Смит, Д.Рикардо нишон медиҳад, ки ин муҳақиқон озодии соҳибкорию ҷонибдор мебошанд. Онҳо дар таълимоти хеш пешниҳод менамоянд, ки барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ бояд даҳолати давлат коҳиш дода шуда озодии нисбии соҳибкорон дар фаъолияти иқтисодӣ таъмин бошад. Намояндагони мактаби неоклассикӣ низ камкардани даҳолати давлат ба иқтисодро ҷонибдорӣ намуда онро бо далелҳо асоснок намудаанд. Аммо, ҳамзамон қайд менамоянд, ки иҷроиши як қатор вазифаҳои муҳими ҷамъиятӣ ба монанди ташкили инфрасохтори истеҳсолӣ, таъмини суботи миллӣ, ташкили маорифу тандурустӣ, ва ҳамсони онҳо ба зимаи давлат вогузор карда шавад. Ч. М. Кейнс дар таълимоти худ давлатро ҳамчун муҳимтарин субъекти иқтисодӣ, сармоягузори асосии иқтисодиёт ва ниҳода мешуморад, ки тавони ҳалли мушкилоти иқтисодиро доро буда мувозинати макроиқтисодиро таъмин менамояд ва иқтисодиётро ба самти рушд равона намуда устувории онро нигоҳ медорад [30]. Намояндагони баъдикейнсионӣ низ пешниҳод намуданд, ки давлат ба равандҳои иқтисодӣ бояд даҳолат намояд. Танзими давлатии иқтисодиёт ба ақидаи онҳо ба афзоиши рушди иқтисодӣ, афзоиши ҷойҳои нави корӣ ва танзими хароҷоти буҷет инчунин, ба муътадилгардии иқтисодиёт оварда мерасонад. Намояндагони мактаби **неоинституционализм** даҳолати давлатро ҳамчун шарт зарурии баромадан аз бӯҳронҳои иқтисодӣ ва шикастҳои бозор медонанд. Ба ақидаи онҳо: «...вазифаи давлат дар баробари таъмини суботи миллӣ, бартараф намудани номувозинати бозорӣ, инчунин ҳимояи ҳуқуқи моликият, ташкили институтҳои самараноки алоқамандии агентҳои иқтисодӣ мебошад» [71, с 7].

Дар асоси назарияи иқтисодии баҳши ҷамъиятӣ, баҳши давлатӣ хеле муҳим аст. Зеро тавони бартарафсозии шикастҳои бозор ва танзими оқибатҳои амалнамоии механизми онро доро мебошад. Вобаста ба ин бояд нақши давлат ва баҳши давлатӣ дар фаъолияти иқтисодӣ афзоиш ёбад. Дар

раванди таҳлили фаъолияти соҳибкории давлатӣ бошад ақидаи мо нисбати ин раванд чунин аст: Соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти соҳибкории корхонаҳои давлатӣ, ташкилотҳо ва фирмаҳо бо иштироки сармояи давлатӣ маҳсуб меёбад, ки ба расидан ва нигоҳдошти мувозинати мароиктисодӣ, истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ва ҳамзамон бартарафсозии ҳолати бухронӣ дар иқтисод равона шудааст. Аз ин ҷост, ки соҳибкории давлатӣ яке аз унсурҳои муҳими танзими давлатии иқтисодиёт мебошад.

Дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявии рушди соҳибкории давлатӣ мо имкон пайдо намудем, ки як қатор омилҳои муайянкунандаи тамоюли рушди соҳибкории давлатиро ҷудо намоем:

– омили муҳим ин нодир ё камёфт будани омилҳои истеҳсолот, дар ҳолати нобаробар фаъолият намудани механизми иқтисодӣ, мавҷудияти таваккали зиёд дар соҳа, ки дар он бахши хусусӣ истеҳсолотро бароҳ монда наметавонад;

– мавҷудияти шикасти бозор, вақте қонунҳои бозорӣ амал намеkunанд ва намояндагони бозорӣ барои истеҳсоли молу хизматҳо ҳавасманд нестанд.

– Даврӣ будани инкишофи иқтисодиёт, бухронҳо ва амсоли онҳо.

Дар раванди таҳлил муайян карда шуд, ки фаъолияти давлат ҳамчун соҳибкор дар асоси истифодабарии моликияти давлатӣ дар корхонаҳои давлатӣ ва тавассути механизми шарикии бахши давлатию хусусӣ, истеҳсолоти муштарак дар корхонаҳои давлатӣ, ба иҷора додани корхонаҳои давлатӣ ба бахши хусусӣ, иштироки давлат дар шаклҳои гуногуни корхонаҳои саҳомӣ, фармоишҳои давлатӣ ва ғайра анҷом дода мешавад.

Ҷадвали 1.1.1. – Равишҳо оид ба муайяннамоии мафҳуми соҳибкории давлатӣ ва бахши давлатӣ

Муаллиф	Маънидоди соҳибкории давлатӣ
Е.И.Столярова [71. , с 8]	«...Соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти соҳибкории муассисаҳои давлатӣ, ташкилотҳо, инчунин фирмаҳо бо иштироки сармояи давлатӣ фаҳмида мешавад, ки ба ноилгардӣ ва нигоҳдошти муътадили макроиқтисодӣ, истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ва бартарафсозии ҳолати бухронӣ дар иқтисод нигаронида шудааст»[71].

П. Кук, К. Морган [172, с 247].	«...Давлат ба сифати соҳибкор баромад намуда, бахшҳои ғайрибозори ба бозорҳои муваффақ табдил медиҳад, яъне молики самаранокро барои корхонаҳои давлатӣ дарёфт намуда, тавассути шаклҳои гуногуни шарикӣ ва боҳамалоқамандӣ бо бизнеси хусусӣ барои баландбардории самаранокии он кӯшиш менамояд»[172].
О. Сагинова., В. Нагалин [154].	«...Соҳибкории давлатиро метавон: «...ҳамчун шакли танзим, идоракунӣ ва ҳавасмандгардонии иқтисодиёт тавассути шаклҳои гуногуни иштироки давлат дар фаъолияти иқтисодӣ муаррифӣ кард»[154].
В.Е. Савченко [113., 88 - 89].	«... навъи махсуси фаъолияти соҳибкорие, ки дар доираи бахши давлатӣ анҷом дода мешавад ва бо иштироки корхонаҳои давлатӣ дар истеҳсолот ва фурӯши молу хизматрасонӣ алоқаманд аст, ҳисоб мекунад»[113., 88 - 89].
Фатхутдинов Р.Р. [116, с 107].	«...Соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат фаҳмида мешавад, ки дар раванди он вай ҳамчун субъекти фаъолияти иқтисодӣ амал мекунад ва ба ҳалли на танҳо масъалаҳои умумимиллӣ, балки барои ба даст овардани ғоида аз тарафи давлат дар бозори молҳо ва хизматрасониҳо нигаронида шудааст»[116].
Мирсаидов А.Б. [89].	Бахши давлатӣ ин маҷмуи ташкилотҳо ва муассисаҳои давлатӣ ва моликияти давлатӣ мебошад. «...Бахши давлатӣ на танҳо моликияти давлатиро, балки буҷет ва дигар захираҳои низ дар бар мегирад, ки давлат ҳуқуқҳои бевоситаи истифода дорад»[89].
Шокирова Р.С. [104].	«...бахши давлатӣ метавонад тамоми соҳаҳои механизми иқтисодии давлатро фаро гирад, аммо илова бар ин, бахши давлатӣ бояд ҳамчун ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ бо мақсади таъмини суботи иҷтимоӣ иқтисодӣ дар дохили давлат баррасӣ карда шавад»[104].
Тағойназарзода А.	«...Соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти тижоратӣ истеҳсолии корхонаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо бо саҳми сармояи давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки мақсад аз он натавонанд гирифтани ғоидаи иқтисодӣ, балки иҷроии вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии давлат дар самти истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ мебошад»

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ

Бо назардошти таърифҳои дар боло овардашуда қайд намудан ба маврид аст, ки олимону мутахассисони зиёд чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Инчунин, ҳар кадоми онҳо дар мавриди муайянсозии мафҳуми соҳибкории давлатӣ назари худро доранд, аммо дар таърифҳои пешниҳоднамудаи онҳо умумият ва фарқият низ мушоҳида карда мешавад. Ба ақидаи мо, таърифи пешниҳод намудаи Е.И.

Столярова ҷолиби диққат буда, натанҳо иштироки давлат дар фаъолияти иқтисодӣ, балки он тавассути иштирок намудан дар лоиҳаҳои шарикӣ ҳамроҳ гардидан ба фаъолияти ғоидаовар инчунин муътадилсозии иқтисоди миллӣ ва бартарафсозии оқибатҳои бӯхрони иқтисодиро низ дар бар мегирад. Дар миёни олимони тоҷик, ки ба масъалаи мазкур ғайримустақим таҳқиқот гузаронидаанд Мирсаидов А. Б., Куганов Н., Қайумова Ф.Г., Шокирова Р.С. ва Сафарзода М.-ро номбар метавон намуд. Аммо, ин муаллифон иштироки давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ иқтисодиро тавассути омӯзиши бахши давлатӣ, корхонаҳои азими давлатӣ таҳлил намудаанд. Дар таҳлили муаллифони номбаршуда масъалаи соҳибкорӣ давлат махсусан қайд карда нашудааст.

Муҳаққиқи рус Столярова Е.И. субъектҳои хоҷагидорӣ ба соҳибкорӣ давлатӣ алоқамандбударо шартан ба чунин гурӯҳҳо ҷудо менамояд:

- ба гурӯҳи якум корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва корхонаҳои давлатӣ шомиланд, ки мустақилияти иқтисодӣ надоранд ва пурра зери тобеияти давлат қарор доранд [71];

- гурӯҳи дуюмро корхонаҳои мустақили дорои сармояи худӣ ва мустақилияти муайяне ташкил менамоянд, ки дар асоси ҳисоби иқтисодӣ фаъолияти худро анҷом медиҳанд. Мисоли онҳо корпаратсияҳои саҳомии гуногун шуда метавонанд. Дар Аврупо ин ташкилотҳои калон мебошанд, ки соҳаҳои гуногунро идора менамоянд. Дар Россия ин гуна ширкатҳо “Росатом” ва “Ростехнология” мебошанд, ки соҳаҳои калонро идора менамоянд.

- гурӯҳи сеюмро ҷамъиятҳои саҳомӣ ташкил менамоянд, ки ё 100% саҳмияҳояшон ё пакети назоратии он дар ихтиёри давлат қарор доранд. Дар Тоҷикистон ин ҶСК Барқи тоҷик ва зерсохторҳои собиқи он, КВД Роҳи оҳан, Тоҷиктрансгаз ва ғайра бо саҳми давлат фаъолият менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин шумораи корхонаҳо бо ҳиссаи давлат фаъолият менамоянд, ки аз тарафи давлат идора ва танзим карда мешаванд. Ин рӯйхатро ҷамъиятҳои саҳомӣ ташкил менамоянд, ки зиёда аз

50% саҳмияшон дар ихтиёри давлат қарор дорад ва онҳо дар бахшҳое фаъолият менамоянд, ки монополияи давлатӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, «Барқи тоҷик дар соҳаи истеҳсоли қувваи барқ ва фурӯши он, Сомон Эйр ва Фурудгоҳҳои байналмилалӣ дар бозори хизматрасонии ҳавопаймоя, ҚСҚ Тоҷиктрансгаз дар бозори таъмини гази табиӣ, КВД Роҳи оҳан дар бозори хизматрасониҳои роҳи оҳан яккаҳукмронии табиӣ мебошанд» [177].

Се равиши асосии баҳодиҳии нақш ва мақоми соҳибкории давлатиро аз ҳамдигар фарқ метавон намуд:

1. Равиши якум аз тарафи намояндагони “неолиберализм, монетаризм, назарияи интизориҳои ратсионалӣ ва иқтисодиёти арза” (Ф.Хайек, М.Фридмен, Р.Лукас, Т. Сердженд ва дигарон) пешниҳод шудааст. Мазмуни асосии он аз моҳияти “Консенсуси Вашингтон” бармеояд, ки дар он оид ба рушди соҳибкории хусусӣ, бартарафсозии таваррум, коҳиш додани ширкати давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ, механизми ҷалби сармоягузорӣ ва ғайра маълумот оварда шудааст.

2. Равиши дуюм аз ҷониби Кейнс Ч.М., Милл Ч, Тобин Ч пешниҳод гардидааст. Онҳо тамоюли инкишофи бахши давлатиро таҳлил намуда, чунин хулоса намудаанд, ки корхонаҳои давлатӣ бояд сердаромад бошанд. Агар корхонаҳои давлатӣ даромади паст дошта бошанд, пас зарурати хусусигардонӣ ва ғайридавлатигардонии он ба миён меояд, яъне агар давлат имкони самаранокии корхонаро баланд бардоштанро надошта бошад, пас молик бояд иваз карда шавад» [115., с 98].

3. Дар солҳои 80-уми асри гузашта мутахассисон Г. Паррис, П. Пестё, П. Сейнор равиши дигарро пешниҳод намуданд. Тибқи мазмуни умумии худ «...Ҷонибдорони ин концепсия соҳибкории давлатиро этироф намуда, онро ҳамчун фаъолияти махсуси соҳибкорӣ меҳисобанд, ки ба вай нишондиҳандаҳои умумии ба корхонаҳои бахши хусусӣ дар шароити мавҷудияти рақобати бозорӣ мувофиқат намекунад»[102]. Онҳо чунин андеша доранд, ки «... дар дурнамо соҳибкории давлатӣ дар иқтисодиёти давлатҳои Аврупои ғарбӣ омили муҳими рушди иқтисодӣ хоҳад гашт» [102.].

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки бахши хусусӣ дар ҳолатҳои гуногуни иқтисодӣ, аз пасту баландшавии дараҷаи нархҳо, тағйирёбии конъюнктураи бозор истифода намуда, ғоидаи зиёдро соҳиб мегарданд. Муҳимтарин натиҷа ин аст, ки доираи бизнеси хусусӣ ба масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ кам таваҷҷуҳ менамояд. Дар шароити муосир хусусияти муҳими соҳибкории давлатӣ истифодаи усулҳои хоҷагидорие мебошад, ки ба механизми бозорӣ равона шудаанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки мақсади ниҳонии соҳибкории давлатӣ танҳо бадаст овардани ғоидаи иқтисоди набуда, балки иҷроиши вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ мебошад. Фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар шахсияти давлат соҳаҳои муҳим аз ҷумла: пешбурди сиёсати иқтисодӣ, рушди инфрасохтор ва амалигардонии барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ, илмӣ, техникӣ ва нигоҳдорӣ муҳити атрофро низ бар душ дорад. Қайд намудан ба маврид аст, ки вазифаи асосии соҳибкории давлатӣ натавонанд соҳибгардидан ба ғоида балки ҷамъиятро бо неъматҳои ҷамъиятӣ таъмин намудан мебошад. Дар таҳқиқоти олимони Россия ба сифати субъекти соҳибкории давлатӣ корхонаҳои давлатӣ фаҳмида мешавад.

Гуруҳбандии корхонаҳо ва истеҳсолоти давлатӣ аз ҷониби Савченко В.Е. пешниҳод карда шудааст. Ин муҳаққиқи рус корхона ва истеҳсолоти давлатиро ба чор гуруҳ ҷудо намудааст, ки муҳимтранинашон инҳоянд:

- 1) монополияи давлатии хусусияти тижоратидошта;
- 2) монополияи давлатии хароҷоти худро пушонанда ё хусусияти камчинӣ дошта;
- 3) корхонаҳои рақобатпазири хароҷоти худро пушонанда;
- 4) корхонаҳои рақобаткунандаи ғоидаовар».

Савченко В.Е. таъкид менамояд, ки «...охирон гурӯҳи корхонаҳои давлатӣ ҳамчун соҳибкори давлатӣ баромад намуда метавонанд» [113., с 88-89]. Гузашта аз ин аз нигоҳи муаллиф корхонаҳои давлатӣ ҳамчун субъекти бозор маҳсуб ёфта бо бахши хусусӣ имконияти баробарро доранд. Ба ақидаи мо, таърифи додаи муаллиф нисбати соҳибкории давлатӣ пурра нест ва танҳо як шакли соҳибкории давлатиро ифода менамояд. Зеро корхонаҳои давлатӣ

инчунин метавонанд дар бахшҳои муҳим амал кунанд, ки ба хизматрасонӣ, таъминоти корхонаҳои хусусӣ бо ашёи хом ё иҷозатномадиҳии онҳо рабт дошта бошанд. Аз ҷумла дар Тоҷикистон корхонаҳои азими давлатӣ, ки аз номи давлат ба ҷаъолияти иқтисодӣ машғуланд натавонанд мақсади гирифтани фоида балки бартарафсозии мушкilotи иҷтимоиро низ бар душ доранд. Ба ақидаи мо ҳамаи чор гуруҳи корхонаҳои ҷудонамудаи ин муҳаққиқ ба гуруҳи соҳибкории давлатӣ машғул мебошанд. Олоти муҳими соҳибкории давлатӣ дар ҳамаи давлатҳои иқтисоди бозоридошта низоми шартномавии ҷойгирнамоии фармоишҳои давлатӣ мебошад. Фармоишҳои давлатӣ корхонаҳоро водор менамояд, ки ба талаботи иҷроии лоиҳаҳо омода бошанд, инфрасохтори истеҳсолии худро такмил диҳанд. Зеро гирифтани фармоиши давлатӣ барои бахши хусусӣ ин ба бозор ворид гардиданро ифода менамояд. Дар раванди иҷроии фармоишҳои давлатӣ рақобатпазирии корхонаҳо баландтар мегардад. Дар шароити муосир ба ҳамагон маълум аст, ки иҷроии фармоишҳои давлатӣ ва амалисозии лоиҳаҳои калон ба ширкатҳои хориҷӣ вогузор карда мешавад.

Таҷрибаи истифодаи низоми шартномавии давлатӣ дар Амрико намоёнтар аст, ки тавассути он аз ҷорӣ то сеяки воситаҳои пулии хазинадорӣ давлатӣ дар ҷаъолияти хоҷагидорӣ байни давлат ва ширкатҳои хусусӣ амалӣ карда мешавад. Дар Америка мувофиқи нишондоди омӯрӣ аз 90 то 92 фоизи мол ва хизматрасониҳо тибқи низоми шартномавӣ истеҳсол мегарданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки 20 %-и маҷмуи фармоишҳои саноатро фармоишҳои давлатӣ ташкил медиҳанд. Ин нишондод дар давоми сол ба ҳисоби миёна аз 1,5 то 1,7 трлн доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Аз инҷо хулоса намудан мумкин аст, ки ИМА яке аз соҳибкорони калонтарини дунё маҳсуб меёбад. Дар асоси мулоҳизаҳо ва таҳлили ақидаҳои дар маҳзанҳои илмӣ мавҷудбуда метавон хулоса намуд, ки соҳибкорӣ давлатӣ ҳамчун субъекти муҳими бозор дар самтҳои зерин ташкил карда шавад:

– ба воситаи идоракунии моликияти давлатӣ ва омехта. Дар ин маврид моликияти давлатӣ ҳамчун мафҳуми ниҳодӣ дар доираи сектори давлатии иқтисодиёт фаъолият менамояд.

– ба воситаи ба роҳ мондани низоми давлатии шартномаҳо ҳамчун институти расмӣ.

Тибқи меъёрҳои баҳодихӣ барои муайян намоии андоза, муҳиммият ва миқёси баҳши давлатӣ ҳамчун субъекти иқтисодӣ як қатор нишондиҳандаҳо истифода мешаванд.

Нишондиҳандаҳое, ки барои баҳогузори баҳши давлатӣ истифода мешаванд, инҳо мебошанд: ҳиссаи истеҳсоли баҳши давлатӣ дар иқтисодиёт дар ҳаҷми умумии истеҳсолот; ҳиссаи хароҷоти давлатӣ нисбати маҷмуи маҳсулоти дохилӣ; андозаи азнавтасимкунии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба воситаи буҷаи давлатӣ; вазни қиёсии маҳсулоти дар баҳши давлатӣ аз рӯи соҳаҳо истеҳсолшуда, ҳаҷми фондҳои асосӣ, сармоягузори умумӣ ба сармояи асосии баҳши давлатӣ, шумораи шуғлдоштагон ва ғайра. Ҳарқадаре, ки ин нишондиҳандаҳо баландтар бошад, то ҳамон андоза мавқеи давлат ва истеҳсолоти давлатӣ дар иқтисодиёт низ афзоиш ёфта мавқеи давлатро дар низоми иқтисодӣ устувортар мегардонад. Аммо, қайд намудан ба маврид аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳиссаи нишондиҳандаҳои болозикршуда дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ камтар мебошад. Исботи он ҳамагӣ 20% аҳолии қобили меҳнат дар баҳши давлатӣ бо кор таъмин мебошанд ва 80% бошад дар баҳши хусусӣ. Яъне ташкили соҳибкори давлатӣ ва рушди он дар шароити муосир яке аз роҳҳои воридшавии давлат ба фаъолияти истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва тиҷоратӣ буда мавқеи давлатро дар бозор устувор ва рақобатпазирии онро таҳким мебахшад. Дар соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ баҳши давлатӣ бо баҳши хусусӣ рақобатпазирӣ карда наметавонад. Роҳи дигари устуворгардонии мавқеи баҳши давлатӣ ва соҳибкори давлатӣ инчунин таъмини озодии нисбии корхонаҳои давлатӣ ин низоми шартнома маҳсуб меёбад, ки байни давлат ва корхонаҳо баста мешаванд.

Дар доираи ин қарордодҳо иҷроиши чунин вазифаҳо ва амалиётҳо пешбинӣ гардидаанд: таъминнамудани шугли аҳоли, такмили ихтисоси кормандон, баргузори корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, сарфакорона истифоданамоии захираҳои энергетикӣ ва дуруст бароҳ мондани механизми муносибатҳои молиявӣ бо давлат ва ғайра. Амалигардони қарордодҳо ё низоми шартномавӣ имконияти баҳогузори ва мувофиқасозии вазифаҳои корхонаҳоро дар доираи барномаҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ, инчунин муносибатҳои молиявии онро бо муассисаҳои давлатӣ бо назардошти нархҳо, тарифҳо, андозҳо барои истехсолот фароҳам меоварад. Дар оянда шакли муҳими соҳибкории давлатӣ ин мутахидсозии маблағгузори давлатӣ ва хусусӣ дар доираи фаъолияти корхонаҳои ҷудогона мебошад.

Ташаккулёбии соҳибкории шакли омехтаи давлат ва баҳши хусусӣ як қатор бартариҳо дорад, аз ҷумла: имкон фароҳам меоварад, ки корхонаҳои давлатии собиқ мустақилияти иқтисодиашон ба сатҳи нав расад, назорати давлатии натиҷаҳои фаъолияти онҳо содатар мегардад.

Масъалаҳои вобаста ба муайян кардани нақши сектори давлатӣ дар иқтисодиёт имрӯзҳо дар ҷомеаҳои илмӣ ва коршиносӣ аз ҳама бештар баррасӣ мешаванд. Мулоҳизаҳо атрофи нақши давлат дар иқтисод якранг нестанд. Қисме аз олимони соҳаи иқтисодӣ дар он ақидаанд, ки соҳибкорон бояд озодии нисбӣ дошта бошанд, даҳолати давлат ба иқтисодиёт маҳдуд карда шавад ва давлат тавассути андешидани ҷораҳои зиддитаваррумӣ, пешниҳоди имтиёзи андозӣ ба иқтисодиёт даҳолат намояд. Гурӯҳи дигар бошанд, қайд менамоянд, ки ягона роҳи самаранок фаъолият намудани корхонаҳои давлатӣ ин хусусигардонӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи мо бояд нақши давлат ҳамчун субъекти асосии истехсолкунанда ва истеъмолкунандаи молу хизматҳо дар ҷамъият баланд гардад. Гузашта аз ин муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки сол то сол нақши давлат дар низоми иқтисодӣ афзоиш ёфта истодааст. М.Портер ва М.Крамер дар концепсияи пешниҳоднамудаашон «арзиши муштарак» муҳимияти қонеъ гардонидани

эҳтиёҷоти ҷамъиятиро на танҳо барои давлат, балки барои корхонаҳои хусусӣ низ қайд намуданд[121].

Раванди хусусигардони объектҳои давлатӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз солҳои 90-уми асри гузашта оғоз гардида буд. Дар ин давра дар баробари хусусигардонӣ зина ба зина соҳаҳо ва корхонаҳои сатҳи гуногун аз ихтиёри давлат ба ихтиёри баҳши хусусӣ гузашта, ҳуқуқи моликиятдориашон тағйир ёфт.

Роҳбарони корхонаҳо бо номуайяни ва омилҳои гуногун рӯ ба рӯ гардида, зарур шуморидаанд, ки шаклҳои гуногуни моликият бояд вучуд дошта бошанд, ки дар доираи он имкониятҳои соҳибкорӣ ва мубодилаи таҷриба ба роҳ монда шаванд. Дар амалия барои бартараф намудани мушкилоти иҷтимоӣ роҳнамои ягона вучуд надорад, ки тавасути он баҳши давлатӣ ё хусусӣ имкони қонеъсозии талаботи афзоишёбандаи аҳолиро бо молу хизматҳои гуногун дошта бошанд.

Дар ин замина гурӯҳе аз олимон дар он ақидаанд, ки дар чунин шароит равиши ками бюрократӣ ва иерархии ба алоқамандӣ ва соҳибкорӣ асосёфта зарур мебошад.

Дар шароити имрӯза намоёндагони мактабҳои иқтисодӣ тарафдори либерализатсия ё зарурияти даҳлати давлат ба иқтисодиёт мебошанд. Ба ақидаи О.Сагинова ва В. Нагалкин даҳлати давлат ба иқтисодиётро бо чунин сабабҳо алоқаманд медонанд:

1. Як қатор шароитҳои иқтисодӣ-иҷтимоии иштироки давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ вучуд доранд. «...инҳо таъмини шуғли пурра, таъмини беҳатариҳои меҳнат, беҳтарсозии шароити меҳнати кормандон маҳсуб меёбанд» [173., с 149].

2. Даҳлати давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ метавонад дар мавриди иҷро нагардидани принципҳои бозор сурат гирад, «дар ҳоле, ки механизми худтанзимшавандаи бозор барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бесамар бошад пас давлат равандҳои иқтисодиро танзим менамояд. Дар

бештари ҳолатҳо ин бо таъмини аҳоли бо молу хизматҳои ҷамъиятӣ алоқаманди дорад» [150., с 27].

Ҳавасмандсозии иқтисодӣ низ яке аз омилҳои иқтисодии ширкати давлат дар фаъолияти истеҳсолӣ, тичоратӣ ва хизматрасонӣ буда метавонад. Давлат тавассути модернизатсия соҳаҳои муҳим ва ақибмондаи иқтисодиётро тақмил медиҳад ва ҳавасмандии иқтисодии онҳоро зиёд менамояд. Махсусан, ин ҳолат дар давлатҳои метавонад амалӣ гардад, ки бахши хусусӣ барои рушди ин соҳа ва ё самтҳои стратегии иқтисоди миллий сармояи кофӣ надошта бошад. Аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ ин норасоии сармоя ҷуброн карда мешавад ва фаъолияти соҳибкорӣ дар бахшҳои наф ё таъмини рушди босуботи бахшҳои мавҷуда амалӣ карда мешавад.

Ба ақидаи мо, сабаби иқтисодии иштироки давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ дастгирии субъектҳои хоҷагидорӣ аз зарари эҳтимолии бухронҳои иқтисодӣ ва молиявӣ мебошанд. Давлат бештар иштироки иқтисодияш барои бартарафсозии мушкilotи корхонаҳои калони истеҳсолӣ мебошад, зеро ин корхонаҳо дар сурати муфлисшавиашон пасояндҳои иқтисодӣ-иҷтимоии зиёддеро ба миён оварда метавонанд. Аз ҷама муҳим кам шудани ҷойҳои корӣ мебошад.

Чуноне ки Д. Бос қайд менамояд, сабабҳои идеологӣ ва сиёсии даҳлатнамоии давлат ба иқтисодиёт низ вучуд дорад. Д. Бос « мутмаин аст, ки сабаби аз байн рафтани фаъолияти соҳибкорӣ дар давлатҳои коммунистӣ ҳамчун институт ҳамин омилҳо буданд» [174.].

Дар шароити муосир тафсири гуногуни фаҳмиши соҳибкории давлатӣ, нақш ва мақоми давлат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ мавҷуд аст.

Ба андешаи Фатхутдинов Р.Р. «...Соҳибкории давлатӣ ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат фаҳмида мешавад, ки дар раванди он вай ҳамчун субъекти фаъолияти иқтисодӣ амал мекунад ва ба ҳалли на танҳо масъалаҳои умумимиллӣ, балки барои ба даст овардани фоида аз тарафи давлат дар бозори молҳо ва хизматрасониҳо нигаронида шудааст» [116., 107].

Гурӯҳе аз муҳаққиқон мафҳуми соҳибкории давлатиро яке аз шаклҳои даҳолати бевоситаи давлат ба иқтисодиёт, ҳамчун: «... навъи махсуси фаъолияти соҳибкорие, ки дар доираи бахши давлатӣ анҷом дода мешавад ва бо иштироки корхонаҳои давлатӣ дар истеҳсолот ва фурӯши молу хизматрасонӣ алоқаманд аст, ҳисоб мекунад» [113., с 88-89].

Муҳаққиқон О. Сагинова ва В. Нагалин, соҳибкории давлатиро ҳамчун шакли танзимкунӣ, идоракунӣ ва ҳавасмандгардонии иқтисодиёт ба воситаи шаклҳои гуногуни ширкати давлат дар фаъолияти иқтисодӣ нишон медиҳанд. Ин муаллифон дуруст қайд менамоянд, ки соҳибкории давлатӣ, аз як тараф фаъолияти ғоидаовар ва аз тарафи дигар, барои афзунгардонии сарвати миллӣ мусоидат менамояд. Соҳибкории давлатӣ имкон медиҳад, ки тавассути иштироки давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ масъалаҳои мубрами ҷомеа ҳалли худро ёбанд [150.].

Дар таҳқиқоти худ П.Кук ва К.Морган се вазифаи давлатро дар иқтисодиёт муайян кардаанд, ки чунинанд: вазифаи танзимкунанда, соҳибкор ва ҳавасмандкунанда. Нақши танзимкунандаи давлат дар шароити бозор чунин сурат мегирад:

- барои фаъолияти мунтазами субъектҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлат заминаҳои ҳуқуқӣ ва меъёрии фаъолияти иқтисодӣ бозбинӣ карда мешавад;

- ҳамчун соҳибкор «...бахшҳои ғайрибозориро ба бозорҳои муваффақ табдил медиҳад, яъне барои корхонаҳои давлатӣ молики муассир пайдо мекунад ё тавассути шаклҳои гуногуни шарикӣ ва ҳамкорӣ бо соҳибкории хусусӣ ба самаранокии онҳо ноил мегардад».

Аз инҷо бармеояд, ки давлат дар рафти фаъолияти хоҷагидорӣ хеш ба самтҳои таваҷҷуҳ намуда онҳоро ба фаъолияти хоҷагидорӣ ҳамроҳ менамояд, ки барои дигар субъектҳои иқтисодӣ ё бахши хусусӣ диққатҷабкунанда нест. Тавассути шартномаҳои шарикӣ ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ худ ба фаъолияти иқтисодии ғоидаовар машғул мегардад. Яъне нақши давлат ва корхонаҳои давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ хеле муҳим мебошад.

Фаъолияти давлат ҳамчун танзимкунанда ва ҳамчун ҳавасмандкунанда дар шароитҳои гуногун баръало эҳсос мегардад, зеро он ба воситаи ҳамкорӣ ва пешбурди лоиҳаҳои муштарак бо бахши хусусӣ аз як тараф танзим ва аз тарафи дигар нақши ҳавасмандкунандаро иҷро менамояд.

Назари намоёндагони мактабҳои институтсионалӣ, неолибералӣ, неоклассикӣ нисбати нақши давлат дар фаъолияти иқтисодӣ тафовут дорад. Намоёндагони ин мактаби иқтисодӣ ҳамчун танзимгар фаъолият намудани давлатро дар шаклҳои гуногун таҳлил менамоянд, ки ба равандҳои иқтисодӣ ба воситаи танзими ҳуқуқии моликият ё азнавтақсимкунии даромадҳо бо истифода аз низоми андозбандӣ таъсир мерасонад.

Вобаста ба таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва концептуалии мафҳуми соҳибкории давлатӣ қайд намудан ба маврид аст, ки он ҳамчун субъекти иқтисодие мебошад, ки бо истифодаи сармоя ва моликияти давлатӣ дар истеҳсоли молу хизматҳои хусусияти иҷтимоидошта ширкат меварзад. Назарияи институтсионалӣ соҳибкории давлатиро ҳамчун як ҷузъи низоми иқтисодӣ маънидод менамояд. Мувофиқи пешниҳоди ин назария соҳибкории давлатӣ дар асоси риояи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва тартибу қоидаҳои мавҷуда амалӣ мегардад, ки метавонад робитаҳои байни дигар субъектҳои иқтисодиро муайян намуда шаффофияти фаъолияти онҳоро таъмин намояд.

Аз нигоҳи субъективӣ соҳибкории давлатӣ аз ҷониби давлат ва мақомоти давлатӣ амалӣ гардонида мешавад. Ҳукумат ё мақомоти ҳокимияти давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ фаъолияти соҳибкориро амалӣ мегардонанд. Ин ақида мафҳуми соҳибкории давлатиро пурра ва возеҳ нишон дода наметавонад. Зеро соҳибкории давлатӣ дар шароити муосир як ҷузъи фаъолияти иқтисодии давлатҳо баҳисоб меравад. Давлатҳо бо риояи принципҳои бозор ба фаъолияти ғоидаовар машғул мегарданд. Мавҷуд будани таърифҳои гуногун оид ба фаҳмиши соҳибкории давлатӣ ва набудани таърифи ягона аз он шаҳодат медиҳад, ки назари муҳаққиқон оид ба ин масъала яқинан набуда давлатро ҳамчун субъекти иқтисодӣ ба таври гуногун тафсир менамоянд. Дар баъзе тарифҳо иштироки давлат дар

фаъолияти хоҷагидорӣ сарфи назар шудаанд. Дар санадҳои меъёрӣ -ҳуқуқӣ низ мафҳуми соҳибкорӣ давлатӣ пурра тавзеҳ дода нашудааст.

Дар шароити муосир нишонаҳои муҳими фаъолияти соҳибкорӣ инҳо ба ҳисоб мераванд:

- бонизомӣ;
- мустақилияти иқтисодӣ, ки ду самтро дар бар мегирад: мустақилияти ташкилии соҳибкорӣ ва мустақилият дар истифодаи моликият;
- соҳибкорӣ дар асоси таваккал таъсис дода мешавад;
- ҷавобгарии моддӣ ва масъулияти молумулкии соҳибкор;
- хусусияти қонунигардонидашуда;
- мунтазам ба даст овардани фоида.

Дар давлатҳои пасошуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ташкилотҳои ҷамъиятии ҳукуматӣ ҳамчун мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ этироф карда мешаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки онҳо ҳамчун шахси ҳуқуқӣ баромад карда наметавонанд ва субъекти фаъолияти соҳибкорӣ низ буда наметавонад. Пеш аз ҳама, дар ин ҷо ташкилотҳо ва муассисаҳои дар назар дошта мешаванд, ки ба расонидани хизматҳои пулакии давлатӣ ва идоракунӣ алоқаманданд. Ин гуна муассисаҳо худ соҳибкор набуда, барандаи уҳдадорӣҳо ва ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошанд. Ин ҳуқуқу уҳдадорӣҳо ҳам ба иҷрои бевоситаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳам ба танзим ва ташкили ин фаъолият дахл доранд. Дар шароити муосир давлат низ вазифаҳои соҳибкориро самаранок истифода менамояд ва маблағҳои давлатиро аз рӯи ҳуқуқи моликиятдорӣ идора менамояд, то ҳам талаботи ҷомеа ва ҳам шаҳрвандонро қонеъ гардонад ва барои ташкили самараноки фаъолияти корхонаҳои давлатӣ ва корхонаҳои бо иштироки сармояи давлатӣ даромад ба даст орад.

Ин корхонаҳо пешниҳоди бозории сармоягузори давлатиро ташаққул медиҳанд ва баҳри ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ истехсоли молу хизматҳои заруриро ба роҳ мемонанд. Дар навбати худ, ин субъектҳои хоҷагидорӣ мустақиланд ва дар асоси принципҳои бозор фаъолият намуда,

ҳуқуқ ва уҳдадорихои худро иҷро менамоянд ва инчунин манфиатҳои иқтисодии худро ҳимоя менамоянд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки давлат фаъолияти идоракунии моликиятро дар асоси талаботи қонунгузорӣ ва принсипҳои бозор дар амал татбиқ менамояд. Ҳамин тавр, ниҳодҳои давлатӣ барои иштирок дар фаъолияти хоҷагидорӣ ҳуқуқҳои муайянро доро мебошанд ва фаъолияти соҳибкориро дар асоси риояи онҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ амалӣ менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мафҳуми «соҳибкории давлатӣ» дар санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ мақоми расмӣ надорад, аммо таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки давлат дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ иштирок менамояд ва аз ин лиҳоз мафҳуми соҳибкории давлатиро бояд ҳамчун мафҳуми муҳими илмӣ метавон арзёбӣ намуд. Ҷиҳати расман эътироф гардидани категорияи иқтисодии соҳибкории давлатӣ он бояд мушаххас карда шуда хусусиятҳои асосии он муайян ва бозбинӣ карда шаванд:

- яке аз хусусиятҳои соҳибкории давлатӣ дар он аст, ки вай худ бевосита ба фаъолияти иқтисодӣ, машғул шуда наметавонад. Ҳамчун субъекти иқтисодӣ муассиси корхонаҳо ва ташкилотҳо баҳисоб меравад ва ӯ ҳуқуқи соҳибӣ ва идоракунии амвол ва дороиҳои худро ба субъектҳои дигари хоҷагидорӣ медиҳад;

- хусусияти дигари соҳибкории давлатӣ дар он аст, ки нисбати соҳибкории хусусӣ, ки барои онҳо қонъсозии талаботҳои иҷтимоӣ аҳаммияти муҳим надорад, баръакс барои соҳибкории давлатӣ қонъсозии ин талаботҳо авлавият дорад;

- хусусияти дигари соҳибкории давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои стратегӣ аён мегардад, ки бо истифода аз сармояи худӣ амалӣ гардонидани мешавад.

- хусусияти дигари соҳибкории давлатӣ дар он аст, ки давлат зимни таъсиси корхона фаъолияти худро бо интиҳоб намудани соҳаи фаъолият, интиҳоби роҳбари корхона, муайянсозии ҳаҷми сармоягузорӣ, тақсимои даромад байни субъектҳои хоҷагидорӣ ва соҳибмулк маҳдуд менамояд.

Дар таҳқиқоти олимон Ф. Найт, Й. Шумпетер, И. Киртснер ва В.Баумол хусусиятҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷумла соҳибкории давлатӣ ифода ёфтаанд. Олимони болозикр хусусиятҳои зерини соҳибкориро, ба монанди: «...ҷустуҷӯи имкониятҳои бозор, қабули қарор дар шароити номуайяний, ҷорӣ намудани навовариҳои бозорӣ, молӣ, истифодаи комбинатсияи нави истифодабарии омилҳои истеҳсолот бо истифода аз воситаҳои мавҷударо пешниҳод намудаанд». Ин хусусиятҳо ба андозаи баробар ба бахши давлатӣ ва хусусӣ алоқаманд мебошанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки гарчанде олимони болозикршуда ин ақидаҳоро оид ба бахши хусусӣ баён намуда бошанд ҳам пурра ба бахши давлатӣ низ мувофиқ мебошад. Зеро бахши давлатӣ ё соҳибкории давлатӣ имкониятҳои нави бозорро таҳлил накунад, стратегияи муайян надошта бошад, барои ҷорӣ намудани навоарӣ талош наварзад фаъолияти хоҷагидорӣ у бесамар хоҳад буд. Давлат низ ба фаъолияти истеҳсоли ба монанди дигар субъектҳои хоҷагидор машғул буда ҷамъиятро бо молу хизматҳо таъмин менамояд. Аммо, хусусияти соҳибкории давлатӣ дар он аст, ки дар баробари гирифтани фоидаи иқтисодӣ, инчунин ба истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ низ машғул мебошад. Хусусияти дигари соҳибкории давлатӣ дар махсусияти он мебошад, ки дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ин махсусиятро доро нестанд. Яъне давлат як қатор хизматҳоро ба ҷамъият пешниҳод менамояд, ки тибқи талаботи қонунгузорӣ дигар субъектҳои хоҷагидор имкон надоранд.

Давлат дар фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун сармоягузори асосӣ, якҷоямаблағгузорикунанда бо бахши хусусӣ ва дар шакли шарикии давлат ва бахши хусусӣ иштирок менамояд. Ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ давлат ба сифати соҳибкор дар шароити номуайяний низ амал менамояд, ки барои он натиҷаҳои интизорӣ аниқ нест. Дар инҷо давлат ҳамчун соҳибкор барои нигоҳдошти нуфузи худ фаъолият менамояд.

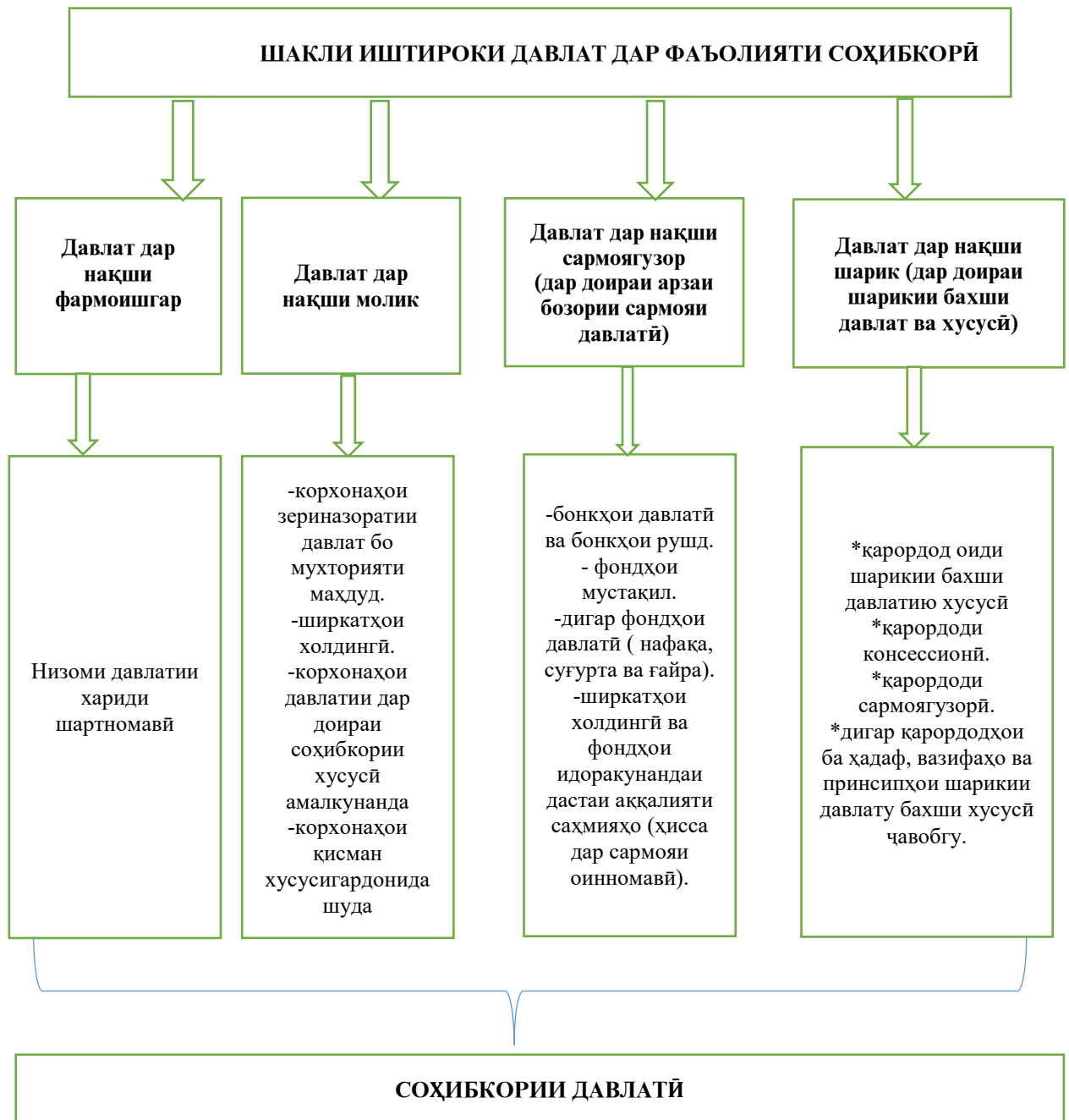
Ҳамагуна фаъолияти соҳибкорӣ бо тавакал ва омилҳои дигар ба монанди тағйирёбии сохтори бозорӣ, таъсири омилҳои берунӣ, иҷтимоӣ-

иқтисодӣ вобаста мебошад. Барои баланд бардоштани мавқеи стратегии худ имкониятҳои зиёди истифодабарии захираҳои иқтисодӣ ва фишангҳои муҳимро пайваста ҷустуҷӯ ва истифода менамояд. Вобаста ба ин масъала давлат дар қатори шаклҳои анъанавии фаъолияти хоҷагидорӣ ба мисли фармоишҳои давлатӣ, идоракунии корхонаҳои давлатӣ ва активҳои давлатӣ, бояд шаклҳои нави ШБДХ ва барномаҳои маблағгузори давлатиро тақвият бахшад.

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузоштаи худ давлат бояд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул гардад ва ҷамъиятро бо неъматҳои ҷамъиятӣ таъмин намояд. Намояндаҳои давлатӣ дар ҷустуҷӯи имкониятҳои нави сармоягузорӣ, гирифтани фоидаи иловагӣ аз фаъолияти иқтисодӣ мебошанд.

Дар раванди истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ давлат аз дастовардҳои илмӣ, воситаю усулҳои истеҳсолӣ, навгониҳои истеҳсолӣ ва идоракунии равандҳои иқтисодӣ васеъ истифода намуда, имконияти истеҳсоли молу хизматҳо ва истифодабарии захираҳои иқтисодиро аз нигоҳи нав истифода менамояд.

Аз далелҳои зикршуда хулоса метавон намуд, ки соҳибкории давлатӣ дар самтҳои гуногун ва шаклҳои гуногун ташкил карда мешавад. Давлат фаъолияти соҳибкориро дар шакли фармоишгар, дар шакли молик ва шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар лоиҳаҳои гуногун иштирок менамояд. Дар шакли молик давлат корхонаҳои зериназоратии худро идора намуда ба фаъолияти гуногуни иқтисодӣ машғул мебошад. Таъсиси холдингҳо ё корхонаҳои қисман хусусигардонидашуда бо ҳиссаи давлат ин корхонаҳоро пурра менамоянд. Маълум аст, ки ин гуногунрангӣ бояд дар таърифи институти соҳибкории давлатӣ инъикос ёбад.

Расми 1.1.1. – Ташаккули соҳибкории давлатӣ дар шароити муосир

Аз тарафи муаллиф коркард шудааст:

Инчунин иштироки давлат дар фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун сармоягузор тавассути банкҳои давлатӣ ва банкҳои рушд, фондҳои мустақил ва дигар шаклҳои фаъолият иштирок менамояд.

Аз маълумотҳои расми 1.1.1. мушоҳида метавон намуд, ки соҳибкории давлатӣ ҳамчун фармоишгари асосӣ роҳандозӣ гардида, иштироки он ҳамчун шарикӣ иқтисодӣ амалӣ гардонида мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки роҳҳои асосии ба низоми бозорӣ ворид намудани давлат мавҷуд аст, ки дар шаклҳои зерин намудор мегардад: яъне давлат ҳамчун молик ва давлат ҳамчун соҳиби сармоя (воситаҳои истеҳсолот). Дар баробари ин давлат ҳамчун истеъмолкунанда дар тақсимоти даромади субъектҳои дигари хоҷагидорӣ иштирок менамояд. Дар инҳо давлат ба сифати соҳибкор баромад намуда ба воситаи агентҳои худ фаъолияти иқтисодиро пеш мебарад. Ҳамчун роҳи ғанигардонии буҷаи давлатӣ ва зиёднамоии сармояи давлатӣ ин равиш муҳим мебошад. Яке аз хусусиятҳои асосии фаъолияти давлат ҳамчун соҳибкор маҳз чунин муайян карда мешавад.

Давлат дар нақши соҳибкор чунин намудор мегардад:

- ба воситаи низоми давлатии харид (фармоиш);
- бо роҳи таъсис додани низоми арзани бозории сармояи давлатӣ;
- идоракунии ширкатҳо, ки дар он иштироки давлат ё ҳиссаи он дар фаъолияти хоҷагидорӣ мушоҳида мешавад;
- бо роҳи шаклҳои гуногуни шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

Миқёси фаъолияти соҳибкории давлатӣ маҳдудиятҳои худро доро мебошад, ки дар навбати худ аз иқтисодии соҳибкории хусусӣ, рақобатпазирии давлат ва иқтисодии содирот вобаста мебошанд. Инчунин, миқёси фаъолияти соҳибкории давлатӣ аз сиёсати иқтисодӣ ва ҳадафҳои стратегии давлат вобаста мебошанд.

Барои иқтисодиёти муосир рушди намудҳои гуногуни иштироки давлат дар фаъолияти соҳибкорӣ хос аст. Ба ақидаи мо, дар шароити муосир бояд мафҳуми соҳибкории давлатӣ дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ворид карда шавад. Инчунин, соҳибкории давлатӣ бояд шаклҳои навоарӣ дошта бошад, роҳи усулҳои нави истифодаи захираҳои иқтисодиро дар бар гирифта, барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкили шарикии бахши давлатию хусусӣ мусоидат намояд, ки дар ҳалли масъалаҳои макроиқтисодӣ замина гузорад.

Бо истифода аз захираҳои иқтисодӣ давлат бояд ба фаъолияти хоҷагидорӣ бозорӣ ворид гардида ҳамзамон ҳалли масъалаҳои иҷтимоиро

низ ба роҳ монад. Давлат тавассути истифодабарии шароит ва имконоти худ ҳамчун соҳибкор баромад намуда иқтисодиётро сармоягузорӣ намояд, барои доираи бизнес шароити мусоид фароҳам оварад. Механизми идоракунии корхонаҳои зертобеи хешро такмил дода самаранокии фаъолияти онҳоро таъмин намояд. Танҳо дар ин маврид соҳибкории давлатӣ дар баробари гирифтани фоида ба ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ замина мегузорад.

1.2. Асосҳои назариявии рушди баҳши давлатӣ дар марҳилаи муосир

Баҳши давлатӣ ё баҳши ҷамъиятӣ муҳимтарин ҷузъи низоми иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Аммо, иқтисоди бозориро бе ғуногуншаклии моликият ва иштироки шаклҳои ғуногуни хоҷагидорӣ дар фаъолияти исёҳсолӣ, хизматрасонӣ, тасаввур намудан ғайриимкон аст. Зеро давлат ва баҳши давлатӣ низ бояд як қатор самтҳои барои иқтисодиёт аҳаммияти муҳимдоштаро зери назорати худ гирад, воридшавии баҳши хусусиро ба ин самтҳо маҳдуд намояд. Аммо баҳши хусусӣ низ дар истёҳсол ва истифодабарии захираҳои иқтисодӣ нақши назаррас дорад. Махсусан дар шароити иқтисоди бозорӣ бисёри давлатҳо дар соҳаҳои истёҳсолӣ ҳиссаи назаррас надоранд ва баҳши хусусӣ бо корхонаҳои давлатӣ рақобат менамоянд. Дар адабиёти иқтисодӣ оид ба фаъолияти давлат ва баҳши хусусӣ ақидаҳои ғуногун мавҷуд мебошад. Интиҳоби модели муфид ва самаранок барои ҳар ду баҳш метавонад мусоидат намояд ва манфиатнокии онро афзун гардонад. Аз тарафи Э. Б. Аткинсон, Ҷ. Стиглиц қайд карда мешавад, ки «... фаҳмиши баҳши давлатӣ аз меъёрҳои истифодашудаи тадқиқотчиён вобастагӣ дорад: истёҳсолоти бозорӣ ва ғайрибозорӣ» [23., с 832]. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар ибтидо фаъолияти давлат вобаста ба нишонаҳои муайян ба фаъолияти баҳши хусусӣ шабоҳат дорад. Барои муайянсозии мавқеи баҳши давлатӣ қоидаҳо ва меъёрҳои муайян зарур мебошанд. Бо гузашти вақт ин нишондиҳандаҳо ва мазмуну мундариҷаи онҳо тағйир меёбанд. Дар шароити муосир тағйирот, пеш аз ҳама дар фаъолияти

бахши хусусӣ бо дарназардошти истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ворид карда мешавад.

Дар таҳқиқоти худ Балатский Б. В. қайд мекунад, ки «...бахши давлатии иқтисодиёт, яке аз қисмҳои иқтисоди миллӣ буда, аз якҷанд субъекти хоҷагидорӣ иборат мебошад» [25., с 13]. Дар зери мафҳуми бахши давлатӣ Балатский Б.В., пеш аз ҳама шумораи умумии шахсони ҳуқуқиро мефаҳмад, ки нигоҳдорӣ, идоракунии ва сармоягузори онҳо аз ҷониби давлат амалӣ гардонида мешаванд. Бо муаллиф пурра ҳамфикр будан ғайриимкон аст, зеро дар қоидаи пешниҳоднамудаи ӯ бахши давлатӣ бо корхонаҳои давлатӣ маҳдуд карда шудааст, ки фаҳмиши бахши давлатиро маҳдуд месозад. Л.И.Якобсон қайд намудааст, ки «... бахши давлатӣ – ин на танҳо бахши давлатӣ ва хусусӣ, балки дорои буча ва дигар захираҳои дохилӣ буда, бевосита ба давлат тааллуқ дорад» [135., с 13]. Олими мазкур таърифи нисбатан васеи бахши давлатиро пешниҳод намудааст, ки тақрибан тамоми паҳлуҳои онро ифода менамояд.

Дар илми назарияи иқтисодӣ ба фаъолияти давлат ҳамчун субъекти иқтисодӣ таваҷҷуҳи хосса дода мешавад. Ин субъекти иқтисодӣ фаъолияти худро ба истифодабарии захираҳои иқтисодӣ ва истеҳсолу қонеъсозии тақозои аҳоли бо неъматҳои ҷамъиятӣ муайян менамояд. Ҳамчун танзимгар барои фаъолияти дигар субъектҳои иқтисодӣ шароити муосиди иқтисодӣ, ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Айни замон дар муайянсозии бахши давлатӣ ҳамчун ниҳоди иқтисодӣ, ҳадафҳои фаъолияти он як қатор муносибатҳо ташаккул ёфтаанд.

Расми 1.2.1. Баҳши давлатии иқтисодиёт

Дар доираи ин равиш баҳши давлатӣ ҳамчун қисми иқтисодиёт фаҳмида мешавад, ки дар он моликияти давлат мавҷуд аст ва аз тарафи мақомоти давлатӣ идора ва соҳибӣ карда мешавад. Ин равиш нишон медиҳад, ки агентҳои давлатӣ ҳамчун ҳимоягарони манфиатҳои молик, яъне давлат буда, аз номи он баромад менамоянд. Аз ин ҷост, ки сохторҳои ташкилии он ба давлат тобеъ буда, вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии давлатро иҷро менамоянд. Вобаста ба ин вазифаҳо онҳо фаъолияти судӣ, қонунгузорӣ, назоратӣ ва иттилоотиро анҷом медиҳанд.

Дар ин тафсир баҳши давлатӣ ҳамчун субъекти ҷудогона фаҳмида мешавад, ки дар самтҳои барои баҳши хусусӣ бетафовут фаъолият менамояд. Яъне ба ин баҳш соҳаҳо ё самтҳои муҳими иқтисодиро дохил метавон намуд, ки талаботи умумии давлат ва ҷамъиятро қонеъ мегардонанд, аҳаммияти умумимиллӣ доранд ва барои рушди давлат ва ҳимояи манфиатҳои он хизмат менамоянд.

Мувофиқи равиши илмӣ дигар таърифи баҳши давлатӣ аз маҷҳаи захираҳои истеҳсолӣ вобаста мебошад, зеро истеҳсоли молу хизматҳо дар

хама соҳаҳо истифодабарии захираҳои истеҳсолиро тақозо менамояд. Вобаста ба ин равиш бахши давлатӣ аз буҷети давлатӣ ва фондҳои ғайрибуҷетӣ иборат мебошад. Буҷаи давлатӣ ва фондҳои ғайрибуҷетӣ низоми молиявии давлатро ташкил дода, фишангҳои асосии танзими давлатии иқтисодиро ташкил медиҳанд. Тавассути фондҳои бахши давлатӣ тақсим ва азнавтақсимкунии Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ байни соҳаҳо минтақаҳо ва субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ ба роҳ монда мешавад. Мувофиқи равиши мазкур бахши давлатӣ ба инкишофи соҳаҳои муҳим ва афзалиятноки иқтисодӣ мусоидат менамояд. Бахши давлатӣ бахшҳо ва соҳаҳоеро ҷонибдорӣ ва маблағгузорӣ менамояд, ки барои ҷамъият заруранд, аммо даромади зиёд надоранд (маориф, тандурустӣ). Ҳамзамон ин бахшҳо барои таъмини рушди иқтисодӣ, беҳатарии иқтисодӣ, рушди минтақаҳои алоҳида ва дастраии аҳоли ба хизматрасониҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ зарур хизмат менамоянд.

Равишҳои мазкур бо концепсияи мактаби неоклассикӣ мувофиқат менамояд, ки чунин талаб менамояд, ки бахши давлатӣ танҳо мавриди шикастҳои бозор таъсиргузор буда метавонад. Дар чунин ҳолат мувофиқи ақидаи неоклассикҳо давлат барои танзими ҷаъолияти монополӣ, бартарафсозии таъсири омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ ба иқтисодӣ, истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ имконият фароҳам меоварад, яъне тақсимои самараноки захираҳои иқтисодиро байни субъектҳои иқтисодӣ таъмин менамояд.

Дар ин ҷо ба таври возеҳ ҷаъолияти бахши давлатӣ вобаста ба вазифаҳои иҷроемакардааш баррасӣ мегардад (ниг. Расми 1.2.1). Дар адабиёти Ғарб мафҳуми бахши давлатӣ ва умумӣ ҳаммаъноянд, аммо ин масъала дар истилоҳоти иқтисодии мо (Тоҷикистон) мувофиқ нест. Мувофиқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қонституция) ҷудо намудани муассисаҳои ҳокимияти давлатию маҳаллӣ аз бахши давлатӣ пешбинӣ гардидааст ва буҷаи давлатӣ воситаи асосии татбиқи ин вазифаҳои давлат мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ дар самти сохти ҷамъиятӣ, давлатӣ, дараҷаи рушд ва инкишофи давлат, хусусиятҳои миллии он, усулҳои амалисозии он ақидаҳои зиёд мавҷуданд ва ҳар кадоми онҳо аз якдигар бо нишондодҳои худ фарқ менамоянд. Муҳимтарини онҳо назарияи танзими давлатии мактаби кейнсионӣ ва назарияи институционалӣ ва назарияи интиҳоби ҷамъиятӣ мебошад.

Концепсияи танзими давлатии кейнсионӣ аз асари асосии Ч. Кейнс солҳои 30-юми асри гузашта пайдо шудааст. Ч.М. Кейнс чунин мешуморад, ки «...иқтисоди бозоргонӣ такмил ёфта, худтанзимшаванда намебошад ва бо қувваҳои дохилии худ бӯҳрон ва бекориро аз байн бурда наметавонад» [59.]. Ин назария асос гашт, ки давлатҳо сиёсати давлатии иқтисодии худро дар самти танзими давлатии иқтисоди милли бозбинӣ намоянд. Мувофиқи ақидаи Чон Мейнард Кейнс: «...мавқеи давлат дар низоми иқтисодӣ бояд баланд бардошта шавад, давлат равандҳои иқтисодиро танзим намояд». Чунки, механизми худтанзимшавандаи бозор ё ба таври дигар дастҳои ноаёни Смит на дар ҳама ҳолат барои муътадилгардонии бозор мусоидат менамояд. Гузашта аз ин ин механизм масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаро ҳал карда наметавонад. Кейнс сабаби пайдоиши бӯҳрони иқтисодӣ ва бекориро тавассути маҷмуи тақозо (тақозои самаранок) тавсиф менамояд, ки бо ду сабаб ба амал меояд:

Дар мавриди аввал афзоиши даромади аҳоли боиси зиёдшавии тақозои бозорӣ мегардад. Истеҳсолот истеъмолотро қонеъ сохта наметавонад ва номувозинатӣ дар иқтисодиёт ба вуҷуд меояд. Дар ниҳояти қор, ин ҳолат ба камшавии ҳавасмандии соҳибкорон оид ба сармоягузорӣ дар оянда сабабгори мегардад. Сабаби дуюм ин якбора паст гардидани даромади соҳибкорӣ аз сармоягузорӣ дар натиҷаи афзоиши фоизи қарз мебошад, ки сармоядоронро водор месозад, ки сармояи хешро дар шакли пулҳои нақдӣ нигоҳдоранд. Вазъияти мазкур ба сармоягузорӣ таъсири манфӣ расонида, ба камчинии

молу хизматҳо оварда мерасонад. Дар натиҷаи камшавии сармоягузорӣ ҷойҳои корӣ кам гардида, ба афзоиши бекорӣ сабабгור мегардад.

Аз тарафи олимони дигар назарияи «интихоби ҷамъиятӣ» дар танзими давлатии иқтисодӣ пешниҳод гардид, ки дар доираи он қарорҳои макроиқтисодӣ дар асоси баҳисобгирии механизми сиёсии ташаккули бахши давлатӣ қабул карда мешаванд. Дар маркази таваҷҷуҳи иқтисоди сиёсии ҷуғрафа истеҳсоли неъматҳои моддӣ қарор дошта бошад, дар меҳвари таваҷҷуҳи иқтисоди сиёсии ғайримоддӣ қарор мегирад.

Ба ақидаи Ҷ. Бюкенен: «...давлат ва сиёсат ҳамчун майдони бозоргонӣ баромад мекунад, ки дар он ҷо рақобатпазирии одамон таҳти таъсир намудан баҳри қарорҳои қабулшуда руҳ медиҳанд» [29., с 440]. Мувофиқи ақидаи Бюкенен Ҷ., агар бозор бад фаъолият намояд, ин маънои онро надорад, ки давлат хубтар фаъолият менамояд. Яъне ин олим бо концепсияи худ зидди даҳлати давлат ба иқтисод буда, бештар ба худтанзимшавандагии бозор таъна менамуд. Асоси назарияҳои болозикрро концепсияҳои муносири танзими давлатии иқтисодиёт ташкил менамоянд.

Дар доираи таҳлили гузаронидашуда ҳамчун вазифаҳои умумии низоми давлатӣ унсурҳои зеринро қайд намудан бамаврид аст:

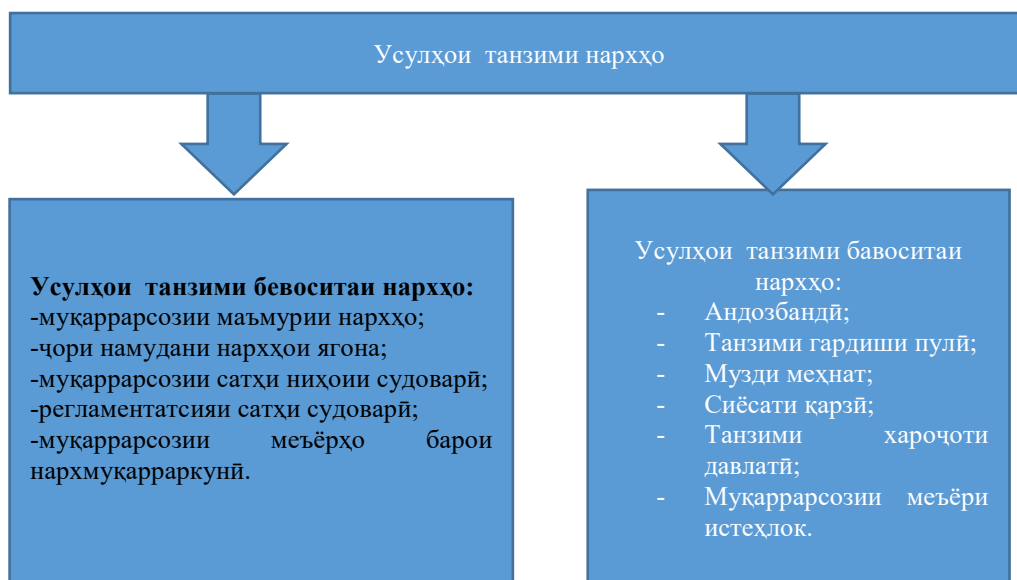
- вазифаи ҳуқуқӣ коркард, рушд ва таҳкими асосҳои ҳуқуқи фаъолияти иқтисодӣ;
- вазифаи тақсимот – яъне давлат ҳангоми нокомии бозор захираҳои давлатиро барои ҷуброни он оқибатҳои он равона менамояд;
- давлат истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятиро таъмин менамояд;
- иқтисодиётро аз таъсири омилҳои беруна ҳимоя намуда онро танзим менамояд;
- дастгирии устувории самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт (ҳаҷми истеҳсолот, шуғл, сармоягузориҳо, миқдори пули барои муомилот зарур, қурби ашёи хориҷӣ ва ғайра).

Амалишавии вазифаҳои бахши давлатӣ ба воситаи танзими давлатӣ намудор мегарданд. Танзими давлатӣ аз воситаҳои монетарӣ, фискалӣ ва иқтисодӣ иборат мебошад. Давлат тавассути танзими давлатии иқтисодиёт таносуби байни соҳаҳоро муътадил гардонида, дар умум мувозинати макроиқтисодиро таъмин менамояд. Дар давоми таҳқиқоти диссертатсионӣ барои пурратар нишон додани объекти таъсиррасонии давлат ва самтҳои танзими он чадвали объектҳои асосии танзими давлатии иқтисодиётро тартиб додем.

Дар шароити муосир объекти танзими давлатии иқтисод ин соҳаҳо, бахшҳо, бозорҳо, шуғли аҳоли, дараҷаи нархҳо ва ғайра мебошанд, ки дар сурати аз доираи мувозинатӣ берун гардиданашон ба равандҳои иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ танзими давлатии иқтисодиёт тавассути нархҳо низ сурат мегирад. Бо ин мақсад давлат кӯшиш менамояд, ки дараҷаи нархҳоро устувор нигоҳ дошта ба беқурбшавии пул роҳ надихад. Болоравии якбораи нархҳо ба дигар равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ таъсир расонида фаъолияти сармоягузорию мушкил менамояд, ки дар ниҳояти қор ҳам бахши хусусӣ ва ҳам бахши давлатӣ ба мушкилоти иқтисодӣ ва молиявӣ дучор мегарданд. Даҳолати давлат ба нархгузорӣ метавонад бевосита ва бавосита бошад (расми 1.2.1.).

Дар мавриди танзими давлатии иқтисодӣ таваҷҷуҳи махсус ба фаъолияти яккахукмронӣ дода мешавад. Дар ин ҷо бояд қайд намуд, ки монополияи табиӣ монополияи мутлақӣ давлатро дар истехсоли молҳои ҷудогона ифода менамояд. Аз ин рӯ, фаъолияти танзими давлатии иқтисодиёт онро фарогир нест.

Расми 1.2.2. Усулҳои танзими нархҳо

Танзими давлатии иқтисодӣ дар кишвар дусатҳа мебошад ва аз сатҳи миллий ва маҳаллӣ иборат аст. Дар сатҳи миллий танзими давлатии иқтисодӣ тавассути фишангҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳар ду сатҳ бартариҳои мушаххас дорад. Дар сатҳи маҳаллӣ танзими иқтисодӣ аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатию маҳаллӣ анҷом дода мешавад. Мақомоти маҳаллӣ ва минтақавӣ танзими иқтисодиро бо дарназардошти хусусиятҳои минтақа, урфу одатҳо ва анъанаҳои миллий, мавҷудияти захираҳои иқтисодӣ ва тақозои аҳоли анҷом медиҳанд.

Вобаста ба ин мақсаднок будани вазифаҳои давлат ва тақсими функсияҳои иқтисодии он дар сатҳи идоракунии давлатӣ мушоҳида мешавад. Вазифаҳои ҳуқуқии давлат дар тамоми сатҳҳои идоракунӣ татбиқ мегардад. Давлат бояд ҷамъиятро бо молу хизматҳои ҷамъиятӣ аз қабili мудофияи миллий, таъминоти барқ, нақлиёт, ахбори омма ва ғайра таъмин намояд. Дар сатҳи ҳокимияти маҳаллӣ ва минтақавӣ неъматҳои ба вучуд оварда шаванд, ки талаботи аҳолии минтақа ва маҳалҳои муайянро қонеъ мегардонад.

Бахши давлатӣ вазифаҳои муҳимро иҷро менамояд. Ҷамъиятро бо неъматҳои ҷамъиятӣ таъмин менамояд ва танзими давлатии иқтисодиро амалӣ мегардонад. Дар солҳои охир таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъсири

давлат ба иқтисодиёт афзоиш ёфта истодааст. Боло рафтани мавқеи давлат дар шароити муосир талаботи замон мебошад, зеро гузариш ба иқтисоди рақамӣ, тичоратикунонии натиҷаҳои илмӣ, пардохтҳои электронӣ, воридшавии зеҳни сунъӣ, афзоиши шумораи аҳоли, тағйир ёфтани сохтори шуғли аҳоли, зарурати барқарорсозӣ ва азнавсозии инфрасохтори гуногун водор менамояд, ки давлат нигоҳи худро ба равандҳо ва ҳодисаҳои иқтисодӣ дигар намояд. Зеро бахши хусусӣ ин масъалаҳоро пурра ҳал карда наметавонад. Масъалаҳои болозикр мавқеи давлатро дар шароити иқтисоди бозорӣ баланд мебардорад. Мувофиқи ақидаи И.В. Герсонская: «моҳияти бахши давлатӣ дар иҷроиши вазифаҳояш намудор мегардад» [138.].

Дар адабиёти иқтисодӣ оид ба моҳияти иқтисодии давлат ва вазифаҳои он олимони зиёд, аз ҷумла Ч. Гэлбрейт, Ч. Стиглицс, Н.Г. Менкю ва дигарон андешаронӣ намудаанд. Қайд карда мешавад, ки вазифаи муҳими давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ ин бартараф намудани шикастҳои бозор мебошад. Барои иҷроиши ин вазифа сармоягузори давлатӣ ва дастрасӣ ба он замина гузошта метавонад. Ч. Гэлбрейт низ ба масъалаҳои бахши давлатӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар ин самт таҳқиқот бурдааст. Ба ақидаи Гэлбрейт: «... дар ҷамъияти истеъмоли неъматҳои ҷамъиятӣ кам истеҳсол карда мешаванд ва ин ҳолат ба вайроншавии таносубҳои иқтисоди миллӣ оварда мерасонад» [38]. Ҳамзамон Ч. Гэлбрейт вазифаи идоракунии давлатро аз ҳама вазифаҳои дигар боло мегузошт. Вазифаи банақшагирии давлат бояд вазифаи муҳим бошад қайд менамояд Ч.Гэлбрейт. Дар фарқият нисбати Гэлбрейт, Ч. Стиглицс дар байни вазифаҳои бахши давлатӣ «таъминнамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ»-ро қайд намудааст. Мувофиқи ақидаи ӯ тамоми амалиётҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дар доираи ин вазифа амалӣ мегарданд.

Ч.Стиглицс чунин меҳисобид, ки «...давлат бояд дар раванди истеҳсолот тавассути танзими давлатии иқтисоди миллӣ иширок намуда, ба соҳибкорон имтиёзҳои андозӣ ва субсидияҳоро пешкаш намояд, зеро корхонаҳои давлатӣ миқдори ками маҳсулотро истеҳсол менамоянд» [121., с

31]. Вобаста ба ин олими номбурда се вазифаи асосии бахши давлатиро ба монанди: «истеҳсоли молу хизматҳо, танзим ва молиякунонии бахши хусусӣ; фурӯши молу хизматҳо; азнавтақсимкунии даромадҳо» [120., с 31], пешниҳод менамояд. Вазифаҳои аз ҷониби Стиглитс Ҷ ҷудокардашуда дар шароити кунунӣ низ муҳим мебошанд. Зеро бахши давлатӣ дар иҷрои ин вазифаҳо масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро низ ҳал менамояд. Истеҳсоли молу хизматҳо ва танзиму молиякунонии бахши хусусӣ тавассути шомилгардии давлат ба лоиҳаҳои гуногуни ҳамкории бахши давлатӣ бо бахши хусусӣ сурат мегирад. Танзим ва молиякунонии бахши хусусӣ тавассути додани имтиёзҳои андозӣ, субсидияҳо ва субвенсияҳо метавонад амалӣ гардад. Давлат фуруши молу хизматҳоеро бароҳ менамояд, ки махсусияти худро дороянд. Аз ҳисоби буҷаи давлатӣ бахшҳо ва соҳаҳои муҳими иҷтимоиро сармоягузорӣ менамояд.

Ба ақидаи Г. Мэнкю: «танзими давлатии иқтисоди бозорӣ ҳамон вақт самаранок мегардад, агар ба самти самараноки ва баробарӣ равона шуда бошад, яъне афзун намудани иқтисодиёт ё тақсими одилонаи захираҳо» [89., с 37]. Г. Мэнкю як қатор вазифаҳои бахши давлатиро пешниҳод намуд, ки инҳоянд: тақсим ва азнавтақсимкунии даромади миллӣ тавассути буҷаи давлатӣ; вазифаи фискалӣ – барои танзими андозӣ ва воридоти андозҳо ба буҷет; хароҷоти давлатӣ – хариди давлатӣ ва пардохтҳои трансфертӣ; ҷуброни самарои беруна, бартарафсозии таъсири омилҳои берунӣ ба иқтисодиёт, паст кардани шидати бӯҳронҳои иқтисодӣ; истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ, хусусан паст кардани сатҳи камбизоатӣ, таҳкими мудофия, илм, маориф ва ғайра.

Вобаста ба ин қайд намудан бамаврид аст, ки вазифаҳои асосии бахши давлатӣ бояд тақсими самараноки даромади миллӣ байни воҳидҳои маъмурӣ ва минтақаҳо, таъмини шароити мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳама шаклҳои он бо дарназардошти таъмини рақобати солим, таҳкими қонунгузорӣ дар самти дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва таъмини заминаи

хукукӣ барои ҳимояи шаклҳои моликият ба ҳисоб мераванд. Барои иҷроиши вазифаҳои муҳими бахши давлатӣ ҳамчун субъекти иқтисодӣ ва сиёсӣ низоми молиявӣ, сиёсати фискалӣ хизмат менамоянд.

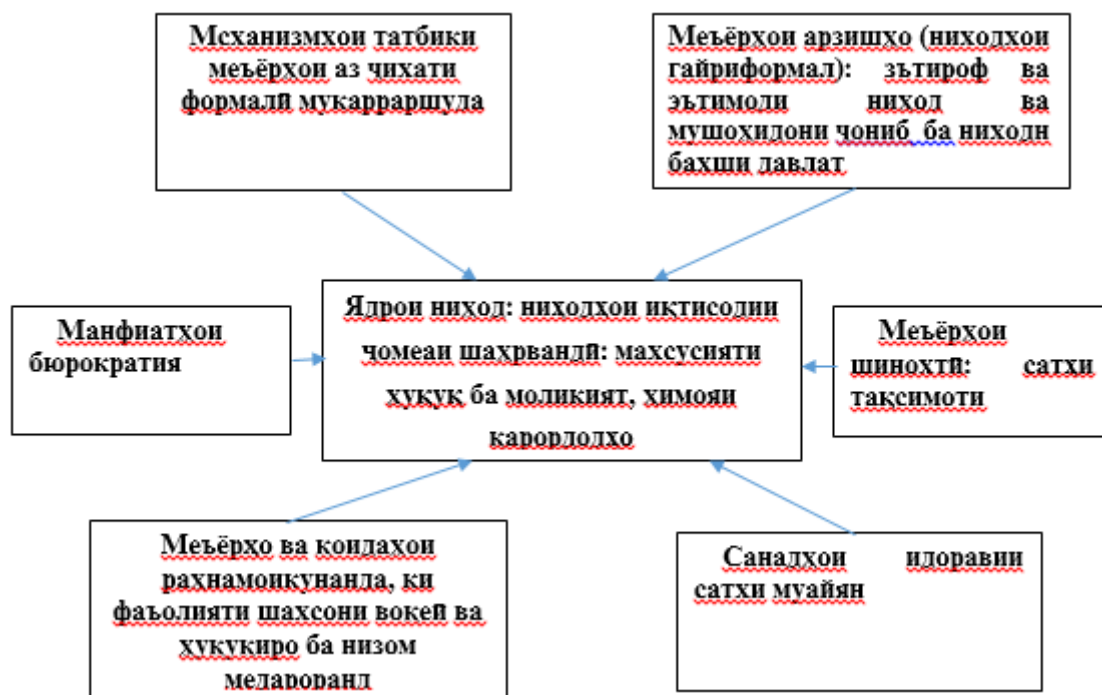
Мувофиқи ақидаи Т.Д. Ромашенко: «...давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои иқтисодӣ ба низоми бозорӣ дар ду шакл ҳамроҳ карда шудааст: аввал ҳамчун молик ва «соҳибкори асосӣ», дуюм, ҳамчун истеъмолкунандаи азим, иштирокчии харидҳои калон» [95].

Қайд кардан ба маврид аст, ки бахши давлатӣ аз як тараф ба сифати субъекти иқтисодӣ ва қонунбарори асосӣ ва аз тарафи дигар, яке аз истеъмолкунандагони азими муносибатҳои бозорӣ баромад менамояд ва табиати иқтисодии он низ маҳз чунин намудор мегардад. Чунин шакл гирифтани тазод дар он аст, ки тартибот ва қоидаҳое, ки дар доираи бахши давлатӣ мавҷуданд дар асоси манфиатҳои худди давлат ва роҳбарони он ба вучуд меоянд. Аз ин ру, масъалаи муҳими мо дар ин бахши таҳқиқоти илмӣ пуррасозии фаҳмиши бахши давлатӣ аз нигоҳи институтсионалӣ вобаста ба моликиятдорӣ ва таъсиси фаъолияти онҳо баҳисоб меравад. Ба ақидаи мо, ин равиш барои муайян намудани «...миқёс ва иштироки давлат дар иқтисодиёт ва нишон додани вазифаҳои бар дӯши он воғузоршуда муҳим аст » [134., с 60-74].

Бахши давлатии иқтисодиёт дар маркази робитаҳои мутақобила қарор гирифта, фаъолияти бисёрфункисоналиро барои субъектҳои иқтисодӣ замина мегузорад. Масалан, дар сатҳи макроиқтисод муносибатҳои мутақобилаи буҷет дар он зоҳир мегарадад, ки маблағҳои ба буҷет воридшаванда барои истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ба монанди сохтани роҳҳо, рушди хизматрасониҳои тиббӣ, таҳсилотӣ ва ғайра равона карда мешаванд.

Фаъолияти бахши давлатӣ дар муҳити номукаммали институтсионалӣ ба тағйирёбии миқдорӣ ва сифатии қисмҳои бахши давлатӣ мегардад. Вобаста ба ин, ба ақидаи мо, истифодабарии равиши институтсионалии

муфид барои баррасии бахши давлатӣ дар фазои иқтисодӣ ва муҳити ташаққулёфтаи ниҳодӣ мусоидат менамояд.

Расми 1.2.3.- Низоми институтсионалии бахши давлатӣ

Дар расми 1.2.3 нишон дода шудааст, ки бинобар сабаби натиҷаи амали якҷояи субъектҳои иқтисодӣ аз нишондодҳои муҳити институтсионалӣ ҳамчун нишондодҳои умумӣ тамоми низоми иқтисодӣ аз якдигар вобастаанд. Аз натиҷаи таҳлили гузаронидашуда хулоса метавон намуд, ки таърифи нисбатан пуратарро Д.Норт пешниҳод намудааст, ки: а) «...меъёрҳо, қоидаҳо, ки рафтори агентҳои иқтисодиро маҳдуд сохта, ҳамкориҳои байни онҳоро ба тартиб мебароранд; б) механизмҳои дахлдори назорат (иҷборкунӣ) аз болои риояи ин қоидаҳо пешниҳод шудааст ва инҳоро дарбар мегирад» [94, 73].

Хулоса метавон намуд, ки бахши давлатӣ ҳамчун институт маҷмуи қоидаҳо ва механизми иҷрои он мебошад, ки муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодиро ба танзим мебарорад. Ҳамчун институти азим дар маҷмуъ бахши давлатӣ: «аз унсурҳои ҷудоғона иборат буда дар сатҳи микро, макро, мезоиктисод амал менамояд» [128, с 31-36]. Дар якҷоягӣ фаъолият

намудани ниҳодҳои мухталифи иқтисодӣ дар умум низоми институтсионалии баҳши давлатиро нишон медиҳад (ниг. расми 1.2. 3.)

Дар байни институтҳои ҷамъиятӣ баҳши давлатӣ мақоми хосса дорад. Ҳамзамон, баҳши давлатӣ субъекти идоракунии буда, тартиб ва механизми амали унсурҳои низоми иқтисодиро муайян менамояд ва худ низ қоидаҳои муайяншудаи ҷамъиятиро риоя менамояд. «Воқеияти мазкур табиати духелаи баҳши давлатиро муайян мекунад» [127., 136 -141].

Низоми меъёрхоро муайян намуда, «дар асоси усули таҳлили системавӣ меъёрҳои мувофиқро ҷудо намудем, ки инҳоянд» [148.].

- меъёрҳои марказӣ, ки ядроии институти баҳши давлатиро ташкил медиҳанд ва аз институтҳои иқтисодии ҷомеаи шаҳрвандӣ иборатанд;

- институтҳои расмӣ-меъёрҳо ва қоидаҳои ҷиҳати ба таври қонунӣ ё бодастурамал муқарраршудае, ки ҷаъолияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ба низом медарорад;

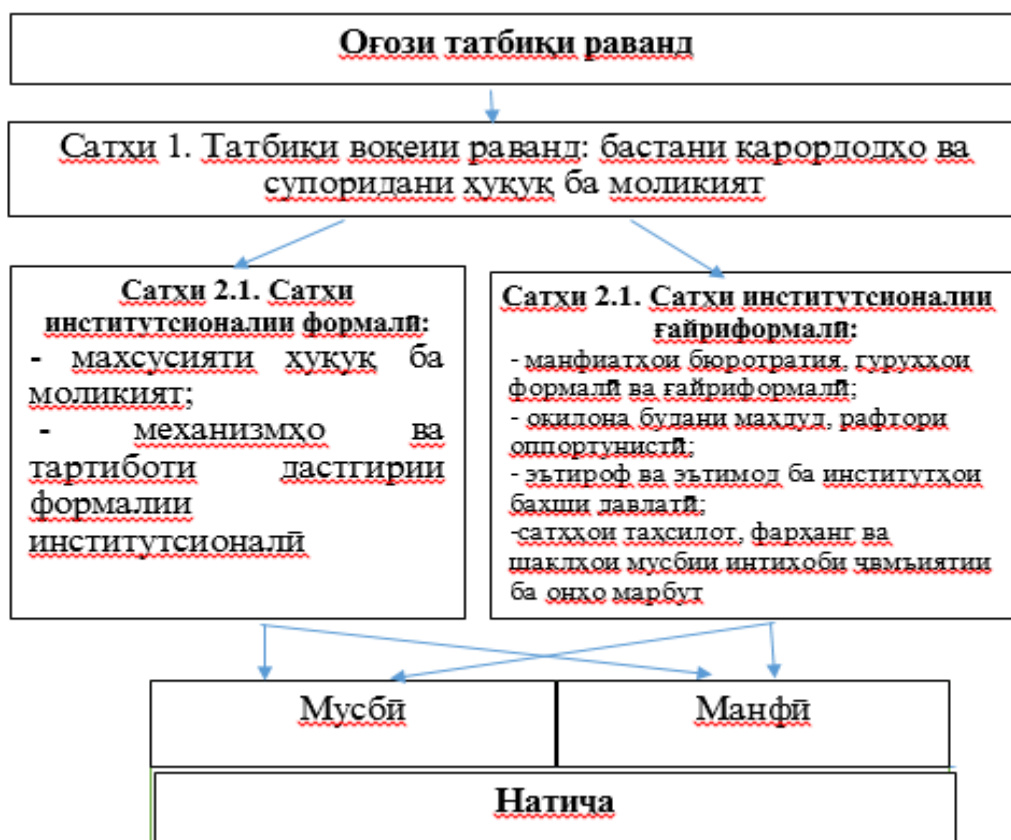
- меъёрҳои кумақрасони дастури дастгирикунанда, ки механизмҳои мониторинг ва дастгирии риояи меъёрҳои ядроии институтро ташаққул медиҳанд;

- санадҳои идоравии сатҳи муайян, ки иҷрои меъёрҳои иловагиро таъмин менамоянд;

- меъёрҳои арзишии самти асосии арзёбии институти мазкурро муайянкунанда, ки дар шуури одамон;

- меъёрҳои шинохтӣ, ки (конгнитивные) раванди дарки моҳият ва рафтори меъёрҳои гуногунро аз ҷониби субъектҳои мухталиф ба танзим медароранд: сатҳи дониши таҳвилкунандагони институт ва дастрасии ахбороти объективӣ.

Махсусияти ин равиш аз нигоҳи мо аз он иборат аст, ки баҳши давлатиро на танҳо вобаста ба объекти функционалӣ, балки робитаи мутақобиларо муайян менамояд (ниг. расми 1.2. 4).

Расми 1.2.4. – Вобастагии натиҷаҳои фаъолияти бахши давлат ба параметрҳои муҳити институтсионалӣ

Ҳамкориҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ дар асоси бастанӣ шартномаҳо оид ба пешниҳоди ҳуқуқи моликиятдорӣ дар натиҷаи дар сатҳи зарурӣ истифода шудан ва дар амал татбиқ гардидан метавонад ба натиҷаҳои назаррас оварад.

Агар сатҳи ғайрирасмӣ институтсионалӣ, асосан, бо тамоюлҳои манфӣ (бартарияти манфиатҳои бюрократӣ, шомилшавӣ ба рафтори пинҳонӣ ва ғ.) тавсиф ёбад, натиҷаи татбиқи равандҳо дар иқтисодиёт ҳам барои субъектҳои алоҳида, ҳам барои давлат дар маҷмӯъ манфӣ мешавад. Зикр менамоем, ки «...институтҳои манфии ғайрирасмӣ метавонанд, инчунин, таъсири манфӣ ба қарор ва истиқрори қоидаҳои расмикардашуда расонида, ба ташаккули аз нуқтаи назари тамоми системаи иқтисодӣ самараноки онҳо монеа шаванд» [129., с 163 - 167].

Дар маҷмӯъ, ҳангоми омӯзиш рушди бахши давлатӣ зарур аст, ки на танҳо ба ҳудуди равандҳои мавҷуда, балки ба институтҳои, ки дар

чаҳорчӯбаашон доимо ин равандҳо чараён мегиранд, бояд диққат диҳем. Дар низоми бахши давлатии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун низомҳои дигар, нуқсонҳо ва вазифаҳои мавҷуданд, ки маҳз барои он хосанд.

Дар натиҷаи таҳлили зербоби мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки намоёндагони мактабҳои иқтисодӣ равишҳои муайянро дар мавриди муайянсозии бахши давлатӣ ҳамчун истеҳсолкунанда таҳлил намудаанд ва дар ин замина равишҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд. Махсусан пешниҳоди олимони соҳаи иқтисод ба монанди Ч. Гэлбрейт, Г. Менкю, Стиглицс Д. Ю қобили дастгирӣ, ки вазифаҳои бахши давлатиро ҳамчун субъекти иқтисодӣ пешниҳод намудаанд. Иҷроиши ин вазифаҳои иқтисодии бахши давлатӣ ҳамчун соҳибкор, соҳибмулк, истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи асосии бозор хеле муҳим мебошад. Давлат ба сифати субъекти иқтисодӣ бояд дар раванди истеҳсоли молу хизматҳо ширкат варзида, барои дигар субъектҳои бахши хусусӣ заминаҳои мусоидро барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ фароҳам оварад. Давлат ҳамчун ниҳоди муҳими танзими давлатии иқтисодӣ равандҳои иқтисодиро танзим намуда, ба афзоиши неъматҳои ҷамъиятӣ заминагузорӣ менамояд. Иҷроиши вазифаҳои истеҳсолии бахши давлатӣ барои рушди иқтисодӣ мусоидат хоҳад намуд.

Ҳангоми омӯзиши рушди бахши давлатӣ зарур аст, ки на танҳо ба ҳуди равандҳои мавҷуда, балки ба институтҳои, ки дар чаҳорчӯбаашон доимо ин равандҳо чараён мегиранд, бояд диққат диҳем.

1.3. Ҷанбаҳои концептуалии шарикии бахши давлатию хусусӣ

Дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ давлат тавассути роҳи усулҳои гуногун ба фаъолияти иқтисодӣ шомил мегардад. Ташкил намудани шарикии бахши давлат ва хусусӣ яке аз роҳҳои ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ мебошад, ки дар амалисозии як қатор лоиҳаҳо таҷрибаи ғанӣ дорад. Фаъолияти соҳибкории давлатӣ Бахши давлатӣ ва хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи нав буда, таҳлилу амиқсозии зиёдеро талаб менамояд.

Дар даврони соҳибистиклолӣ дар кишвар ислоҳоти зиёде дар бахшҳои муайяни иқтисодӣ, соҳаҳо ва низомҳо сурат гирифтааст. Аз ҷумла, дар солҳои охир бахши шарикӣ давлат ва хусусӣ низ дар ҳоли ташаккули буда, барои беҳбудии он ҳукумат як қатор лоиҳаҳо дар ин самт роҳандозӣ карда истодааст.

Дар шароити муосир имкониятҳои сармоягузори бахши хусусӣ афзоиш ёфтааст. Бахши хусусӣ қисми назарраси соҳаҳои иқтисодиро фарогир мебошад, ки аз фаъолияти иқтисодӣ фоида ба даст меорад. Аммо қайд намудан бамаврид аст, ки бо мурури рушди иқтисодӣ, вазифаҳои иқтисодию иҷтимоии давлат низ васеъ мегардад. Дар ин замина ҳамкории бахши давлатӣ ва хусусӣ барои иҷроии вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлат мусоидат менамояд. Чуноне ки П. Бруссер қайд менамояд: «...шаклҳои мушкили ташкили ҳоҷагӣ дар шароити муосир ба зарурияти иштироки давлат тақозо менамоянд» [28, с 29 – 33]. Гузашта аз ин, амали муҳити институтсионалӣ ба таҳкими ҳамкориҳои байни бахши давлатӣ ва хусусӣ шароит фароҳам меоваранд. Дарки ин равандҳои иқтисодӣ ва зарурияти ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар солҳои охир ба истифодабарии механизми шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ ҳамчун фаъолияти якҷояи соҳибкорӣ овард. Дар солҳои охир дар самти муайянсозии мазмуну моҳияти шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ, ҷанбаҳои манфӣ ва мусбӣ он дар адабиёти иқтисодӣ таҳқиқотҳои зиёдеро анҷом додаанд, ки муҳимияти онро барои иқтисоди муосир нишон медиҳад. Мафҳуми «шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» «...(Public-Private Partnership, PPP) бори аввал дар Британияи Кабир ибтидои солҳои 80-уми асри гузашта барои муайянсозии муносибатҳои байни давлат ва бахши хусусӣ пайдо шуда буд» [30., с 41 - 50]. Дар ибтидо муносибатҳои байни давлат ва бахши хусусӣ масъалаҳои барқарорсозии инфрасохторро дар бар мегирифт. Дар доираи ҳамкорӣ миёни давлат ва бахши хусусӣ таъмири барқарорсозӣ ва сохтани муассисаҳои таълимӣ, тандурустӣ, таъмири роҳҳо, фурудгоҳҳо ва ғайра бароҳ монда шуда буд.

Яъне бо ин амал давлат як қисми вазифаҳои худро ба бахши хусусӣ вогузор намуда, ҳамзамон мушкилоти ҷомеаро ҳаллу фасл менамуд. Муносибатҳои ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ либерализатсияи иқтисодиётро ифода намуда дар он вақт ба коҳиши иштироки давлат дар раванди истеҳсолот нигаронида шуда буд.

Дар таҳқиқоти худ Бруссер П. ва Рожкова С: «... шарикҳои давлат ва бахши хусусиро чун муҳимтарин имконияти рушди механизми анъанавии ҳамоҳангии муносибатҳои хоҷагидорӣ миёни давлат ва бахши хусусӣ бо мақсади коркард, банақшагирӣ, маблағгузорӣ, сохтмон ва бакор андозии объектҳои инфрасохторӣ маънидод намудааст» [28., с. 29-33]. Ин муаллифон дар таҳқиқоти хеш ба муҳимияти бахши давлат ва хусусӣ таъя намуда, қайд менамоянд, ки амалисозии лоиҳаҳои ШБДХ зинаи сифатан нави ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ буда, барои ҷалби сармоягузорӣ ба инфрасохтори иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд. Равишҳои асосии концептуалӣ оид ба шарикҳои бахши давлат ва хусусӣ дар таҳқиқотҳои илмӣ Ч. М. Кейнс мушоҳида карда мешавад, ки ӯ «тарафдори даҳолати давлат ба иқтисод буд» [31.]. Дертар аз тарафи Ч.К Гелбрейт назарияи «давлатии неқўаҳволии умум» пешниҳод карда шуд [32.].

Мафҳуми нисбатан васъетарро, аз нигоҳи мо, нисбати ШБДХ Варнавский В.Г. пешниҳод намудааст, ки «... шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ иттиҳоди институтсионалӣ ва ташкилӣ миёни давлат ва тиҷорат бо мақсади амалисозии лоиҳаҳо ва барномаҳои миллӣ ва байналхалқӣ, азим ва хурд, вале ҳамеша муҳими ҷамъиятӣ дар қисми (спектор) васеи фаъолият мебошад: аз рушди соҳаҳои муҳими стратегияи саноат ва корҳои илмӣ таҳқиқоти ва таҷрибавию лоиҳакашӣ (КИТТЛ) то таъмини хизматрасониҳои ҷамъиятӣ» [31.].

Ин муаллиф бо таъя ба хусусияти гузаронидани моликияти давлатӣ ба шакли хусусӣ чунин ақидаро пешниҳод менамояд, ки дар доираи бахши давлат ва хусусӣ гузариши иҷроӣ хусусигардонии ғайримустақими объектҳо

ва соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ муайян карда мешаванд. Мувофиқи ақидаи Варнавский В. ШБДХ ҳамчун «... барномаи махсуси давлатӣ» -и ивазкунандаи хусусигардонӣ мебошад, ки имконияти амалисозии иқтисодии қобилият ва ташаббуси соҳибкорию дорад ва вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлатро иҷро менамояд....» [31., с 109 - 113].

Е. Коровин бар он андеша аст, ки «...дар зери мавҳуми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ робитаҳои ҳамкорию миёнамуҳлат ва дарозмудатро байни бахши давлат ва корхонаҳои хусусӣ фаҳмида мешавад, ки дар доираи он таъмини таҷриба, вазифаҳои сиёсӣ, ташхиси лоиҳаҳо ва идоракунии хавфҳо сурат мегирад» [144.].

Ба гуфтаҳои ин муаллиф ҳамроҳ шуда, қайд метавон кард, ки воқеан шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ воситаи муҳими ҳалли масъалаҳо, иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлат буда метавонад, ки дар натиҷаи истифодабарии он як қисми уҳдадорихои давлат ба бахши хусусӣ интиқол дода мешавад. Маҳз ҳамин хусусиятҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусиро ба назар гирифта, Хабриева Т.Я.: «...шарикӣ давлат ва бахши хусусиро яке аз механизмҳои пешрафтаи амалисозии нақшаҳои асоснок намудааст, ки дар консепсияи дарозмуддати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Россия оварда шудаанд ва ҳалли онҳо ба қатори вазифаҳои муҳими стратегияи иқтисодию сиёсии ин давлат дохил мешаванд» [127.].

Бартариҳои стратегияи шарикӣ бахши давлат ва хусусиро ба инобат гирифта, Розенау чунин қайд мекунад, ки «... шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ чун шакли ҳукукӣ кооператсияи бамиеномада маҳсуб мегардад, ки метавонад талафоти бозор ва давлатро рӯйпуш намуда, сифатҳои афзалиятноки тарафҳоро муттаҳид намуда, дар маҷмӯъ самаранокии умумиро барои рушди низоми иқтисодӣ ба миён орад» [172.]. Ба ақидаи мо, ин олим бевосита ба ҷанбаҳои ҳукукӣ ва ташкилии стратегияи шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ таваҷҷуҳ намудааст, ки хеле муҳим арзёбӣ карда мешавад. Зеро дар шароити муосир лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва

хусусӣ якчанд зинаҳои ташхисро гузашта, баъдан оғоз мегарданд, ки барои муайянсозии манфиатҳои иқтисодии тарафҳо хизмат менамояд.

Вобаста ба ҷанбаҳои ташкилии ҳамкории бахши давлатӣ ва хусусӣ дар тақсимои захираҳои иқтисодӣ гурӯҳе аз олимони нидерландӣ В. Хаам, Ч. Копен «шарикӣ бахши давлат ва хусусиро ҳамчун муносибатҳои давомнок байни бахши давлатӣ ва хусусӣ муарифӣ намудаанд, ки ба ҷонибҳои имконияти самаранок тақсим намудани вазифаҳо ва захираҳои иқтисодиро манзур месозад» [132., с. 45-51].

Вобаста ба низоми мураккаб гардидани муносибатҳои иқтисодӣ Вилиямсон О. қайд мекунад, ки «...дар чунин шароит таъмин намудани дараҷаи баланди самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои давлат мушкул мегардад» [124., с.79-114]. Дар ин ҷода ӯ барои таъмини иҷроиши тамоми вазифаҳо ва ухдадорӣҳои давлат ШБДХ-ро пешниҳод менамояд. Дар зери мафҳуми шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ О.Вилиямсон тамоми «...ҳамкорӣҳои махсусгардонидашударо дар назар доштааст, ки дар самти иҷрои қарордодҳо байни давлат ва бахши хусусӣ ба амал меояд» [124., с.79-114]. Ақидаи К.С. Фиоктистов ба ақидаи олими болозикр шабоҳат дорад, ки чунин қайд менамояд: «...шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ иштироки васеи ҳамоҳангсозии давлат ва бахши хусусиро барои ҳалли масъалаҳои муҳими ҷаҳонӣ ва минтақавӣ иҷтимоӣ-иқтисодӣ равона гардидаанд дар худ ифода менамояд» [126., с 18]. Муаллифи мазкур ба дараҷаи фаъолияти шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ таъя намуда, хулоса менамояд, ки дар якҷоягӣ бахши давлатӣ ва хусусӣ масъалаҳои муҳими иҷтимоиро ҳал карда метавонанд.

Кормандони бонки аврупоии сармоягузорӣ бартарӣҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусиро қайд намуда, онро муҳимтарин воситаи бартарафсозии камбудиҳои ҷойдошта медонанд. Нодида гирифтани ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ ба ақидаи онҳо мушкулоти мавҷударо торафт афзун менамояд. Бо дарназардошти ин хусусиятҳо «...шарикӣ бахши давлатӣ ва хусусиро ҳамчун мафҳуми маҷмӯӣ ва усули муҳими ҳамкорӣ байни давлат ва бахши

хусусӣ бо мақсади ҷалби сармоягузориҳо, истифодаи захираҳо ва афзунсозии нақши соҳибкории хусусӣ дар истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ шарҳ додаанд» [177.].

Ба ақидаи мо, таърифи аз тарафи С. Трачук пешниҳодшуда нисбатан васеъ мебошад, ки чунин қайд менамояд: «...Шарикии бахши давлат ва хусусӣ, сохтори ниҳодӣ ва ташкилии давлат ва бахши хусусиро ифода менакунад, ки дар истифодабарии омилҳои молиявӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки ба муттаҳидсозии самараноки захираҳои давлатӣ ва хусусӣ ва сарчашмаҳои гуногуни онҳо ба комплекси ягона бо мақсади ҳалли вазифаҳои стратегии рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат равона гардида, инчунин, имконияти ташкили шароитҳои заруриро барои ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ба монанди: «...рушди таъминоти методӣ ва меъёрии шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо таҳқиқи механизми амалисозии шарикии давлат ва бахши хусусӣ; «...мустаҳкамгардонии қонунии шарикони он, шакл ва моделҳо дар таҷрибаи ватанӣ, дар назар дорад» [103., с 28].

Вобаста ба тарзи барасмиятдарорӣ ва ҳифзи манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии тарафайн дар сатҳҳои гуногуни минтақавӣ ва маҳалӣ муҳаққиқи рус Филченков В.А. шарикии давлат ва бахши хусусиро афзалиятнок баҳогузори намудааст. Дар ин самт муаллиф барои муайянсозии моҳияти ин мафҳум чунин таърифи ШБДХ-ро пешниҳод намудааст: «...ШДБХ ниҳоди махсус дар маҷмуи қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, ки ба ташкили фаъолияти якҷояи давлат, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва сохторҳои соҳибкорӣ бо мақсади қонёгардонии манфиатҳои ҷамъият равона гардида, дар доираи он бо ҳуқуқҳои баробар манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷонибҳо қонё мегарданд, бунёд ёфтааст» [125., с 10].

Ҷанбаҳои гуногуни шарикии давлат ва бахши хусусиро таҳқиқ намуда, Спиридонов А.А. хулоса менамояд, ки «...ин тарзи ҳамкорӣ новобаста аз мавҷудияти фикрҳо ва таъиноти амалкунандаи қонунгузори, дорои мафҳум ва моҳияти васеъ мебошад, ки дар ҷамъбасти ягон фикр ба тамои ғунҷида

наметавонанд» [159.]. А. Спиридонов мафҳуми шарикии баҳши давлат ва хусусиро аз ду нуктаи назар маънидод намудааст [159.]. Дар маъноӣ васеъ ШБДХ мутаҳидшавии расмии фаъолияти хоҷагидорӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаҳои гуногун аз ҷумла, илму фарҳанг, сиёсат ва соҳаҳои иқтисодиёт мебошад. Дар маъноӣ маҳдуд бошад, ШБДХ ин роҳандозии ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ дар доираи амалисозии лоиҳаҳои ҷудогона аз нигоҳи иҷтимоӣ зарур мебошад. Гузашта аз ин, ӯ қайд менамояд, ки «...самарайи иқтисодию иҷтимоии лоиҳаҳои шарикии баҳши давлатӣ ва хусусӣ дар вақте мушоҳида мешавад, агар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ муайян гарданд ва дар ин самт амалисозии лоиҳаҳо ба роҳ монда шаванд» [146.].

Дар ҳошияи хусусияти маҳдудияти стратегияи шарикии баҳши давлат ва хусусӣ дар доираи самтҳои фаъолият ва доираи ҳуқуқ ақидаи Белитская А. муҳим мебошад, ки чунин қайд мекунад: «...шарикии давлат ва баҳши хусусӣ барасмиятдорӣ ҳуқуқии ҳамкории муфиди муассисаҳо, ташкилот, баҳши давлатӣ ва субъектҳои соҳибкорӣ баҳши хусусӣ дар вақти муайян нисбат ба объектҳои, ки дар манфиатнокии давлатро ифода намуда, зеро назорати давлатӣ қарор дошта, тақсимнамоии хавфҳои миёни шарикон, амалисозии нисбатан самараноки лоиҳаҳо, ки аҳаммияти муҳими давлатӣ ва ҷамъиятиро доро мебошанд, фаҳмида мешавад» [25., с 21 - 27]. Дар таърифи пешниҳоднамудаи ин муаллиф бештар ба масъалаҳои ҳуқуқии амалигардонии лоиҳаҳои шарикии баҳши давлатӣ ва хусусӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Инчунин, мувофиқи ақидаи ӯ лоиҳаҳои шарикӣ бояд барои тарафҳо муфид бошанд.

Губанов И.А қайд менамояд, ки «...шарикии баҳши давлат ва хусусӣ дар фаҳмиши васеъ ҳамчун низомӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ, хусусӣ ва баҳши оммавӣ ташкил шудааст, ки институти мустақили байнисоҳавиро таъсис дода, муносибатҳои ҷамъиятиро муътадил менамояд ва барои ҳамкории байни давлат ва баҳши хусусӣ дар доираи қонунгузорӣ имкон медиҳад» [36.,

с. 27-28]. Назари муҳаққиқи мазкур бештар ба ҷанбаҳои ҳуқуқии ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ равона карда шудааст. Зеро дар мавриди амалисозии лоиҳаҳои шарикии баҳши давлат ва хусусӣ низоми қарордод хеле муҳим аст. Давлат бо баҳши хусусӣ оид ба амалисозии лоиҳаҳо шартнома мебандад ва охирон дар навбати худ уҳдадор мешавад, ки лоиҳаи мазкурро на танҳо ба манфиати худ балки ба манфиати давлат ва ҷомеа иҷро намояд. Дар инҷо ҳамохангии давлат ва баҳши хусусӣ дар имконияти истифодабарии захираҳои мушоҳида мегардад. Лоиҳаҳо аз ҷониби давлат ё донорҳо сармоягузорӣ карда мешаванд, ширкатҳои хусусӣ дар амалисозии лоиҳаҳо иштирок намуда ҳам ғоида мегиранд ва ба муҳлати муайян соҳибмӯлк мегарданд.

Муаллифи дигар (Демидов Л.С.) дар мавриди моҳият ва мазмунҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, шарикӣ баҳши давлатӣ ва хусусӣ андешаҳои манфиатнокро қайд кардааст. Аммо аз нигоҳи мо дар ҳулосабандии ин муаллиф оид ба ШБДХ як қатор нофаҳмиҳо мушоҳида мешавад. Демидова Л.С. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «... шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ низоми кооператсияи сохторҳои мебошанд, ки барои ноилгардӣ ба ҳадафи гузошташуда дар заминаи қонунгузорӣ ё бастани шартномаҳои ғайрирасмӣ оид ба ҳамкориҳои муштарак ғайрирасмӣ менамоянд» [41., С. 40-48]. Шартномаҳои шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ расман баста шуда, дар асоси гузаронидани таҳлили муайян амалӣ гардонидани мешаванд. Амалгардонии лоиҳаҳои шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ танҳо хусусияти расмӣ дошта метавонанд.

Гурӯҳи муҳаққиқон ба монанди С. Линдер ва Б. Савас, ба ҷанбаҳои мусбӣ ва манфӣ шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ таваҷҷуҳ намуда, қайд мекунанд, ки: «...ин тарзи ғайрирасмӣ ҳамчун танҳо дар мавриди пайдоиши зарурат истифода мегардад ва дар бисёр мавридҳо ҳамчун алтернатива ба ҷойи хусусигардонӣ истифода мешавад» [171.]. Дар зери ниқоби шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ давлат фармоишҳои худро ба баҳши хусусӣ пешниҳод менамояд. Бо ақидаи ин муҳаққиқон пурра розӣ шудан

ғайриимкон аст. Бахши хусусӣ низ аз ин шакли шарикӣ манфиатдор аст. Аз ин шакли ҳамкорӣ бахши хусусӣ, аз як тараф, дастгирии давлатро соҳиб шуда, аз тарафи дигар фоидаи иқтисодиро аз амалигардонии лоиҳа ба даст меорад. Барои ҳар ду тараф ин шакли шарикӣ ҳамчун самти муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ муфид мебошад.

Ақидаи Лисихина О.И. дар ин бобат қобили дастгирист, ки чунин қайд кардааст: «...шакли ҳукуқии амалисозии шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд ба ду талаботи асосӣ ҷавобгӯ бошад: таъмини бехатарии воситаҳои сармоягузори раванашудаи соҳибкор ва қобилияти амалисозии лоиҳаи мазкур, ки барои давлат аҳаммияти муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ дорад» [80., с. 4].

Дар мавриди омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни шарикии бахши давлат ва хусусӣ як катор хулосаю пешниҳодҳои олимони дигарро низ ба назар гирифтани мувофиқи мақсад мебошад.

Олимони рус, П. Бруссер ва С. Рожкова вобаста ба стратегияи шарикии бахши давлат ва хусусӣ фикру мулоҳизаҳои хешро дар бобати мубрамияти шарикии бахши давлат ва хусусӣ пешниҳод намудаанд. Аз нигоҳи онҳо ин шакли ҳамкорӣ тарзи муосири иштироки давлат дар амалисозии лоиҳаҳои якҷояи давлат ва бахши хусусӣ мебошад, ки дар натиҷаи он истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ афзоиш меёбад. Онҳо дуруст қайд менамоянд, ки лоиҳаҳои шарикии бахши давлат ва хусусӣ дар соҳаҳои ташкил карда мешаванд, ки вобаста ба амалисозии онҳо давлат масъулиятдор мебошад. Ин самтҳо, пеш аз ҳама, нақлиёти мусофирбарӣ, объектҳои соҳаи иҷтимоӣ, инфрасохтор, хизматрасониҳои оммавӣ (нигоҳдории роҳҳо, гулгаштҳо, кабудизоркунӣ, тозакунии муҳити атроф ва амсоли онҳоро дар бар мегирад.

Бо дарназардошти афзоиши талаботи ҷамъият ин «...объектҳо ва самтҳои зикршуда аз гузашта дида ба сармоягузорӣ, коркард ва рушд ниёз доранд, ки ба ин нуқта Бруссер П. ва Рожкова С таъкид намудаанд» [28, с. 29-33]. Дар ин замина шарикии бахши давлат ва хусусӣ механизми муҳими

чалби сармоягузорӣ маҳсуб меёбад. Ҷалби сармоягузорию иловагӣ барои ҳар давлат муҳим аст. Тоҷикистон низ ба сармоягузорию иловагӣ ба инфрасохтор ниёз дорад. Дар як қатор самтҳо бояд шарикии давлат ва бахши хусусӣ беҳтар роҳандозӣ карда шаванд. Айни замон барои амалисозии лоиҳаи нобудсозии нақлиётҳо миёни давлат ва бахши хусусӣ созишномаҳо омода карда шаванд. Зеро воридоти автомобилҳои барқӣ ва пасомади фарсудашавии батареяҳои онҳо андешидани тадбирҳои зарурии тақозо менамояд. Аз ин рӯ, ба монанди лоиҳаи безараргардонии партовҳои химиявӣ ин лоиҳа низ бояд дар доираи ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ коркард ва роҳандозӣ карда шавад. Махсусан барои амалисозии лоиҳаҳои рушди деҳот оид ба инфрасохтори иҷтимоӣ, шабакаҳои обтаъминкунӣ, нигоҳдорӣ ва нобудкунии партовҳои саҳти зарарнок ва ғайра ин шакли шарикии давлат ва бахши хусусӣ саривақтӣ мебошад.

Черард М.В. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «...институти шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд ҳаҷун субъекти алоҳида дар муайянсозӣ, баҳогузорӣ ва ҳалли мушкилоти ҳаётан муҳими бахши давлатӣ ва хусусӣ доимо ғаъол бошад, гузашта аз ин, дар ҳолатҳои зарурӣ доираи фарогирии ғаъолиятро набояд сарҳад гузорад» [169., с. 38]. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар шароити муосир шарикии бахши давлат ва хусусӣ ҳамкории институтсионалӣ ва ташкилӣ, байни давлат ва бизнес бо мақсади амалисозии лоиҳаҳои сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ калон ва хурд буда, дар бахшҳои муҳими ғаъолияти истеҳсолӣ ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ то истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Мутахассисони Бонки ҷаҳонӣ «...шарикии бахши давлат ва хусусиро ҳамчун созиш байни ҳокимияти ҷамъиятӣ (давлат) ва бизнес дар хусуси истеҳсол ва расонидани хизматҳо дар самти таъмини инфрасохтор бо мақсади ҷалбнамоии сармоягузорию иловагӣ ва аз ҳама муҳим воситаи баландбардории маблағгузорию буҷетӣ маънидод менамоянд» [166. 7].

Дар тафсире, ки аз ҷониби мутахассисони Бонки ҷаҳонӣ пешниҳод намудаанд, як қатор масъалаҳо ба инобат гирифта нашудааст. Ба сифати камбуд дар ин маънидод бояд қайд намуд, ки шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ танҳо барои рушди инфрасохтор набуда, балки дигар соҳаҳое, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ манъ накардааст, фарогир мебошад. Афзалияти ин маънидод дар он аст, ки дар воқеъ ин шакли шарикӣ барои сарфаи маблағҳои буҷетӣ замина мегузорад.

Таҷрибаи хориҷии истифодабарии модели шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар давлатҳои пешоҳанги ин модел (ИМА, Иттиҳоди Аврупо) натиҷаҳои назаррас мушоҳида мешавад. Дар рафти таҳқиқи шароитҳои амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ як қатор паҳлуҳои номуайяно дар ин шакли шарикӣ мушоҳида метавон намуд.

Дар рафти амалисозии ин шакли ҳамкорӣ миёни давлат ва бахши хусусӣ раванди ташхис, хулосабарории комиссияи махсусро ҳамчун намунаи бюрократия қайд метавон намуд, зеро дар баъзе ҳолатҳо комиссия метавонад сармоягузориҳои потенциалро аз бозӣ берун созад.

Дар китоби сабзи Иттиҳоди Аврупо «...шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ ва қонунгузориҳои иттиҳод оид ба қарордодҳои давлатӣ ва консессияҳо», ки соли 2004 нашр гардидааст, қайд карда мешавад, ки шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар доираи Иттиҳод муайян нашудааст» [141.]. Дар фаҳмиши умумӣ: «...зери шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ шакли ҳамкории байни ҳокимияти давлатӣ ва соҳибкорӣ фаҳмида мешавад, ки бо мақсади маблағгузориҳои сохтмон, модернизатсия, идоракунӣ ва истифодабарии инфрасохтор равона гардидааст» [141.].

Аз ҷунин тавзеҳоти мафҳуми шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ хулоса метавон намуд, ки дар Аврупо фаҳмиши васеи ин мафҳум истифода карда мешавад. «...Дар ин ҷо ШБДХ ҳамчун иҷроиши фармоиши давлатӣ (шартномавӣ), ки иштироки сармояи хусусӣ танҳо дар доираи қарордод

истифода мегардад ва ШБДХ ҳамчун ниҳоди мустақилро аз ҳамдигар фарк менамоянд» [4]. Дар ҳолати дуҷум ҳамкориҳои байни давлат ва бизнес ба ташкили шахси ҳуқуқии ҷудогона анҷом меёбад.

Вобаста ба ин масъала дар Россия низ таҳқиқотҳо анҷом дода шудаанд. Таҷрибаи истифодабарии ин шакли ҳамкорӣ дар Россия дар асоси ҳулосаҳои илмӣ, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои тараққикарда муайянсозии афзалиятҳо ва камбудии амалигардонии ин модели истифодабарии сармоя ва захираҳои иқтисодӣ ба роҳ монда шудааст. Таҳқиқотҳои илмӣ гузаронидашуда имкон додааст, ки мушкилот, омилҳои таъсиррасон ва дурнамои ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ муайян карда шавад [80]. Ин мушкилот, пеш аз ҳама, бо норасоии маблағҳои бучавӣ, рушди нобаробари минтақаҳои кишвар ва имкониятҳои он, суст инкишоф ёфтани илм ва дастовардҳои илмӣ, навгонӣ ва ғайра, инчунин набудани эътимод ба сохторҳои давлатӣ, дар самти дастгирии бизнес, хусусигардонӣ ва ғайра мебошад. Қайд намудан бамаврид аст, ки барои давлат амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ ҳалли мушкилоти мавҷуда аз ҳисоби шарикони бахши хусусӣ мебошад. Аз дигар тараф, бахши хусусӣ низ пайваста қўшиш менамояд, ки ягон лоиҳаи давлатиро соҳиб гардида, онро идора намояд ва даромади муайянро аз ин ҳисоб соҳиб гардад. Мусаллам аст, ки мақсади ниҳоии фаъолияти соҳибкорӣ аз ҳамагуна амалиёт гирифтани фоида мебошад. Аз ин рӯ, иштирок дар лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ низ барои бизнес бояд фоидаовар бошад. Вобаста ба ин лоиҳаи пешниҳодшаванда аввал аз ҷониби сармоягузoron таҳлил карда шуда хавфҳои эҳтимолӣ баҳогузори мешаванд ва агар ягон хавфи пайдоиши зарари эҳтимолӣ ошкор гардад, бахши хусусӣ аз иштирок дар амалисозии ин лоиҳа худдорӣ менамояд.

Дар рафти таҳқиқи масъалаҳои назариявии шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ асосан онро вобаста ба ду равиш: равиши сиёсӣ ва равиши иқтисодӣ-ҳуқуқӣ омӯختан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Принсипи якум ҳамчун тартибот ва қоидаҳои муайяни ҳамҷоягии давлат ва соҳибкорӣ дар самтҳои ба монанди: мувофиқа намудани манфиатҳои тарафайн, низоми гузаштҳо, имтиёзҳо ва имконияти баҳогузориҳои ихтилофи назарҳо, ки пайваста тақрор мегарданд, асос меёбад.

Дар шакли дуюм: «...шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар шакли механизми муайяни боҳамалоқамандии давлат ва бизнес дар самтҳои консессия, иҷора, қарордод ва ташкили корхонаҳои муштарак мебошад» [141.].

Дар самти таҳқиқи масъалаҳои гуногуни вобаста ба шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ олимони ватанӣ низ корҳои зиёдеро анҷом додаанд. Мувофиқи ақидаи олими тоҷик Ҷумаев И.С. «...Механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ қисман ё пурра супоридани масъулияти давлат ба соҳибкор барои бунёди инфрасохтор ва хизматрасонӣ бо шартҳои тақсимои мутаносиб ва одилонаи даромад ва хавфҳо байни давлат ва шарикӣ хусусӣ, инчунин назорати татбиқи лоиҳа аз ҷониби давлатро дар бар мегирад» [134., с. 39].

Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ механизми шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ ҳамчун ниҳоди иқтисодӣ, тарзи ҳамкориҳои муштаракӣ давлат ва бахши соҳибкорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Саидмуродзода Л.Х. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «...шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ барои рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамчун воситаи муҳими ҳамкориҳои давлат ва бизнес хизмат менамояд» [113, с. 39].

Дар як қатор таҳқиқоти олимони ватанӣ асосҳои методологии муайян намудани мафҳум ва хусусиятҳои хоси ин шакли ҳамкорӣ дақиқ қарда шудааст. Дар асоси ғуфтаҳои боло хулоса метавон намуд, ки ташаккули ба рушди инфрасохтори иқтисоди миллӣ дар асоси шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла маориф, фарҳанг, илм, тандурустӣ, саноат ва ғайра барои таъмини рушди иқтисодӣ мусоидат намуда, ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ оварда мерасонад, ки дар ниҳояти кор ба баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли

мусоидат менамояд. Хоҷаев П.Д. қайд менамояд, ки «...нақш ва аҳаммияти таъмин намудани инфрасохторҳо ва рушди ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ дар масъалаи фароҳам овардани рушди минбаъдаи иқтисод дар низоми иқтисоди бозоргонӣ мушаххас шудааст». [128., с. 31-36]

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва мураккаб гардидани вазъи молиявӣ барои тамоми давлатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон амалигардонии шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар шаклӣ пешниҳоди консессияҳо, бастанӣ қарордодҳо ба муҳлатҳои муайян, ичора ё ташкили корхонаҳои муштарак хеле муфид мебошад. Зеро ин имкон медиҳад, ки давлатҳо уҳдадориҳои худ ва хавфҳои эҳтимолиро байни худ ва бахши хусусӣ тақсим намоянд. Аз тарафи дигар бахши хусусӣ низ ба муҳлати муайян ҳуқуқи истифодабарӣ ва идоракунии захираҳои иқтисодиро, ки то ин вақт надошт соҳиб мегардад. Дар мавриди истифодабарии консессияҳо ё дигар воситаҳои амалигардонии шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ давлат бояд ба амнияти иқтисодӣ, ҳимояи манфиатҳои тарафайн ва судоварӣ аз ҳамкориро ба назар гирад. Дар истифодабарӣ ва интиҳоби шарикон давлат бояд механизмери истифода намояд, ки лоиҳаҳои ҳамкории шарикӣ бо дарназардошти уҳдадориҳо ва мақсадҳои гузошташуда татбиқ гарданд. Ҷалби ширкатҳои таҷрибадор ва дар бозор мавқеи намоён дошта, барои афзоиши самаранокии ин лоиҳаҳо метавонанд мусоидат намоянд. Таҷрибаи таҳқиқи ин шакли ҳамкорӣ дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки олимони ватанӣ бештар ба хусусиятҳои соҳавӣ бахши давлат ва хусусӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Хулосаю пешниҳодҳо оид ба боби якум:

Дар асоси таҳлили масъалаҳои назариявӣ, амалӣ ва ақидаи муҳаққиқони алоҳида муайян карда шудааст, ки соҳибкорӣ давлатӣ ва бахши давлатӣ бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Зеро соҳибкорӣ давлатӣ дар заминаи бахши давлатӣ ва корхонаҳои зертобеи давлат амалӣ гардонида мешавад. Дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мафҳуми соҳибкорӣ давлатӣ расман ҷой надорад. Яъне мафҳуми мазкур ба монанди мафҳуми

соҳибкорӣ, соҳибкории иҷтимоӣ ва дигар шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ тафсири расмӣ худро наёфтааст. Барои дар сатҳи расмӣ муаррифӣ намудани мафҳуми соҳибкории давлатӣ бояд мафҳуми категорияи соҳибкории давлатӣ муайян карда шуда, хусусиятҳои асосии он муайян карда шавад.

Ба ақидаи мо, сабаби иқтисодии иштироки давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ, дастгирии субъектҳои хоҷагидорӣ аз зарари эҳтимолии бӯхронҳои иқтисодӣ ва молиявӣ мебошанд. Давлат бештар иштироки иқтисодияш барои бартарафсозии мушкилоти корхонаҳои калони истеҳсолӣ мебошад. Зеро ин корхонаҳо дар сурати муфлисшавиашон пасояндҳои иқтисодӣ-иҷтимоии зиёдеро ба миён оварда метавонанд. Аз ҳама муҳимашон кам шудани ҷойҳои корӣ мебошад.

Барои иқтисодиёти муосир рушди намудҳои гуногуни иштироки давлат дар фаъолияти соҳибкорӣ хос аст. Ба ақидаи мо, дар шароити муосир бояд мафҳуми соҳибкории давлатӣ дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ворид карда шавад. Инчунин, соҳибкории давлатӣ бояд шаклҳои навоарӣ дошта бошад, роҳи усулҳои нави истифодаи захираҳои иқтисодиро дар бар гирифта, барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкили шарикӣ бахши давлатию хусусӣ мусоидат намояд, ки дар ҳалли масъалаҳои макроиқтисодӣ замина гузорад.

Намояндагони мактабҳои иқтисодӣ равишҳои муайяно дар мавриди муайянсозии бахши давлатӣ ҳамчун истеҳсолкунанда таҳлил намудаанд ва дар ин самт равишҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд. Махсусан пешниҳоди олимони соҳаи иқтисод ба монанди Ч. Гэлбрейт, Г. Менкю, Стиглиц Д. Ю қобили дастгирӣ, ки вазифаҳои бахши давлатиро ҳамчун субъекти иқтисодӣ пешниҳод намудаанд. Иҷроиши ин вазифаҳои иқтисодии бахши давлатӣ ҳамчун соҳибкор, соҳибмулк, истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи асосии бозор хеле муҳим мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва мураккаб гардидани вазъи молиявӣ барои тамоми давлатҳо аз ҷумла Тоҷикистон амалигардонии шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар шакли пешниҳоди консессияҳо, бастани қарордодҳо ба муҳлатҳои муайян, иҷора ё ташкили корхонаҳои муштарак хеле муфид

мебошад. Зеро ин имкон медиҳад, ки давлатҳо уҳдадориҳои худ ва хавфҳои эҳтимолиро байни худ ва бахши хусусӣ тақсим намоянд. Ба ақидаи мо, сабаби иқтисодии иштироки давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ дастгирии субъектҳои хоҷагидорӣ аз зарари эҳтимолии бӯҳронҳои иқтисодӣ ва молиявӣ мебошанд. Давлат бештар иштироки иқтисодияш барои бартарафсозии мушкилоти корхонаҳои калони истеҳсолӣ мебошад, зеро ин корхонаҳо дар сурати муфлисшавиашон пасояндҳои иқтисодӣ-иҷтимоии зиёдеро ба миён оварда метавонанд. Аз ҳама муҳим кам шудани ҷойҳои корӣ мебошад.

БОБИ II. ВАЗЪИ МУОСИР ВА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ДАВЛАТӢ

ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

2.1. Таҳлили вазъи соҳибкории давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба монанди дигар давлатҳои пасошуравӣ раванди хусусигардонӣ ва ғайридавлатигардонии объектҳои ба давлат мансуббуда дар солҳои 1990 то инҷониб идома ёфтааст. Ин раванд ба камшавии ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ дар шумораи умумии корхонаҳои амалкунанда дар ҷумҳурӣ гардид. Раванди хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ таносуби бахши давлатӣ ва хусусиро ба манфиати дуҷумин зиёд намуд. Имруз дар Тоҷикистон шумораи корхонаҳои истехсолии давлатӣ хеле кам мебошанд. Дар ҳисоботи Бонки ҷаҳонӣ оид ба “Иқтисодиёти Тоҷикистон: бо таъсири корхонаҳо бо иштироки давлат ва бетарафии рақобатӣ” қайд карда мешавад, ки зиёда аз 1000 адади онҳо бо иштироки давлат бақайдгирифташуда зиёда аз 600 адади онҳо ҳамчун моликияти давлатӣ мебошанд. Корхонаҳо бо иштироки давлат дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар бахшҳои амал менамоянд, ки дар он фаъолияти корхонаҳои хусусӣ хуб ба роҳ монда шудааст. Ин шакли фаъолият ташвишовар ба ҳисоб меравад, зеро корхонаҳои хусусӣ дар бештари мавридҳо бо корхонаҳои давлатӣ рақобати солим карда наметавонанд. Корхонаҳои азим бо иштироки давлат асосан дар соҳаҳои саноати истихроҷ (куҳкорӣ), энергетика ва телекоммуникатсия активҳои бештари КИД-ро доро мебошанд. Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ ба 10 адади ин корхонаҳо 97 %-и тамоми активҳои КИД рост меояд [43., С. 11]. Таъсири иқтисодии бахши КИД бо фаъолияти ғайрисамаранок баҳогузори карда мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қисми зиёди корхонаҳои азим бо иштироки сармояи давлатӣ зараровар мебошанд ва барои муътадилсозии молиявии мамлакат монеа эҷод менамоянд. Дар соли 2023 зарари умумии 25 корхонаи азим бо иштироки сармояи давлатӣ тақрибан 4,2 млрд сомонӣ ё 3,2% ММД-ро ташкил додааст [43, С. 12].

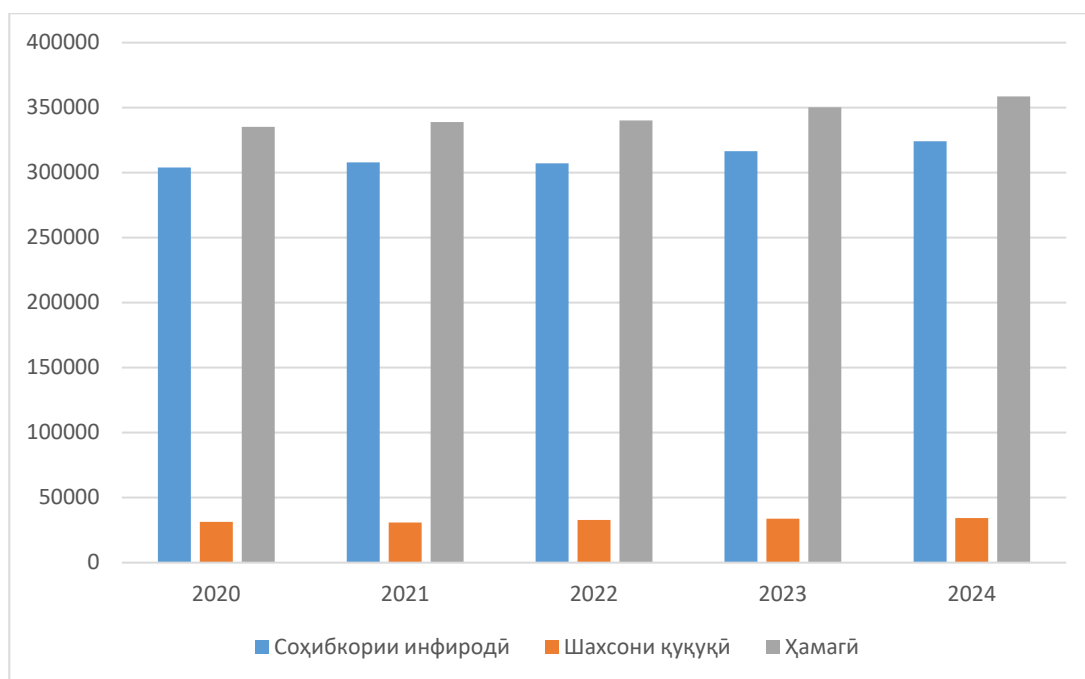
Гарчанде ки фаъолияти корхонаҳои давлатӣ дар ин самтҳо қонунӣ бошад ҳам, имтиёзҳое, ки аз ҷониби давлат ба онҳо дода мешавад, тамоюли бозорро тағйир медиҳад ва барои рушди баҳши хусусӣ монеа эҷод менамояд. Яъне имтиёзҳои андозӣ, қарзӣ ва субсидияҳо, дотатсияҳои давлатӣ, инчунин нисбатан озод будани онҳо аз назоратҳои навбатӣ ва ғайринавбатӣ метавонад самаранокии бозорро паст намуда, ба фаъолияти баҳши хусусӣ монеа эҷод намояд. Айни замон дар кишвар заминаи мушаххаси меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои ташкил ва соҳибӣ намудани корхонаҳои бо иштироки сармояи давлатӣ мавҷуд нест. Ин корхонаҳо дар соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, саноат, қоркарди қанданиҳои ғоиданок, обукорезӣ ва хизматрасониҳои нақлиётӣ ва борқашонӣ фаъолият менамоянд. Аз сабаби номуайянии таваккали фаъолияти тичоратӣ ва ғайритичоратӣ пеш меояд, ки сармоягузори хусусиро қоҳиш медиҳад ва рақобатро носолим мегардонад. Корхонаҳои бо сармояи давлатӣ фаъолияткунанда дар бахшҳои рақобатнок боз ҳам мувозинатии бозорино вайрон менамоянд. Зеро аз онҳо талаби иҷроии нақшаи даромад ё ғоидаи тичоратӣ қарда намешавад. Ин ҳолат метавонад дар бозор боиси ба вучуд омадани рақобати носолим байни корхонаҳои давлатӣ ва хусусӣ гардад. Аслан қонунгузорӣ ба манфиати КИД пешбинӣ қарда мешавад, яъне имтиёзи андозӣ, тартиби содаи муайянсозии пардохнопазирӣ ва муфлисшавӣ ба рақобати носолим сабаб мегардад. Мавҷуд набудани шаффофият дар тақсимои захираҳо, маҳдудият дар қалби сармоягузори хориҷӣ ин мушкилотро торафт вазнинтар менамояд. Мушкилоти дигар дар ин самт қуҳна шудани усули нархгузорӣ дар бахшҳои хизматрасониҳои давлатӣ ва инҳисороти табиӣ мебошад, ки дар он аслан корхонаҳои давлатӣ мавқеи қалон доранд. Мавҷуд набудани рақобат самаранокии бозорро паст менамояд.

Афзоиши корхонаҳои истеҳсолии давлатӣ мусаллам аст, ки ба суи гардидани рақобат оварда мерасонад. Зеро давлатҳо имқонияти васеътари истифодаи захираҳо доро мебошанд ва ҳамчун субъекти қонунбарор метавонанд қарорҳоеро қабул намоянд, ки ба манфиати баҳши хусусӣ

набошад. Аммо, ба ҳамин нигоҳ накарда соҳаҳои афзалиятнок, бахшҳои муҳими иқтисодӣ дар зерин назорати давлат қарор дорад. Ҳамин тарзи пешбурди кор дар иқтисоди миллии Тоҷикистон низ мушоҳида мешавад. Яъне давлат соҳаҳои калидии иқтисодиётро пайваста зерин назорати худ гирифта, онро соҳибӣ ва идора менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли неруи барқ ва корхонаҳои истеҳсол ва фурӯши барқ пурра ба давлат тааллуқ доранд ва ҳамчун ҷамъиятҳои соҳомӣ бо ҳиссаи давлат ҷаъолият менамоянд. Далелҳо нишон медиҳанд, ки сол то сол ҳиссаи давлат ва иштироки давлат дар ҷаъолияти истеҳсоли, тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ афзун гардида истодааст. Албатта дар Тоҷикистон як қатор соҳаҳои мавҷуданд, ки дар он нақши бахши хусусӣ бештар эҳсос мегардад. Масалан, соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ дар тамоми қаламрави кишвар ширкатҳои хусусӣ, ҷамъиятҳои соҳомӣ мавқеи худро устувор намуда истодаанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки корхонаҳои дар он ҳиссаи давлат мавҷудбуд дар бозор мавқеи калидӣ дошта, баробари сармоягузори азими ҷаҳон ва корхонаҳои истеҳсоли трансмиссионӣ мавқеъ доранд. Дар бисёр давлатҳо ин гуна корхонаҳо барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, таъмини рушди иқтисодӣ саҳмгузор мебошанд. Таҷрибаи ин давлатҳо дар идоракунии корпоративии корхонаҳо бо як қатор афзалиятҳо ифода карда мешавад. Миёни ин афзалиятҳо баромадан ба бозори ҷаҳонӣ, ҷалб намудани сармоягузори иловагӣ муҳим мебошад, ки рушди иқтисодӣ мусоидат намуда барои афзоиши шуғли аҳоли хизмат менамояд. Табалад бардоштани мавқеи давлат ҳамчун истеҳсолкунанда, расонандаи хизмат дар иқтисодиёт дар шароити иқтисоди бозорӣ муҳим мебошад. Ин, пеш аз ҳама, бо он шароит вобаста аст, ки баъди раванди хусусигардонии калон мавқеи давлат ҳамчун субъекти хоҷагидор дар асоси амалӣ намудани шакли намудҳои гуногуни моликият коҳиш ёфтааст. Шароити иқтисодӣ бозорӣ озодии нисбии субъектҳои хоҷагидориро тақозо менамояд ва аз ин рӯ ҷорӣ намудани шаклҳои гуногуни моликият шарт зарурӣ мебошад. Аммо, бояд тадбирҳои амалӣ намуд, то ҷаъолияти давлат танҳо ҳамчун танзимгар боқӣ намонад. Давлат ҳамчун

истеҳсолкунандаи молу хизматҳо бо баҳши хусусӣ дар алоқамандӣ фаъолияти хоҷагидорӣ худро пеш барад.

Таҳлили вазъи фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки нисбати соҳибкорӣ давлатӣ шаклҳои дигари соҳибкорӣ афзалият доранд ва ин шаклҳои соҳибкорӣ сол то сол рӯ ба афзоиш доранд. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар ҷумҳурӣ афзоиш ёфта истодааст. Мувофиқи маълумоти оморӣ расмӣ шумораи соҳибкорони инфиродӣ агар дар соли 2020 соҳибкорони инфиродӣ 304,041 ададро ташкил карда бошанд, дар соли 2024 ин шумора ба 324,186 адад расидааст. Шахсони ҳуқуқӣ низ шумораашон нисбати соли 2020 дар соли 2024 зиёд шудааст. Агар дар соли 2020 шумораи шахсони ҳуқуқӣ 31,265 ҳазор ададро ташкил дода бошад, дар соли 2024 он 34442 ҳазор воҳид расидааст, ки ба миқдори 3177 адад зиёд мебошад.

Диаграммаи – 2.1.1. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар солҳои 2020-2024. Сарчашма: сомонии расмӣ Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ.

Таҳлили диаграммаи 2.1.1. нишон медиҳад, ки дар кишвар шумораи соҳибкорони инфиродӣ нисбати шахсони ҳуқуқӣ бештар мебошанд. Аз ҷумла дар идомаи таҳлил қайд намудан ба маврид аст, ки аз шумораи корхонаҳои бақайдгирифташуда қисми зиёдашонро корхонаҳои баҳши

хусусӣ ташкил медиҳанд. Шумораи корхонаҳо ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат сол то сол афзоиш ёфта истодааст.

Корхонаҳои воҳиди давлатӣ дар ҷумҳурӣ кам нестанд ва бахшҳои муҳими фаъолияти хоҷагидориро бар дӯш доранд. Соҳаи энергетика қисмати истеҳсоли неруи барқи обӣ пурра ба давлат тааллуқ дошта, аз тарафи корхонаҳои давлатӣ ё корхонаҳои хусусӣ бо иштироки сармояи давлатӣ истеҳсол ва ба фурӯш бароварда мешавад. Шумораи корхонаҳои воҳиди давлатӣ ё ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ дар Тоҷикистон чандон зиёд нестанд, аммо дар дар соҳаҳо ва бахшҳои фаъолият доранд, ки бахши хусусӣ дар он кам дастрасӣ дорад ё маҳдудияти воридшавӣ қарор карда шудааст. Аз ин рӯ, барои фаъолияти корхонаҳои хусусӣ ё дигар шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ монеа эҷод мегардад. Рақобати солим аз байн меравад. Ҳалли масъалаи мазкур тадбирҳои мушаххасро барои таъмини бетарафии рақобатии давлат, шаффофият дар тақсироти кумакҳои давлатӣ, гузаронидани ислоҳот ба манфиати тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ, фароҳам овардани заминаи мусоид барои таъмини рақобати озод ва самаранок фаъолият намудани бозор зарур мебошад. Барои фаъолияти босамари ҳам бахши давлатӣ ва ҳам бахши хусусӣ ва таъмини самаранокии бозор давлат бояд аз тадбирҳои истифода намояд, ки барои пешрафти иқтисодиёт мусоидат намояд. Имрӯз корхонаҳои бо сармояи давлатӣ фаъолияткунанда тақрибан бо зарар фаъолият менамоянд.

Мутобиқи талаботи «...қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2019, №632 «Дар бораи корхонаҳои азими давлатӣ ва ҷамъиятҳои, ки сармояҳои онҳо ба давлат тааллуқ дорад» [1, С. 94], 27 корхонаҳои азими давлатӣ ва ҷамъиятҳои, ки дар соҳаҳои энергетика, саноат, авиатсияи граждани, роҳи оҳан, фаъолияти бонкӣ, алоқа ва дигар хизматрасониҳои коммуналӣ фаъолият доранд, ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи молиявӣ пешниҳод менамоянд. Бо сабаби надоштани дастрасӣ ба маълумотҳои оид ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ болозикр дар рафти таҳлил мо имконияти пурра таҳқиқ

намудани фаъолияти онҳоро надорем. Вобаста ба имконияти дастдода фаъолияти солонаи ин корхонаҳоро аз Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрас намуда, онро таҳлил намудем, ки натиҷаи он чунин аст:

Ҷадвали 2.1.1. Даромади умумии корхонаҳои азими давлатӣ дар солҳои 2022-2024 (ҳазор сомонӣ).

№	Номгӯи корхонаҳо ва ҷамъиятҳои сахомӣ	Даромади умумӣ			
		Дар соли 2022	Дар соли 2023	Дар соли 2024	Фарқият бо маблағ
1.	КВД “Ширкати Алуминийи Тоҷик”	632 280,6	546 672,6	883 479,0	251198,4
2.	ШСХК “Барки Тоҷик”	6 337 287,8	3 893 206,4	5 181 431,0	-1155856,8
3.	ҚСК “Шабакаҳои интиқоли барқ”	532 592,3	620 482,9	742 625,0	210032,7
4.	ҚСК “Шабакаҳои таксимои барқ”	3 152 646,5	3 756 789,6	4 731 856,5	1579210
5.	КВД “Роҳи оҳани Тоҷик”	754 524,9	889 405,0	916 048,0	161523,1
6.	ҚСК “ФБ Душанбе”	745 268,6	766 838,6	684 910,1	-603585
7.	ҚСК “Тоҷик Эйр”	26 901,1	5 434,9	12 932,4	-139687
8.	КВД “Тоҷикаэронав”	291 081,4	307 048,0	402 516,0	111434,6
9.	ҚСК “ФБ Хучанд”	291 390,4	310 327,8	212 947,9	-78442,5
10.	ҚСК “ФБ Кӯлоб”	89 345,2	82 363,4	44 678,0	- 44667,2
11.	КВД “Ангишти Тоҷик”	290 066,1	330 304,5	275 688,2	- 14377,9
12.	ҚСК “Алюминсохт”	34 035,3	11 160,7	9 790,0	-24245,3
13.	ҚСК “Тоҷиктрансгаз»	313 000,9	342 614,0	461881,0	148880,1
14.	ҚСК “Телерадиоком	76 155,8	92 106,4	112420,4	36264,6
15.	КВД “Ҳоҷагии ман. коммуналӣ”	182 120,8	193 549,5	245024,0	62903,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [78].

Чӣ тавре ки аз таҳлили маълумотҳои расмӣ оморӣ бармеояд, тамоюли фаъолияти корхонаҳои азими давлатӣ яксон нест. Қисме аз корхонаҳои азими давлатӣ, ки ба фаъолияти хоҷагидорӣ машғуланд, дар давраи таҳлилӣ даромади умумиашон афзудааст. Аммо, даромади умумии як қатор корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат кам гардидааст. Дар соли 2024 мувофиқи маълумоти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳои азими давлатӣ 53 воҳидро ташкил менамояд. Аммо, мо дар таҳлил зарур шуморидем, ки фаъолияти як қисми онҳоро омӯхта, тамоюли даромади умумӣ, хароҷоти умумӣ ва ғайдаю зарари

онҳоро муайян намуда, барои беҳтарсозии фаъолияти онҳо тавсияҳо манзур намоем. Тамоюли даромади умумии ин корхонаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҚСҚ “Тоҷик Эйр”, ҚСҚ “ФБ Душанбе”, КВД “Роҳи оҳани Тоҷик”, КВД “Ангишти Тоҷик” ва як қатор корхонаҳои дигар тамоюли ба дастовардани даромади умумӣ манфӣ мебошад. Ба ақидаи мо, ин ҳолат, пеш аз ҳама, ба алоқамандии байни корхонаҳои истеҳсоли аз қабili КВД “Ангишти Тоҷик” бо КВД “Ширкати Алюминийи Тоҷик” мебошад. Камшавии даромади корхонаҳои самти ҳавопаймӣ (хизматрасонии ҳавопаймӣ) бо рақобатпазирии сусти ин корхонаҳо алоқамандӣ дорад. Гузашта аз ин, ҚСҚ “Тоҷик Эйр”, тули солҳои зиёд ба бухрон дучор шуда, дар бозори хизматрасонии ҳавопаймӣ мавқеи худро аз даст додааст.

Дар миёни корхонаҳои азими давлатӣ даромади умумии ҚСҚ “Тоҷиктрансгаз” тамоюли афзоиш дорад. Ин нишондод бевосита бо амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузори соҳа алоқаманд мебошад. Ин корхона солҳои зиёд мешавад, ки ба аҳоли хизматрасониаш кам гардидааст. Имрузҳо тавассути ин корхона лоиҳаи интиқоли гази табиӣ роҳандозӣ карда мешавад. Аз ҳисоби транзити газ дар оянда имконияти гирифтани фоидаи бештар дар назар дошта мешавад.

Нишондиҳандаи дигаре, ки мавриди таҳлил қарор дода шудааст ин хароҷоти умумии корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат мебошад. Зеро даромади умумӣ ҳанӯз фаъолияти муътадил ва самараноки хоҷагидориро ифода намекунад. Дар ҷадвали зерин хароҷоти умумии корхонаҳои азими давлатӣ оварда шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баробари афзоиши даромади умумӣ, инчунин хароҷоти умумии ин ниҳодҳо афзоиш ёфтааст. Аз 16 корхонаи таҳлилшуда 6 воҳиди он хароҷоти умумиашон дар соли 2024 нисбати соли 2022 коҳиш ёфтааст. Ин гурӯҳи корхонаҳое мебошанд, ки дар ҷадвали қабли низ даромади умумиашон дар соли 2024 нисбати соли 2022 камтар мебошад (ниг. Ба ҷадвали 2.1.2.).

Чадвали 2.1.2. – Харочоти умумии корхонаҳои азими давлатӣ дар солҳои 2022-2024 (ҳазор сомонӣ).

№	Номгӯи корхонаҳо ва ҷамъиятҳои саҳомӣ	Харочоти умумӣ			
		Дар соли 2022	Дар соли 2023	Дар соли 2024	Фарқият бо маблағ дар соли 2024 нисбати соли 2022
1.	КВД “Ширкати Алюминийи Тоҷик”	633 996,4	820 252,4	1 171 730,0	537733,6
2.	ШСХК “Барқи Тоҷик”	5 601 089,1	7 672 887,9	6 708 938,0	1107848,9
-	ҚСК “Шабакаҳои интиқоли барқ”	512 464,6	610 452,3	638 613,0	126148,4
-	ҚСК “Шабакаҳои тақсимоли барқ”	3 713 251,0	3 671 722,9	4 291 620,9	578369,9
3.	КВД “Роҳи оҳани Тоҷик”	704 739,2	847 474,0	900 169,0	195429,8
4.	ҚСК “ФБ Душанбе”	633 707,0	742 658,8	675 815,1	42108,1
5.	ҚСК “Тоҷик Эйр”	42 364,1	34 996,4	36 606,0	-5758,1
6.	КВД “Тоҷикаэронав”	176 640,7	253 792,0	317 623,0	140982,3
7.	ҚСК “ФБ Хучанд”	151 865,9	162 017,3	142 526,0	-9339,9
8.	ҚСК “ФБ Кӯлоб”	36 180,3	48 882,3	35 321,0	-859,3
9.	КВД “Ангишти Тоҷик”	273 099,4	321 109,4	257 641,4	-15458
10.	ҚСК “Алюминсохт”	44 506,4	16 961,2	11 250,5	-33255,9
11.	ҚСК “Тоҷиктрансгаз”	400 426,1	369 047,3	142 526,0	-257900,1
12.	ҚСК “Телерадиоком”	72 021,2	89 109,2	104 570,1	32548,9
13.	КВД “Ҳоҷагии ман. коммуналӣ”	187 691,8	200 724,2	245 024,0	57332,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [78].

Дар давраи таҳлилӣ харочоти умумии КВД “Ширкати Алюминийи Тоҷик” 84,8% афзоиш ёфтааст. Харочоти умумии ШСХК “Барқи Тоҷик” ва ҚСК “Шабакаҳои интиқоли барқ”, ҚСК “Шабакаҳои тақсимоли барқ”, КВД “Роҳи оҳани Тоҷик” низ афзоиш ёфтааст. ҚСК “Телерадиоком”, КВД “Ҳоҷагии манзилӣ коммуналӣ” тамоюли афзоиши харочоти умумиашон назаррас мебошад. Аммо, қайд намудан бамаврид аст, ки аз шумораи умумии корхонаҳои мавриди таҳлил қароргирифта на фаъолияти худро бо ғоида ҷамбаст намудаанд. КВД “Ширкати Алюминийи Тоҷик” дар се соли таҳлилӣ

фаъолияти хешро бо зарар чамбаст намудааст. ШСХК “Барқи Тоҷик” бошад, ду соли охир фаъолияти хоҷагидориаш манфӣ мебошад ва зарари молиявии калон дорад. КВД “Хоҷагии манзилӣ коммуналӣ” бошад новобаста аз афзоиши даромади умумӣ фаъолияти худро дар ду соли охир бо зарари молиявӣ чамбаст намудааст. Ин ниҳод ҳанӯз ҳам дорои инфрасохтори фарсудашуда буда, ба тақмили техникӣ ниёз дорад. Ин ҳолат давр навбати худ имкон намедихад, ки корхонаи мазкур бо дарназардошти афзоиши муътадили даромад харочоти худро коҳиш диҳад. Афзоиши харочоти ин ниҳод боиси камшавии фоидаи ниҳой гардида, ба номуътадили фаъолияти он оварда мерасонад. Фаъолияти бисёр корхонаҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ аз фаъолияти дуруст ва муътадили КВД “ Хоҷагии манзилӣ комуналӣ” вобаста мебошад. Аз ин рӯ, бояд дар ин корхона раванди идоракунӣ, ҳисоббаробаркунӣ бо мизочон тағйир дода шавад.

Чадвали 2.1.3. – Натиҷаи фаъолияти молиявии корхонаҳои азими давлатӣ (фоида – зарар) дар солҳои 2022-2024 (ҳазор сомонӣ)

№	Номгӯи корхонаҳо ва чамъиятҳои сахомӣ	Натиҷаи молиявӣ (- +)		
		Дар соли 2022	Дар соли 2023	Дар соли 2024
1.	КВД “Ширкати Алуминийи Тоҷик”	-1 715,8	-273 579,8	-288 251,0
2.	ШСХК “Барқи Тоҷик”	736 198,7	-3 779 681,5	-1 527 507,0
-	ҚСК “Шабақаҳои интиқоли барқ”	20 127,7	10 030,6	104 012,0
-	ҚСК “Шабақаҳои тақсимоти барқ”	-560 604,5	85 066,7	440 235,6
3.	КВД “Роҳи оҳани Тоҷик”	49 785,7	41 931,0	15 879,0
4.	ҚСК “ФБ Душанбе”	111 561,6	24 179,8	9 095,0
5.	ҚСК “Тоҷик Эйр”	-15 463,0	-29 561,5	-23 673,6
6.	КВД “Тоҷикаэронав”	114 440,7	53 256,0	84 893,0
7.	ҚСК “ФБ Хучанд”	139 524,5	148 310,5	70 421,9
8.	ҚСК “ФБ Кӯлоб”	53 164,9	33 481,1	9 357,0
9.	КВД “Ангишти Тоҷик”	16 966,7	9 195,1	18 046,8
10.	ҚСК “Алюминсохт”	-10 471,1	-5 800,5	-1 460,5
11.	ҚСК “Тоҷиктрансгаз”	-87 425,2	-26 433,3	-1 460,5
12.	ҚСК “Телерадиоком”	4 134,6	2 997,2	7 850,3
13.	КВД “Хоҷагии ман. коммуналӣ”	-5 571,0	-7 174,7	-

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Як қатор корхонаҳои дар чадвал овардашуда ба таври пайдарпай бо зарар фаъолият менамоянд, ки ғайрисамаранокии фаъолияти онҳоро нишон медиҳад. Ба ақидаи мо, ин ниҳод ба тақмили идоракунӣ ниёз дорад. Масъалаи барқарорсозии фаъолияти ҚСК “Тоҷик Эйр” мубрам мебошад.

Зеро ин корхона дуоимин корхонаи азим дар ин самт мебошад, ки мавқеи худро ба ширкати “Сомон Эйр” гузоштааст. Шумораи хатсайрхоро ба ин ширкат низ бояд зиёд намуд, то фаъолияти он муътадил гардида, аз бухрони иқтисодӣ берун гардад, зеро ки дар гузашта он яке аз корхонаҳои дорони фаъолияти хуб махсуб мерафт.

Вобаста ба маълумоти дар ҳисоботи ин ниҳоди давлатӣ дар соли 2023 ҳаҷми даромади умумии корхонаҳои азими давлатӣ дар муқоиса бо соли 2022 ба маблағи 4,9 млрд сомонӣ ё 20 фоиз кам гардида, маблағи даромади умумӣ дар соли 2023 19,6 млрд сомониро ташкил додааст:

Чадвали 2.1.4. – Даромади умумии корхонаҳои азими давлатӣ дар соли 2023 (ҳазор сомонӣ).

№	Номгӯи корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат	Даромади солона
1	ҚДММ КМ «Зарафшон»	4466,2 млн сомонӣ
2	ҚСК «Барки Тоҷик»	3893,2 млн сомонӣ;
3	ҚСК «Шабақаҳои тақсими барқ»	3756,8 млн сомонӣ
4	ҚСК «Шабақаҳои интиқоли барқ»	620,5 млн сомонӣ
5	ҚСК «Ширкати Алюминийи Тоҷик»	546,7 млн сомонӣ;
6	КВД БА «Амонатбонк»	760,4 млн сомонӣ
7	КВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон»	889,4 млн сомонӣ
8	ҚСК «Сангтӯда -1»	833,0 млн сомонӣ;
9	ҚСК «Фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе»	766,8 млн сомонӣ;
10	ҚСК «Тоҷиктрансгаз»	342,6 млн сомонӣ;
11	ҚСК «НБО Роғун»	371,8 млн сомонӣ;
12	ҚСК «Фурудгоҳи байналмилалӣ Хучанд»	310,3 млн сомонӣ;
13	КВД «Тоҷикаэронавигатсия»	307,0 млн сомонӣ;
14	КВД «Ангишти Тоҷик»	330,3 млн сомонӣ;
15	КВД «Ҳочагии ман. коммуналӣ»	193,5 млн сомонӣ;
16	ҚДММ «Апрелевка»	202,9 млн сомонӣ;
17	ҚСК «Тоҷиктелеком»	173,1 млн сомонӣ
18	ҚСК «Корхонаи кимёӣ»	139,5 млн сомонӣ;
19	КВД «Саноатсодиротбонк»	105,9 млн сомонӣ
20	КВД «Бақайдгирии молу мулк»	134,4 млн сомонӣ
21	КВД «Обу корези Душанбе»	97,3 млн сомонӣ
22	ҚСК «Телерадиоком»	92,1 млн сомонӣ;
23	ҚСК «Фурудгоҳи байналмилалӣ Кулоб»	82,4 млн сомонӣ.
24	Дигар корхонаҳо	212,4 млн сомонӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Аз маълумотҳои ҷадвали 2.1.4. мушоҳида мешавад, ки даромади молиявии корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ ба давлат

тааллуқдошта дар соли 2023 нисбати соли 2022 15% кам гардидааст. Ин корхонаҳо ҳамчун монополияи давлатӣ (табӣӣ) дар самтҳои муҳими иқтисоди миллӣ фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Махсусан дар самти хизматрасониҳои мусофиркашӣ ва боркашонии роҳи оҳан КВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон» монополист буда, фоидаи софи он дар соли 2023 889,4 млн сомони ро ба ташкил додааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин корхонаи давлатӣ рақиб надорад ва тамоми хизматрасониҳои болозикргардида аз ҷониби ҳамин корхона амалӣ гардонида мешавад. Дар ин номгӯӣ аз ҳисоби фоидаи бештар ҶДММ КМ «Зарафшон» бо даромади 4 466,2 млн сомонӣ пешсаф мебошад. Дар ҷойи дуюм ҶСК «Барқи Тоҷик» бо корхонаҳои зерсохтори худ қарор дорад, ки ба истеҳсол, тақсирот ва фурӯши барқ дар кишвар мавқеи яққаҳукмрониро доро мебошад. Мувофиқи ақидаи намоёндагонии ташкилотҳои байналхалқӣ нархи фурӯши барқ дар Тоҷикистон паст мебошад ва на ҳамеша хароҷоти истеҳсоли ро рӯйпӯш қарда метавонад. Гузашта аз ин, талафоти барқ аз ҳисоби интиқол аз нуқтаи А ба нуқтаи Б аз меёрҳои байналмилалӣ зиёдтар мебошад. Истеҳсоли неруи барқ дар Тоҷикистон аз ҳисоби манбаҳои барқароршаванда ба роҳ монда шудааст, ки на ҳама вақт самаранок мебошад. Зеро дар мавсимҳо сатҳи оби НБО кам гардида, дар вақти зарурӣ истеҳсоли он кам мегардад. Аз ин ро, ба андешаи мо, бояд аз сарчашмаҳои алтернативии истеҳсоли неруи барқ истифода қарда шавад. Давлат бояд ба бахши хусусӣ ҷиҳати сохта ба истифода додани стансияҳои офтобӣ имтиёзҳои муайянро пешниҳод намоёнд, то дар баробари ҷамъиятҳои саҳомии ба давлат тааллуқдошта ширкатҳои хусусӣ низ фаъолият намуа, ҳаҷми истеҳсоли неруи барқро зиёд намоёнд. Дар ин маврид давлат имкон пайдо менамоёнд, ки содироти неруи барқро ба хориҷи кишвар зиёдтар намуа, даромади софи соҳаи энергетикаи барқи обиро афзун намоёнд. ҶСК «Ширкати Алюминийи Тоҷик» қалонтарин корхонаи саноатии кишвар буда ба истеҳсоли ҳулаҳои алюминӣ ва олотҳо аз алюминий машғул буда, дар рушди иқтисодӣ ва таъмини шуғли аҳолии кишвар саҳми назаррас дорад. Аммо ин корхонаи азим ҳамагӣ дар соли 2023 546,7 млн сомонӣ даромад ба

даст овардааст, ки барои рӯйпӯш намудани хароҷоти он басанда нест. Ин корхонаи азими давлатӣ бояд барои афзун намудани даромаднокӣ ва ғоидаи соф чораандешӣ намуда, аз усулҳои муосири менеҷмент истифода намояд. Ин ширкати азими саноатӣ дар сохтори худ ширкати Талко Групп дорад, ки аз чор корхонаи зертобегӣ он иборат буда, ба саноати истихроҷ ва кашшофӣ конҳо, сохтани кубурҳо, тунелҳо, камераҳои ҳамвор, шахтаҳо ва ғайраҳо машғул мебошад. “ТАЛКО захира” корхонаи истеҳсоли ангишт буда, барои корхонаҳои саноатии Тоҷикистон, аз ҷумла ТАЛКО-ро бо ангишт таъмин менамояд. Талко кемакӣ дар соҳаи кимиё ғайрият менамояд ва ба истеҳсоли криолит, алюминии фторӣ машғул мебошад. Инчунин, дар заминаи ин корхонаи азим ТАЛКО голд ва ТАЛКО Флюорит низ ғайрият менамоянд, ки дар сегментҳои худ якҷаҳзмон мебошанд. ТАЛКО Голд дар соҳаи кӯҳкорӣ (коркарди канданиҳои ғойданок) ғайрият намуда, ба истеҳсоли тилло, сурма, ртут, нуқра ва коркарди лоиҳаҳои кашшофӣ кӯҳӣ оид ба захираи конҳо, сохтмони шахтаҳо, тунелҳо, камераҳои ҳамвор ва ғайраҳо машғул буда, дар рушди саноати кишвар саҳми назаррас дорад. Тамоми корхонаҳои азиме, ки дар ҷадвал оварда шудааст, соҳаҳои калидиро дар ихтиёр доранд ва хизматрасониҳои махсусро анҷом медиҳанд. Масалан, ғайрияти КВД БА «Амонатбанк» аз дигар банкҳои тижоратӣ фарқият дорад ва амалиётҳои махсуси банкии меғузарондаи ин банк аз банкҳои дигар фарқкунандаанд ва дигар банкҳои тижоратӣ ба он дастрасӣ надоранд. Пардохтҳои ба буҷети давлатӣ воридшаванда, аз ҷумла андозҳо, ҷаримаҳо дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва пардохти нафақа маҳз тавассути ин ниҳоди молиявӣ амалӣ гардонида мешавад. Дар соли 2024 даромади корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат даромади умумиашон 11,1 млрд сомониро ташкил додааст: ҚДММ “Зарафшон” -2440,6 млн. сомонӣ, ҚС “ Барқи тоҷик” 2404,4 млн. сомонӣ, ҚС “ Шабақаҳои тақсими барқ” 2325,3 млн. сомонӣ, ҚС “ Шабақаҳои интиқоли барқ” 332,0 млн сомонӣ, ҚС “ Ширкати алюминии Тоҷик” -436,1 млн. сомонӣ, ҚС “ Сангтуда 1” 429,6 млн сомонӣ, КВД БАҚТ “

Амонатбонк” 430 млн. сомонӣ ва ғайра. Ин корхонаҳо дар 6 моҳи соли 2024 тибқи маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон даромадҳои муайянро соҳиб гардидаанд. Тибқи ҳамин омор аз шумораи умумии корхонаҳо 19 корхона даромадашон афзоиш ёфта 9 корхонаи дигар баръакс даромадашон коҳиш ёфтааст. Даромади ҚСҚ “ Барқи Тоҷик нисбати нисолаи соли 2023 37%, ҚСҚ “ Шабакаҳои тақсимои барқ” 25%, ҚСҚ “ Ширкати алюминии Тоҷик” 42%, КВД БАҚТ “ Амонатбонк”31%, ҚСҚ “ Тоҷиктрансгаз” 44%, КВД “ Ангишти Тоҷик” 54%, КВД “ Тоҷикаэронавигатсия”24% ва корхонаҳои дигари давлатӣ аз 11% то 8,9% афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали № 2.1.5. – Афзоишҳои ҳаҷми даромади корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат дар соли 2023 (ҳазор сомонӣ).

№	Номгӯии корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат	Даромад (ҳазор сомонӣ)
1	ҚСҚ «Шабакаҳои тақсимои барқ»	604,1 млн сомонӣ
2	ҚСҚ «Шабакаҳои интиқоли барқ»	87,9 млн сомонӣ
3	КВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон»	134,9 млн сомонӣ
4	ҚСҚ «Сангтӯда -1»	76,3 млн сомонӣ
5	КВД «Ангишти Тоҷик»	40,2 млн сомонӣ
6	ҚСҚ «Корхонаи кимиёвӣ»	32,6 млн сомонӣ
7	ҚСҚ «Тоҷиктрансгаз»	29,6 млн сомонӣ
8	ҚСҚ «Тоҷиктелеком»	27,7 млн сомонӣ
9	ҚСҚ «Фурудгоҳи байналмилалӣи Душанбе»	21,6 млн сомонӣ
10	ҚМ ТК ДММ «Апрелевка»	26,3 млн сомонӣ
11	ҚСҚ «Фурудгоҳи байналмилалӣи Хучанд»	18,9 млн сомонӣ
12	ҚСҚ «Телерадиоком»	16,0 млн сомонӣ
13	КВД «Тоҷикаэронавигатсия»	16,0 млн сомонӣ
14	КВД «Ҳоҷагии ман. коммуналӣ»	11,4 млн сомонӣ
15	Дигар корхонаҳо	37,5 млн сомонӣ
Ҷамағӣ		1181,0 млн сомонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Афзоиши ҳаҷми даромади корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат дар соли 2023 1181,0 млн сомониро ташкил додааст, ки нисбати солҳои пешин камтар мебошад. Аз 27 корхонаи азими давлатӣ ва

чамбиятҳои саҳомии ба давлат мансуббуда танҳо 15 ададашон бо даромади муайян соли 2023-ро ҷамбаст намудаанд.

Дар давраи ҳисоботӣ як қатор корхонаҳо фаъолияти молиявии худро бо зарар ба маблағи 5 087,6 млн сомонӣ ҷамбаст намудаанд, аз ҷумла:

Ҷадвали № 2.1.6. Корхонаҳои бо зарар фаъолиятро ҷамбастнамуда дар соли 2023

№	Номгӯии корхонаҳои давлатӣ ва ҷамбиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат	Маблағи зарар (ҳазор сомонӣ)
1	ҚСҚ «Барқи Тоҷик»	3 779,7 млн сомонӣ
2	ҚСҚ «НБО Роғун»	926,5 млн сомонӣ
3	ҚСҚ «Ширкати алюминии Тоҷик»	273,6 млн сомонӣ
4	ҚСҚ «Сементи Тоҷик»	32,3 млн сомонӣ
5	ҚСҚ «Тоҷик Эйр»	29,6 млн сомонӣ
6	ҚСҚ «Тоҷиктрансгаз»	26,4 млн сомонӣ
7	КВД «Ҳоҷагии ман. коммуналӣ»	7,2 млн сомонӣ
9	ҚСҚ «Алюминсохтмон»	5,8 млн сомонӣ
10	КВД «Обу корези Душанбе»	5,0 млн сомонӣ
11	КВДК «Хучандобуканал»	1,5 млн сомонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Дар соли 2023 11 корхонаҳои давлатӣ фаъолияти худро бо зарар ҷамбаст намудаанд, ки дар миёнашон ду корхонаи азими соҳаи энергетика мавҷуд аст. ҚСҚ «Барқи Тоҷик» дар соли 2023 ба маблағи 3 779,7 млн сомонӣ зарар дидааст. Дар шашмоҳаи соли 2024 низ ин ширкати азим дар ҳамин самт пешсафиро аз даст надода, боз 794,1 млн. сомонӣ бо зарар фаъолияти худро ҷамбаст намудааст. Соҳаи энергетикаи кишвар яке аз соҳаҳои калидии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад ва махсусан истеҳсоли барқ пурра дар ихтиёри давлат қарор дорад ва на ҳама вақт ин корхонаҳои азими саноати энергетикӣ фаъолияти худро бо фоида ҷамбаст менамоянд. ҚСҚ “Роғун” низ дар 6- моҳаи аввали соли 2024 фаъолияти худро бо зарари молиявии 27,7 млн. сомонӣ анҷом додааст. Зарари молиявии ҚСҚ «Ширкати алюминии Тоҷик» дар соли 2023 273,6 млн сомониро ташкил додааст. Дар соли 2024 (6-моҳи аввал) маблағи зарари ин корхона 166,1 млн. сомониро ташкил намудааст. ҚСҚ «Тоҷик Эйр» дар соли 2023 29,6 млн сомонӣ ва дар нимсолаи аввали соли 2024 6,3 млн. сомонӣ зарар дидааст. Дар соли 2023 11

корхона ва дар нимсолаи аввали соли 2024 7 корхонаи давлатӣ фаъолияти худро бо зарар ҷамбаст намудаанд. Сабабҳои чунин шакл гирифтани вазъият дар ҳисобот нишон дода нашудааст. Аз сабаби надоштани дастрасии пурра ба фаъолияти ин корхонаҳо мо низ пурра онро таҳлил ва омилҳои таъсиррасонандаро дақиқ карда наметавонем. Аммо бояд қайд кард, ки ин корхонаҳо аз ҳисоби рақобатпазирии паст, аз ҳисоби паст шудани нархи моли истеҳсолмекардашон дар бозори ҷаҳонӣ ва дар натиҷаи таъсири омилҳои зиёди берунӣ, аз ҷумла бад шудани вазъии иқтисодии давлатҳои шарик (Россия), имкониятҳои боркашонӣ, таъминоти ашёӣ ва ғайраро аз даст додаанд ё маҷбуранд аз системаи логистикӣ давлатҳои дигар истифода намоянд. Ин ҳама ба афзоиши хароҷоти ин корхонаҳо оварда ғайдаи иқтисодии онҳоро кам менамояд.

Корхонаҳои зерин фаъолияти молиявии худро дар давраи ҳисоботӣ бо ғайда ба маблағи 2 325,5 млн сомонӣ ҷамбаст намуданд.

Чуноне ки аз маълумотҳои расмӣ бармеояд, як қатор корхонаҳои давлатӣ дар соли 2023 фаъолияти худро бо ғайда ҷамбаст намудаанд. ҚДММ КМ «Зарафшон» дар ин рӯйхат мақоми аввалро ишғол намудааст, ки даромади солонаи он 1 425,4 млн сомони ро ташкил додааст. ҚСК «Сангтӯда-1» бо маблағи 206,4 млн сомонӣ ҷойи дуумро ишғол намудааст. Ин рӯйхатро КВД «Ангишти Тоҷик» бо маблағи 9,2 млн. сомонӣ ҷамбаст менамояд. Нисбати соли 2023 дар соли 2024 21 корхонаи азими кишвар, ки ба давлат мансуб аст ва фаъолияти соҳибкори ро аз номи давлат анҷом медиҳанд, бо ғайда фаъолияти худро ҷамбаст намудаанд. Маблағи ғайдаи онҳо 1612,3 млн. сомони ро ташкил додааст.

Мувофиқи маълумоти расмӣ дар охири соли 2023 ҳаҷми умумии қарзҳои кредиторӣ ва уҳдадорихи молиявии корхонаҳои азими давлатӣ нисбат ба ҳамина давраи соли 2022 ба маблағи 7 945,7 млн сомонӣ ё 15 ғойз зиёд гардида, маблағи 60 764,0 млрд сомони ро ташкил додааст.

Дар соли 2023 ҳаҷми умумии қарзҳои дебитории корхонаҳои азими давлатӣ маблағи 16,2 млрд сомони ро ташкил дода, дар муқоиса нисбат ба

хамин давраи соли 2022 ба маблағи 5,7 млрд сомонӣ ё 26 фоиз сатҳи қарзҳои дебиторӣ коҳиш ёфтааст.

Таҳлило нишон медиҳанд, ки танҳо дар соли 2023 андозҳои ҳисобкардашудаи корхонаҳои азими давлатӣ 3 693,7 млн сомонӣ ва андозҳои пардохтгардида бошад маблағи 3 608,9 млн сомонино ташкил додааст. Дар нимсолаи аввали соли 2024 ин нишондиҳанда маблағи 2 772,6 млн сомонӣ ва андозҳои пардохтгардида 2 188 млн сомонино ташкил додааст. Қарзи корхонаҳои азими давлатӣ (тибқи маълумоти пешниҳодгардидаи корхонаҳо) аз ҳисоби уҳдадорҳои андозӣ ба ҳолати 1 июли соли 2024 маблағи 858,0 млн сомонино ташкил медиҳад.

Аз ҷониби як қатор корхонаҳо пардохти андозҳо нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 ба маблағи **503,5** млн сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби ҚСК «Сангтуда-1» 273,3 млн сомонӣ (73%), ҚДММ КМ «Зарафшон» 146,6 млн сомонӣ (8,2%), ҚСК «Тоҷиктелеком» 12,9 млн сомонӣ (39,2%), КВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон» 32,5 млн сомонӣ (41,9%), ҚСК «Ширкати Алюминийи Тоҷик» 9,3 млн сомонӣ (8,3%), ҚСК «Фурудгоҳи байналмилалӣи Хучанд» 9,0 млн сомонӣ (17%), ҚСК «Фурудгоҳи байналмилалӣи Кӯлоб» 4,0 млн сомонӣ (16,8%), ҚСК «Алюминсохтмон» 4,6 млн сомонӣ (91%), КВД «Ангишти Тоҷик» 4,0 млн сомонӣ (5,7%), ҚСК «Сементи Тоҷик» 3,7 млн сомонӣ (17,4%), КВД «Фулузоти нодири Тоҷикистон» 2,0 млн сомонӣ (40%) ва ҚСК «Телерадиоком» 1,3 млн сомонӣ (8,3%) коҳиш ёфтааст. Қарзи корхонаҳои азими давлатӣ аз ҳисоби уҳдадорҳои андозӣ ба ҳолати 1 январи соли 2024 ба 533,1 млн сомонӣ баробар гардидааст.

Дар давраи ҳисоботи шумораи кормандони корхонаҳо (аз рӯи 14 корхонаҳо) ба 2 947 нафар, аз ҷумла КВД «Ангишти Тоҷик» 935 нафар, ҚСК «Ширкати Алюминийи Тоҷик» 817 нафар, ҚСК «Сементи Тоҷик» 528 нафар, ҚСК «Шабакаҳои тақсимои барқ» 216 нафар, КВД «Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ» 109 нафар, ҚСК «Алюминсохтмон» 97 нафар, ҚСК «Тоҷиктрансгаз» 79 нафар, ҚСК «Тоҷиктелеком» 43 нафар, КВД «Обу қорези Душанбе» 36 нафар, ҚСК «Шабакаҳои интиқоли барқ» 29 нафар, КВД

«Тоҷиксуғурта» 26 нафар, ҚМ ТК ДММ «Апрелевка» 16 нафар, КВД «Фулузоти нодири Тоҷикистон» 9 нафар ва КВДК «Хучанд обу канал» 7 нафар, коҳиш ёфтааст.

Дар соли 2024 шумораи кормандони корхонаҳо (аз рӯи баъзе корхонаҳо) ба 1005 нафар, аз ҷумла ҚСК «Шабакаҳои тақсимои барқ» 366 нафар, КВД «Фулузоти нодири Тоҷикистон» 48 нафар, КВД «Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ» 142 нафар, КВД «Бақайдгирии молу мулкҳои ғайриманкул» 115 нафар, ҚСК «Тоҷиктелеком» 106 нафар, ҚСК «Тоҷиктрансгаз» 84 нафар, ҚСК «Алюминсохтмон» 49 нафар, ҚСК «НБО Роғун» 29 нафар, КВД «Обу корези Душанбе» 22 нафар, ҚСК «Тоҷик Эйр» 22 нафар, ҚСК «Фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе» 10 нафар, КВДК «Хучандобуканал» 10 нафар ва ҚСК НБО «Сангтӯда-1» 2 нафар коҳиш ёфтааст.

Дар баробари ин, қарздорӣ музди меҳнати кормандони корхонаҳое, ки аз моҳи январ то моҳи декабр бе пардохт мондааст ба 62,2 млн сомонӣ баробар мебошад, аз ҷумла:

Ҷадвали 2.1.7. Маблағи қарздорӣ музди меҳнат дар корхонаҳои давлатӣ дар соли 2023 (ҳазор сомонӣ).

№	Номгӯи корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат	Маблағи қарздорӣ аз музди кор (ҳазор сомонӣ)
1	ҚСК «Барки Тоҷик»	16,3
2	ҚСК «Шабакаҳои тақсимои барқ»	19,0
3	ҚСК «Шабакаҳои интиқоли барқ»	5,4
4	ҚСК «Тоҷик Эйр»	5,2
5	ҚСК «Тоҷиктелеком»	5,7
6	ҚМ ТК ДММ «Апрелевка»	2,3
7	КВД «Хучандобуканал»	2,5
8	КВД «Ангишти Тоҷик»	1,1
9	ҚСК «Сементи тоҷик»	1,6
10	ҚСК «Телерадиоком»	1,6
11	ҚСК «Алюминсохтмон»	1,2
12	ҚСК «НБО Сангтӯда-1»	0,7
13	КВД «Фулузоти нодири Тоҷик»	0,1
14	КВД «Бақайдгирии молу мулк»	0,1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Мушкилоти ҳалталаб дар баҳши давлатӣ ё корхонаҳои азими давлатӣ ханузҳам напардохтани музди кори кормандон мебошад. Пардохт накардани музди кори кормандон аз як тараф нуфузи давлат ва корхонаҳои давлатиро поён бурда аз тарафи дигар ҳамчун омили манфӣ барои ҷолибияти сармоягузорӣ хизмат менамояд. Иттилоот ба сармоягузориҳои эҳтимолӣ оид бардохтнопазир будани чунин корхонаҳо зуд паҳн мегардад ва сармоягузориҳои хориҷӣ оид ба маблағгузорӣ қарори дахлдорро қабул менамоянд. Вобаста ба ин ин масъала бояд ҳалли худро ёфта низоми идоракунии корпоративӣ тағйир дода шавад. Танҳо дар соли 2024 аз 1681,9 млн сомони маблағи умумии уҳдадориҳои молиявӣ, танҳо 284,3 млн сомонӣ аз тарафи корхонаҳои азими давлатӣ пардохт шудааст ва ин маблағ ҳамагӣ 17% аз уҳдадориҳои умумӣ дар назди Вазорати молия мебошад. Маълумот оид ба фаъолияти корхонаҳои азими давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат тақозо менамоянд, ки тартиби коргузорӣ бо ин субъектҳои хоҷагидор тағйир дода шаванд. Зеро аз шумораи умумии ин субъектҳои хоҷагидор то 70-75% -и онҳо самаранокии паст доранд ва бо зарар кор менамоянд.

Қисми уҳдадориҳои иҷронашуда асосан ба ҚСҚ «Барқи Тоҷик» рост меояд. Ба ҳолати 1 январи соли 2024 аз 1 088,5 млн сомонӣ то имрӯз ҳамагӣ 249,1 млн сомонӣ ё 22,9 фоизи уҳдадориҳо пардохт шудааст. Вобаста ба ин дар соли 2025 ниҳоди нав дар ин самт мавриди истифода қарор дода шуд, ки вазифаи асосии он назорати истифодаи оқилонаи барқ ва кам кардани ҳисороти соҳа мебошад. Талафоти барқ дар ҷумҳурӣ хеле баланд буда даромади соҳа хароҷоти онро руйпуш карда наметавонад. Қобили қайд аст, ки аз маблағҳои мазкур 190,2 млн сомонӣ аз ҳисоби пардохти маблағҳои қувваи барқи ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ, яъне аз ҳисоби Буҷети давлатӣ, пардохт шудаанд.

Аз уҳдадориҳои молиявии ҚСҚ «Ширкати Помир Энерҷӣ» дар соли 2024 аз 9,9 млн сомонӣ пардохт 9,7 млн сомонӣ (97,5 фоиз), КВД БА ҚТ «Амонатбонк» аз 918,0 ҳазор сомонӣ пардохт 967,8 ҳазор сомонӣ (105,4

фоиз), ҚСҚ «Ширкати Алюминийи Тоҷик» аз 27,5 млн сомонӣ пардохт 20,4 млн сомонӣ (74,1 фоиз), ҚСҚ «Тоҷиктрансгаз» аз 12,0 млн сомонӣ пардохт 0,5 млн сомонӣ (4,2 фоиз), ҚВД «Ҳочагии манзилию коммуналӣ» 726,6 ҳазор сомонӣ пардохт 100,0 ҳазор сомонӣ (13,8 фоиз), ҚВД БССТ «Саноатсодиротбанк» 897,2 ҳазор сомонӣ пардохт 1,0 млн сомонӣ (13,8 фоиз) ва ҚВД «Обу корези Душанбе» аз 24,6 млн сомонӣ пардохт 2,6 млн сомонӣ (10,4 фоиз) -ро ташкил медиҳад.

Дар давраи зикршуда уҳдадории молиявии ҚВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон» 20,8 млн сомонӣ, ҚСҚ «Фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе» 22,3 млн сомонӣ ва ҚСҚ «НБО Роғун» 473,8 млн сомони ро ташкил медиҳад. Бо дарназардошти вазъии бамӣёномада дар саросари ҷаҳон ва идома ёфтани бӯҳрони иқтисоди ҷаҳонӣ, бо мақсади коҳиш додани хавфҳо ба иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла хавфҳои фискалии таъсиррасон ба қисми даромад ва хароҷоти бӯҷет, инчунин нигоҳ доштани фаъолияти муътадили истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ дар корхонаю ҷамъиятҳо бояд тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд:

- хароҷоти маъмурии корхонаҳои азими давлатӣ аз ҷумла: таъмир, хариди таҷҳизот ва ғайра, ки аҳаммияти аввалиндараҷа барои корхона надоранд бояд коҳиш дода шавад;

- назорати мунтазами фаъолияти истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ ва андешидани тадбирҳои зарурии иловагӣ аз ҷониби вазорату идораҳои соҳавӣ, мақомоти дахлдори давлатии назоратӣ ва Шурои нозирони корхонаҳо ҷиҳати самаранокӣ мақсаднок истифода намудани маблағҳо ва ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар фаъолияти корхонаҳо;

- пардохти саривақтии музди меҳнати кормандон, алаҳхусус кормандоне, ки дар раванди истеҳсолот ва кору хизматрасонӣ фаъол мебошанд, ҳамзамон, бартараф намудани қарздории музди меҳнати ташаккулёфта. Инчунин, таҳияи нақшаи пардохти андозҳои корхонаҳои қарздор аз ҷониби Кумитаи андоз ҷиҳати таъмини уҳдадорӣҳои андозӣ,

коҳиш додани бақияпулиҳои андозӣ аз тарафи корхонаҳо пешгирии зиёдшавии он;

- аз тарафи ниҳодҳои ваколатдори соҳа (Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ) бо мақсади иҷрои талаботи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» ва «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» таъсис додани Шурои нозирон дар корхонаҳои азими давлатӣ, аз ҷумла дар КВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон», КВД «Обу корези Душанбе», КВД «Хучандобуканал» ва дигар корхонаҳои аҳамияти стратегидошта;

- барои баромадани корхонаҳои азими давлатӣ ба бозори ҷаҳонӣ, баландбардоштани рақобатпазирии онҳо ва беҳтарсозии сифати молу хизматрасониҳои онҳо тадбирҳои судманд андешида шаванд;

- нисбати корхонаҳои азими давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат, ки пайваста бо зарар кор мекунанд чораҳои зарури андешида шуда сармоягузориҳои онҳо кам карда шаванд ва ба корхонаҳои муштарак бо ҷалби бахши хусусӣ табдил дода шаванд.

Солҳои охир ҷамъиятҳои саҳомии амалкунанда бо ҳиссаи давлат рӯ ба афзоиш дорад. Ин ҷамъиятҳои саҳомӣ дар бахшҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ амал менамоянд. Дар ҷадвали зер мо номгӯии ҷамъиятҳои саҳомии саҳмияшон дар ихтиёри давлат бударо овардем, ки ҳиссаи давлат дар онҳо аз 60 то 100 фоизро ташкил менамоянд. Яъне ин ҷамъиятҳои саҳомӣ пурра ба давлат тааллуқ дошта дар соҳаи саноати кишвар нақши назаррас доранд.

Ҷадвали 2.1.8. – Номгӯии ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат дар соҳаи саноат

№	Номи ҷамъияти саҳомӣ	Мавқеи ҷойгиршави и ҷамъияти саҳомӣ	Самти фаъолият
1.	ҚСК “Тамохуш”	ш. Исфара	Истеҳсоли маҳсулоти гидрометаллургӣ
2.	ҚСК “Чароғ”	ш. Исфара	Истеҳсоли фурӯзонаҳои электрикӣ
3.	ҚСК “Ангишт”	ш. Исфара	Истихроҷи ангишт

Идомаи ҷадвали 2.1.8.

4.	ҚСҚ “Нилуфар”	ш. Исфара	Истеҳсоли маснуоти кулолгарӣ
5.	ҚСҚ “Комбинати консервабарории Исфара”	ш. Исфара	Истеҳсоли консерваи меваю сабзавот
6.	ҚСҚ “Соҳтмони Шӯроб”	ш. Исфара	Соҳтмони шахтаи коркарди ангишт
7.	ҚСҚ “Ҷамаст”	ш. Душанбе	Истеҳсол ва коркарди металҳои қиматбаҳо
8.	ҚСҚ “Бофандаи Норақ”	ш. Норақ	Истеҳсоли маснуоти пахтагин
9.	ҚСҚ “Суғдиён”	ш. Кӯлоб	Коркарди ғалла
10.	ҚСҚ “Комбинати Фулузоти нодири Ленинобод”	ш. Гулистон	Коркарди масолеҳи саноатӣ
11.	ҚСҚ “Корхонаи бойгардонии Тақоб”	н. Варзоб	Коркарди масолеҳи саноатӣ
12.	ҚСҚ “Ангишти Камароб”	н. Рашт	Истихроҷи ангишт
13.	ҚСҚ “Ширкати Алуминийи Тоҷик”	ш. Турсунзода	Истеҳсоли алуминий
14.	ҚСҚ “Заргари Тоҷик”	ш. Душанбе	Корҳои заргарӣ
15.	ҚСҚ “Комбинати маъдантозакунии Адрасмон”	ш. Гулистон	Истеҳсол ва коркарди маъдан
16.	ҚСҚ “Қолинҳои Кӯлоб”	ш. Кӯлоб	Қолинбофӣ
17.	ҚСҚ “Муборақ ТЭ”	ш. Душанбе	Истеҳсоли обҳои ташнашикан
18.	ҚСҚ “Корхонаи кимиёвӣ”	ш. Исфара	Истеҳсоли маводҳои тарканда
19.	ҚСҚ “Бодом”	ш. Конибодом	Истеҳсоли қисмҳои мошинсозӣ
20.	ҚСҚ “Абрешим”	ш. Хучанд	Истеҳсоли абрешим

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Дар тамоми минтақаҳо ва ноҳияҳои кишвар ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат амал менамоянд. Таҳлили ҷадвали мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки давлат дар баробари бахши хусусӣ ба доираи бизнес шомил гардида дар самтҳои гуногун аз истеҳсоли молҳои озуқаворӣ то истеҳсоли молҳои рузгор ва маводҳои таркандаро истеҳсол менамояд. Тавре аз ҷадвали мазкур бармеояд, ҷамъиятҳои саҳомии амалкунанда бо ҳиссаи давлат дар минтақаҳои муайяни ҷумҳурӣ ба корҳои истеҳсолӣ дар самтҳои истеҳсоли алуминий, абрешим, маводҳои тарканда, қолинбофӣ, коркарди маъдан, истеҳсоли қисмҳои мошинсозӣ, коркарди ғалла, ангишт, истеҳсоли маснуоти пахтагин, маҳсулоти саноатӣ, гидрометаллургӣ, металҳои қиматбаҳо ва ғайра

фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Аз шумораи умумии ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат 7 адади он дар ш. Исфара қарор доранд.

Ҳамингуна ҷамъиятҳои саҳомӣ дар соҳаи кишоварзӣ низ мавҷуданд, ки муҳимтаринашон инҳоянд (нигаред ба ҷадвали 2.1.9).

Ҷадвали 2.1.9. Номгӯии ҷамъиятҳои саҳомӣ бо иштироки (ҳиссаи) давлат дар соҳаи кишоварзӣ

№	Номи ҷамъияти саҳомӣ	Макони ҷойгиршавӣ	Ҳиссаи давлат	Самти фаъолият
1.	ҚСК “Таъминоти моҳӣ”	ш. Гулистон	100%	Парвариши зоти моҳӣ
2.	ҚСК “Ҷамъовар”	н. Хуросон	100%	Парвариши чорво
3.	ҚСК “Бадахшонагросервис”	ш. Хоруғ	100%	Таъминоти техникаи кишоварзӣ
4.	ҚСК “Гиёҳҳои шифобахши Помир”	ш. Хоруғ	100%	Истеҳсоли доруворӣ
5.	ҚСК “Аспарвар”	н. Рӯдакӣ	100%	Парвариши аспҳои зотӣ
6.	ҚСК “БИОРТ”	ш. Душанбе	30%	Воридот, истеҳсол ва хариду фурӯши маводҳои биологӣ бо ғайри
7.	ҚСП “Тоҷикистон-ВИС”	ш. Душанбе	30%	Санҷиши нахи пахта
8.	ҚСК “Пахтаи Кӯлоб”	ш. Кӯлоб	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
9.	ҚСК “Дустӣ”	н. Ҷайхун	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
10.	ҚСК “С. Исоев”	н. Ҷ. Балхӣ	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
11.	ҚСК “Умед - 1”	ш. Бохтар	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
12.	ҚСК “У. Қобилов”	н. Ёвон	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
13.	ҚСК “Элит”	н. Вахш	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
14.	ҚСК “Ф. Саидов”	н. Кушониён	25%-1 саҳмия	Коркарди пахта
15.	ҚСК “Некрӯз”	н. Фархор	8,9%	Коркарди пахта

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Дар соҳаи кишоварзӣ қисми зиёди ҷамъиятҳои саҳомӣ бо иштироки сармояи давлатӣ бо ҳиссаи камтарини давлат фаъолият доранд, ки дар ҷадвал нишон дода шудааст. Дар ин рӯйхат шумораи корхонаҳои коркарди пахтаро махсусан қайд намудан зарур аст, ки ҳиссаи давлат дар онҳо 25% -1 саҳмия нишон дода шуда дар ҚСК “Некрӯз” -и н. Фархор ҳиссаи давлат ҳамагӣ 8,9%-ро ташкил додааст. Бояд қайд намуд, ки солҳои аввали соҳибистиклолӣ

кисми зиёди корхонаҳои коркарди пахта ғайридавлатӣ карда шуда буданд ва дар аксари ин корхонаҳои ғайридавлатӣ гардонида давлат ҳисса надорад. ҚСП “Тоҷикистон-ВИС” корхонаи гузаронандаи санчиши навъи пахта мебошад, ки 30% саҳмиаи он дар ихтиёри давлат қарор дорад. Дар ҷумҳурии шумораи корхонаҳое, ки имконияти дақиқ муайян намудани нахи пахтаро доранд (муайян намудани навъи пахта 1, 2 ё 3 -юм навъ). Аз ин ҷо бармеояд, ки аз хизматрасонии ин ҷамъияти саҳомӣ тамоми хоҷагидорон ва заводҳои коркарди пахта бояд истифода намоянд.

Ҷадвали 2.1.10. – Номгӯии ҷамъиятҳои саҳомӣ бо иштироки (ҳиссаи) давлат дар соҳаи энергетика

№	Номи ҷамъияти саҳомӣ	Мақоми ҷойгиршавӣ	Ҳиссаи давлат	Самти фаъолият
1.	ҚСҚ “Заводи таъмири механикӣ”	ш. Ваҳдат	100%	Корҳои таъмири механикӣ
2.	ҚСҚ “Сӯғднафтугаз”	ш. Исфара	100%	Истихроҷи газу нафт
3.	ҚСҚ “Тоҷиктрансгаз”	ш. Душанбе	100%	Таъминоти газ
4.	ҚСҚ “Душанбегаз”	ш. Душанбе	100%	Таъминоти газ
5.	ҚСҚ “Нафту газ”	ш. Душанбе	100%	Истихроҷи нафту газ
6.	ҚСҚ “Манзили обод-2015”	ш. Душанбе	100%	Хизматрасонӣ
7.	ҚСҚ “Пармакунии ҷанубӣ”	н. Рӯдакӣ	100%	Корҳои пармакунӣ
8.	ҚСҚ “Исфарагаз”	ш. Исфара	100%	Таъминоти газ
9.	ҚСҚ “Турсунзодагаз”	ш. Турсунзода	100%	Таъминоти газ
10.	ҚСҚ “Кофарниҳонгаз”	ш. Ваҳдат	100%	Таъминоти газ
11.	ҚСҚ “Кӯлобгаз”	ш. Кӯлоб	100%	Таъминоти газ
12.	ҚСҚ “Сомониёнгаз”	н. Рӯдакӣ	100%	Таъминоти газ
13.	ҚСҚ “Фурӯзон-Газ”	н. Рӯдакӣ	100%	Таъминоти газ
14.	ҚСҚ “Истаравшангаз”	ш. Истаравшан	100%	Таъминоти газ
15.	ҚСҚ “Зафарободгаз”	н. Зафаробод	100%	Таъминоти газ
16.	ҚСҚ “Конибодомгаз”	ш. Конибодом	100%	Таъминоти газ
17.	ҚСҚ “Ёвонгаз”	н. Ёвон	100%	Таъминоти газ
18.	ҚСҚ “Ҳисоргаз”	ш. Ҳисор	100%	Таъминоти газ
19.	ҚСҚ “Қайроққумгаз”	ш. Гулистон	100%	Таъминоти газ
20.	ҚСҚ “Панҷакентгаз”	ш. Панҷакент	100%	Таъминоти газ
21.	ҚСҚ “Румигаз”	н. Ҷ. Балхӣ	100%	Таъминоти газ
22.	ҚСҚ “Шабақаҳои интиқоли барқ”	ш. Душанбе	100%	Таъминоти барқ
23.	ҚСҚ “Шабақаҳои тақсимоти барқ”	ш. Душанбе	100%	Таъминоти барқ
24.	ҚСҚ “Барқи Тоҷик”	ш. Душанбе	100%	Таъминоти барқ

Идомаи ҷадвали 2.1.10

25.	ҚСҚ “НБО Роғун”	ш. Роғун	98,15%	Истеҳсоли барқ
26.	ҚСҚ “ТАУЗ ГИДРО”	ш. Душанбе	50%+1	Истеҳсоли барқ
27.	ҚСҚ “НБО Сангтӯда-1”	ш. Леваканд	25%+1 сахмия	Истеҳсоли барқ
28.	ҚСҚ “Саратовнефтегеофизика”	ш. Саратов, Федератсияи Россия	1,73%	Қустуҷӯ ва истихроҷи нафт
29.	ҚСҚ “ГАЗ”	ш. Нижний Новгород, Федератсияи Россия	32 500 сахмия	Истеҳсоли автомобилҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Соҳибкории давлатӣ ҳамчун баҳши давлатӣ дар соҳаи энергетика низ амалӣ гардонида мешавад. Соҳаи энергетика соҳаи муҳим ва ояндадор барои иқтисодиёти кишвари мо доништа мешавад. Ин соҳа дар таъмини рушди иқтисодӣ сахми назаррас дорад. Корхонаҳои хусусии ин соҳа гарчанде бошанд ҳам, баҳши муҳими соҳа дар ихтиёри давлат қарор дорад. Аз таҳлили ҷадвали мазкур бармеояд, ки дар тамоми корхонаҳои таъминоти газ дар минтақаҳои Тоҷикистон ҳиссаи давлат 100%-ро ташкил медиҳад. Ин ҷамъиятҳои соҳомӣ бо ҳиссаи давлат дар ҷумҳурӣ ба истеҳсол, фурӯш ва таъминоти маҳсулоти нефтӣ, газ ва барқи обӣ машғул буда ба аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ молу хизматҳоро мерасонанд.

Ҷадвали 2.1.11.–Номгӯии ҷамъиятҳои соҳомӣ бо иштироки (ҳиссаи) давлат дар соҳаи нақлиёт

№	Номи ҷамъияти соҳомӣ	Мақони ҷойгиршавӣ	Ҳиссаи давлат	Самти фаъолият
1.	ҚСҚ “Экспедитсияи нақлиёти роҳи оҳан”	ш. Душанбе	100%	Хизматрасонии роҳи оҳан
2.	ҚСҚ “Хадамоти таъминоти моддию техникаӣ”	ш. Душанбе	100%	Хизматрасонии роҳи оҳан
3	ҚСҚ “МНА-27”	н. Ҳамадонӣ	100%	Хизматрасонии нақлиётӣ
4.	ҚСҚ “Нақлиёти Вахш”	н. Вахш	100%	Хизматрасонии нақлиётӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [96].

Аз таҳлили чадвали мазкур бармеояд, ки шумораи чамъиятҳои саҳомӣ дар соҳаи нақлиёт дар айни ҳол 4 ададро ташкил менамоянд, ки дутои он ба хизматрасонии роҳи оҳан ва дутои дигар ба хизматрасонии нақлиётӣ машғул мебошанд. Аз самти фаъолияти ин корхонаҳо маълум аст, ки онҳо барои хизматрасонии дигар корхонаҳои азими давлатӣ, ки дар шакли корхонаҳои воҳиди давлатӣ амал менамоянд бо сармояи давлат таъсис дода шудаанд ва барои мунтазам таъмин намудани фаъолияти соҳаи нақлиёти кишвар ва минтақаҳои он фаъолият менамоянд. Ба монанди ин дар соҳаҳои дигари хоҷагидорӣ ба монанди фарҳанг, меъморӣ ва сохтмон ва ғайра чамъиятҳои саҳомӣ бо сармояи давлатӣ амал менамоянд, ки дар бахшҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, матбуот, корҳои лоиҳакашӣ, ташҳиси масолеҳи сохтмонӣ ва сохтмон фаъолияти худро ба роҳ мондаанд.

Дар соҳаи фарҳанг матбааҳои ба давлат тааллуқ доштаи шахру ноҳияҳои кишвар ҳамчун чамъиятҳои саҳомии кушода бо сармояи давлатӣ фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Ин матбааҳо асосан фаъолияти самаранок надошта, танҳо ба наشري рӯзнома ва маҷаллаҳои минтақавӣ (ноҳиявӣ, шаҳрӣ) машғуланд. Сармоягузориҳои онҳо низ аз ҳисоби маблағҳои буҷети маҳаллӣ сурат мегирад.

Дар бахши меъморӣ ва сохтмони кишвар ширкатҳои зиёде фаъолият доранд ва дар ин самт хеле фаъолияти пурсамар доранд. Аммо корҳои асосӣ ба монанди лоиҳакашии биноӣ иншоот, ташҳиси масолеҳи сохтмон аз ҷониби чамъиятҳои саҳомии кушодаи “Коррезлоиҳа” ва ҶСК “Саноатсоз” инчунин ҶСК “Шахрофар”, ҶСК “ПИЛҶ САНИИОСП” ки дар шаҳри Душанбе фаъолият менамоянд амалӣ гардонида мешаванд. Тамоми ширкатҳои хусусии ба сохтмон машғулбуда аз ин корхонаҳо хулоса ва лоиҳа барои сохтмонро дастрас менамоянд ё ҳадди ақал лоиҳаи пешниҳоднамудашон аз ҷониби ин ширкатҳо қобили қабул доништа мешавад. Мусаллам аст, ки хизматрасонии ин корхонаҳо барои доираи бизнес ройгон нест.

Дар натиҷаи таҳлили вазъи фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар ҷумҳурии ҷунин хулоса метавон намуд, ки корхонаҳои азими давлатӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ дар бахшҳои калидӣ таъсис дода шуда, фаъолияти якҷаҳуқмронӣ доранд.

Мушкилоти дигар дар ин самт қуҳна шудани усули нархгузорӣ дар бахшҳои хизматрасониҳои давлатӣ ва инҳисороти табиӣ мебошад, ки дар он аслан корхонаҳои давлатӣ мавқеи калон доранд. Мавҷуд набудани рақобат самаранокии бозорро паст менамояд.

Ҳамин тарзи пешбурди кор дар иқтисоди миллии Тоҷикистон низ мушоҳида мешавад. Яъне давлат соҳаҳои калидии иқтисодиётро пайваста зери назорати худ гирифта, онро соҳибӣ ва идора менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли неруи барқ ва корхонаҳои истеҳсол ва фурӯши барқ пурра ба давлат тааллуқ доранд ва ҳамчун ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат фаъолият менамоянд. Далелҳо нишон медиҳанд, ки сол то сол ҳиссаи давлат ва иштироки давлат дар фаъолияти истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ афзун гардида истодааст. Албатта дар Тоҷикистон як қатор соҳаҳои мавҷуданд, ки дар он нақши бахши ҳусусӣ бештар эҳсос мегардад. Масалан, соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ, ки дар он дар тамоми қаламрави кишвар ширкатҳои ҳусусӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ мавқеи ҳудро устувор намуда истодаанд. Таъсис додани корхонаҳои шакли нав бо истифодаи сармояи муштарак бахши давлат ва бизнес дар истифодабарии захираҳои иқтисодӣ, махсусан канданиҳои фойданок муҳим мебошад. Дар низоми молиявӣ ҳиссаи муассисаҳои молиявии давлатӣ нисбати ҷамъиятҳои саҳомӣ хеле кам аст. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ аз тарафи ин муассисаҳо ба соҳаҳои муҳим аз ҷумла кишоварзӣ, коркарди қонҳо кам ба назар мерасанд. Зиёд шудани ширкатҳои ҳусусии коркарди қонҳо дар минтақаҳои қудогона ба вайроншавии муҳити атроф оварда мерасонад. Аз ин рӯ, ҳангоми иҷозатнома додан ба ин ширкатҳо шартҳои нигоҳдошти табиат низ ба назар гирифта шаванд. Дар баробари фаъолияти корхонаҳои бахши давлатӣ инчунин бояд барои

фаъолияти дигар бахшҳо низ шароити корӣ фароҳам оварда шуда, шаффофият дар тақсимои захираҳои иқтисодӣ таъмин карда шавад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки мавҷудияти монополияи табиӣ ба истифодаи захираҳои иқтисодӣ воридшавии ширкатҳои хусусиро ба истеҳсолот мушкил менамояд.

2.2. Ҷанбаҳои институтсионалӣ, омилӣ ва иқтисодии фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фаъолияти соҳибкории давлатӣ аз шароитҳо, омилҳо ва дигар нишондиҳандаҳо вобаста мебошанд, ки мо онҳоро дар зербоби мазкур мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Тамоюли фаъолияти корхонаҳо бо иштироки давлат ё корхонаҳои зери назорати давлат қарор дошта нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои соҳибистиқлолӣ дар ҷумҳурӣ шумораи чунин шакли корхонаҳо нисбати корхонаҳои бахши хусусӣ кам шуда истодаанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти хоҷагидорӣ дар асоси моликияти давлатӣ нисбати моликияти хусусӣ суст инкишоф меёбад. Дар бахшҳои гуногуни хоҷагии халқ субъектҳои иқтисодӣ ба фаъолияти ғоидаовар (соҳибкорӣ) машғул шуда, ҳатто ба корхонаҳои давлатӣ рақобат менамоянд. Онҳо фаъолиятшон танҳо барои гирифтани ғоида равона шудааст. Аммо бахшҳо ва соҳаҳо аз мадди назари бахши хусусӣ дур мемонанд, ки ғоидаи иқтисодии кам доранд ё боздеҳи фондҳо дар ин соҳаҳо хеле кам аст. Маҳз дар ҳамин бахшҳо соҳибкории давлатӣ ташкил карда мешавад, ки дар баробари гирифтани ғоида инчунин иҷроиши вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъиятро низ дар назар дорад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ барои иқтисодиёти давлатҳои гуногун, аз ҷумла давлатҳои рӯ ба тараққӣ танзими давлатии устувор хос мебошад. Танзими давлатии иқтисодӣ дар асоси истифодабарии ҷанбаҳои институтсионалӣ, иштироки давлат дар лоиҳаҳои соҳибкорӣ, шарикии бахши давлатӣ ва хусусӣ, инчунин истифодаи усулҳои фармоиши давлатӣ метавонад сураат гирад. Фармоишҳои давлатӣ аз ҷониби ширкатҳои хусусӣ

анҷом дода мешавад, ки давлат ё тавассути сармоягузори қисмӣ ё ба воситаи мувақатан ба иҷора додани корхонаҳои зертобеи худ метавонад лоиҳаҳои гуногунро амалӣ намояд. «Санадҳои меъёрий-ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти соҳибқории давлатӣ ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ» ба ҳисоб меравад. Тартиби дар амал татбиқ намудани лоиҳаҳои ШБДХ ва механизми амалигардонии он дар бахшҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳимояи манфиатҳои давлат дар татбиқи лоиҳаҳо маҳз дар ҳамин қонун пешбинӣ гардидааст. «Қонуни мазкур санади муҳим барои танзими иқтисод, ташкили фаъолияти соҳибқорӣ бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ, ҷамъиятӣ, додани консессияҳо, иҷора ва ташкили корхонаҳои муштарак, маҳсуб ёфта, аз нигоҳи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ санҷидашуда ба ҳисоб меравад»[4].

Дар қонуни мазкур шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ чунин нишон дода шудааст: «...шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ – ҳамқории шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» [4.], мебошад. Дар қонуни мазкур шарту шароити пешниҳод ва ташкили соҳибқорӣ, рӯйхати соҳаҳои иқтисодӣ, ки дар он шарикӣ бахши давлатӣ ва хусусӣ ташкил карда намешавад, инчунин тарзи пешниҳод, қабул ва ҳулосабарории лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлатӣ ва хусусӣ дарҷ гардидааст.

Ҷиҳати амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ «...Шуро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода шудааст, ки вазифаҳои зеринро иҷро менамояд»:

- шуро вазифадор аст, ки номгӯи объектҳои соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторро, ки дар онҳо ташкил ва амали кардани ШБДХ номумкин аст, пешниҳод намояд;

- вобаста ба лоиҳаҳои пешниҳодшуда аз ҷониби ниҳодҳои дахлдор баъди баррасӣ ҳулосаи заруриро пешниҳод намояд;

– Шуро вазифадор аст, ки лоиҳаҳои пешакӣ пешниҳоднамударо дар ин самти ҳамкорӣ асоснокии иқтисодӣ, техникий онро муайян созад;

– лоиҳаҳои пешниҳоднамудаи фармоишгарро бо дарназардошти тавсияҳои ниҳодҳои ваколатдор баррасӣ намояд;

– «...баррасии лоиҳаи созишномаҳое, ки аз ҷониби ташкилоти фармоишгар тибқи тавсияҳои мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод гардидааст»;

– «...додани тавсияҳо ба мақоми ваколатдори давлатӣ, мақоми танзимкунанда ва ташкилоти фармоишгари манфиатдор ба лоиҳаи шарикӣ, аз ҷумла дар ҳолати зарурӣ додани тавсияҳо оид ба идораи чунин лоиҳаҳои шарикӣ дар марҳилаи гузаронидани тендер, имзои Созишнома ё марҳилаи татбиқ»;

– вазифадор аст, ки саривақт вобаста ба идоракунии лоиҳаҳои ШБДХ ҳанӯз дар лаҳзаи гузаронидани тендер, имзои «Созишнома», ва татбиқи лоиҳа, ки аз тарафи «мақомоти ваколатдори давлатӣ» ё аъзои Шуро бо иқдоми ҳуди онҳо пешниҳод шудааст, тавсияҳоро манзур намояд;

– барои омӯзиш ва санҷиш ва баҳодихӣ пешниҳод намудани тавсияҳо ба ташкилоти фармоишгар;

– «...муқаррар намудани муҳлати додани розигӣ ба пешниҳоди пешакӣ оид ба лоиҳаҳои шарикӣ, дархостҳо барои манзур кардани пешниҳодҳо ва бастанӣ созишномаҳо, инчунин давра ба давра таҷдиди назар намудани онҳо» [4.]. Лоиҳаҳое, ки аз тарафи иштирокчиён пешниҳод карда мешаванд, ташхиси пурраро аз ҷониби ин ниҳод мегузаранд. Танҳо дар мавриди гирифтани баҳои мусбат амалисозии лоиҳаи шарикӣ сурат мегирад. Аз ин ҷо бармеояд, ки шуро нақши муҳимро дар амалисозии лоиҳаҳо иҷро менамояд. Дурустӣ ва шаффофияти лоиҳаҳои ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусиро таҳлил менамояд.

Барои омӯзиш ва пешниҳоди тавсияҳои судманд, ҷиҳати баландбардории ҷолибияти сармоягузорӣ ва беҳтарсозии фазои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон, инчунин «Шурои машваратӣ» дар назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон арзи вучуд дорад, ки фаъолияти он ба ошкорсозии омилҳои таъсиррасон, бартараф намоии омилҳои манфӣ ва коркарди тадбирҳо барои беҳтарсозии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ равона шудааст. Бо тавсияҳои ниҳоди мазкур дар санадҳои меъёрий-ҳуқуқии кишвар бо назардошти беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ тағйироту илваҳо ворид карда шудааст, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд.

Воситаи дигари институтсионалӣ ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи консессияҳо мебошад, ки шарт, тартиби ба консессия додани объектҳо ва ҳуқуқу уҳдадорихои консессиядор, муҳлати иҷрои консессия ва дастгирии фаъолияти консессиониро ифода менамояд [5.]. «Мувофиқи талаботи қонуни мазкур дар асоси шартнома объектҳои моликияти давлатӣ ба монанди: замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои осмонӣ ва дигар объектҳои моликияти давлатӣ ба консессиядор супорида мешавад. Ба ин шартномаҳо танҳо объектҳои ворид карда мешаванд, ки қонунгузорӣ манъ накарда бошад. Инчунин, бунёди сохтмони иншооти нав аз ҳисоби консессиядор бо шarti дар оянда ба давлат баргардонидани онҳо дар доираи ин қонун пешбинӣ гардидааст». Яке аз воситаҳои муосири танзими давлатии иқтисодиёт маҳз шартномаи консессионӣ мебошад, ки дар доираи он давлат истифодабарандагони захираҳои иқтисодӣ ва объектҳои моликияти давлатиро аз як тараф ҳавасманд аз тарафи дигар уҳдадор менамояд, ки объектҳои моликияти давлатӣ мақсаднок истифода карда шавад.

Дар ҷумҳурӣ барои дастгирии соҳибкории хурд ва миёна аз тарафи Ҳукумат бизнес-инкубаторҳо ташкил карда мешаванд, ки барои соҳибкорони навкор хизматҳои касбии лозимиро мерасонанд. Ба онҳо маслиҳатҳои ҳуқуқӣ, иттилоотӣ ва қойдаҳои бизнесро меомӯзонанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки давлат барои дастгирии ҳама намуди фаъолияти соҳибкорӣ, тадбирҳои зарурӣ меандешад. Аммо дар солҳои охир шумораи корхонаҳои давлатӣ коҳиш ёфта истодаанд, ки ба кам шудани ҳиссаи бахши давлатӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ сабабгор мешавад. Вазифаи муҳими давлат дар қатори татбиқи сиёсати давлатӣ иҷроиши вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Дар бештари ҳолатҳо иқтисодиёт ва вазъи иқтисодӣ сиёсати давлатиро муайян менамояд. Дар ин самт яке аз вазифаи муҳим мутобиқсозии қонунгузорӣ барои ташаккулёбии заминаҳои ниҳодии хоҷагии бозорӣ мебошад. Инчунин, давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ муътадили иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва макроиқтисодиро таъмин намояд. Дар баробари ин гурӯҳҳои осебпазири аҳолиро тавассути маблағгузори хизматрасониҳои иҷтимоӣ дастгирӣ намояд.

Самтҳои танзими институтсионалии фаъолияти соҳибкории давлатӣ бо дарназардошти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд. Чи тавре ки дар моддаи 124-и «...Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст: **«...корхонаҳои давлатӣ бо ҳуқуқи идоракунӣ амалиётӣ дар шакли** корхонаи воҳиди давлатӣ вучуд дошта метавонанд».

«Дар ин ҳуҷҷат қайд карда мешавад, ки моликияти корхонаҳои воҳиди давлатӣ тақсимнашаванда аст, яъне байни кормандони корхонаи мазкур тақсим карда намешаванд. Номи фирмавии корхонаи давлатӣ бояд ишора ба молик ё дигар мақомти идоракундаи он дошта бошад. Ҳолати ҳуқуқи корхонаи давлатӣ бо «Кодекси граждани» ва Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ»[5], – муайян карда мешавад» [10.].

Дар моддаи 125 -и ҳамин қонун қайд карда мешавад, ки корхонаҳои воҳиди давлатии бо ҳуқуқи ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ асосёфта:

1) ҳамчуни ташкилоти тижоратӣ ҳуқуқ надорад, ки моликияти ба вай вобасташударо пурра соҳиб гардад;

2) ин шакли фаъолияти хоҷагидорӣ бо қарори ниҳоди ваколатдор таъсис ва барҳам дода мешавад;

3) муҳимтарин ҳуҷҷати таъсисдиҳии КВД оинномаи аз тарафи ниҳоди давлатӣ тасдиқгардида мебошад;

4) меъёри фонди оинномавии корхонаро давлат муайян менамояд, ки аз маблағи муайяннамудаи қонун набояд камтар бошад;

5) маблағи фонди оинномавии корхонаи воҳид аз тарафи молик бояд то аз қайд гузаштан пурра пардохт шавад;

6) «...агар баъди анҷоми соли молиявӣ арзиши активҳои софи корхонаи воҳид аз андозаи фонди оинномавии дар оинномаи корхона пешбинигардида камтар шавад, мақоме, ки ваколати таъсис додани чунин корхонахоро дорад, вазифадор аст, ки мувофиқи тартиби муқарраргардида фонди оинномавиро кам кунад» [3].

Меъёри андоз ва пардохт аз ғоидаи софи корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорие, ки 100% сармояи оинномавиашон дар ихтиёри давлат аст, вобаста ба натиҷаҳои ғайолияти хоҷагидорӣ худ мувофиқи баҳисобгирӣ андозӣ муайян карда шуда 10%-ро ташкил медиҳад [2].

«Меъёри пардохт аз ғоидаи софи ба ҳиссаи давлат тааллуқдоштаи корхонаи давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорие, ки зиёда аз 50% сармояи оинномавии онҳо ба давлат тааллуқ дорад, аз рӯйи натиҷаҳои ғайолияти молиявӣ хоҷагидорӣ мувофиқи баҳисобгирӣ андозии соли 2022 ва солҳои миёнда ба андозаи 30% муқаррар карда мешавад» [2.]. Аз ин ҷо бармеояд, ки корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат имтиёзи андозии бештар доранд. Ҳар қадаре, ки ҳиссаи давлат дар моликияти ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ зиёдтар бошад ҳамон қадар имтиёзи андозӣ низ бештар аст. Аммо нисбати соҳибкорони хусусӣ ин меъёр ва тартиби ҳисоб фарқкунанда аст.

Асоси иқтисодии ғайолияти соҳибкорӣ давлатиро моликият ва манфиатҳои иқтисодии субъектҳои иқтисодӣ ташкил менамояд. Дар шароити имрӯза давлат бо истифода аз моликияти дар ихтиёр доштааш имкони иштирок намудан дар ғайолияти хоҷагидорӣ ғоидаоварро дорад. Зеро дигар субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла бахши хусусӣ танҳо ба ғайолияти хоҷагидорӣ ғоидаи иқтисодӣ дошта машғул мешаванд. Кӯшиш менамоянд, то аз ғайолияти хоҷагидорӣ ғоидаи максималӣ ба даст оранд, аммо давлат ҳамчун субъекти иқтисодӣ аз дигар субъектҳои иқтисодӣ фарқ мекунад. Вобаста ба ин давлат дар баробари манфиатҳои худӣ, инчунин манфиатҳои

дигар субъектҳои иқтисодиро низ бояд Ҳимоя намояд, барои фаъолияти хоҷагидории онҳо заминаи моддӣ, ҳуқуқӣ фароҳам оварард. Таҳлили ҷанбаҳои иқтисодии соҳибкории давлатӣ тавассути молиякияти давлатӣ ва сармояи давлатӣ ба роҳ монда мешавад, ки мо дар таҳқиқоти худ фаъолияти корхонаҳои давлатиро таҳлил менамоем.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ шумораи корхонаҳои давлатӣ нисбат ба баҳши хусусӣ камтар гардидаанд ва ҳиссаи онҳо дар ташаккулёбии маҳсулоти ҷамъиятӣ низ камтар мебошад. Барои дақиқтар таҳлил намудани ин масъала фаъолияти баҳши давлатӣ ва муқоисаи онро бо баҳши хусусӣ дар таъмини шуғли аҳоли дида мебароем (нигаред ба ҷадвали 2.2.1.).

Ҷадвали 2.2.1. – Аҳолии шуғлдошта аз руи шаклҳои молиякият дар солҳои 2018-2022 (ҳазор нафар).

Машғул дар баҳшҳо	2018	2019	2020	2021	2022	Бо ғоиз нисбати соли 2018
Ҳамагӣ машғул дар иқтисодиёт	2425,5	2463,4	2506,2	2533,5	2545,0	4,9
Дар корхонаҳои давлатӣ	484,5	490,7	497,5	509,9	502,4	3,6
Хусусӣ	1728,9	1752,4	1770,5	1775,5	1784,9	3,2
Коллективӣ	207,8	216,0	216,2	226,2	235,5	13,3
Омехта бо иштироки хориҷиён	4,3	4,3	4,8	4,9	5,1	18,6
Омехта бе иштироки хориҷиён	0,02	19,3	17,2	17,0	17,1	85,4

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [21, с 62].

Аҳолии қобили меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 57%-и аҳолиро ташкил медиҳанд. Аз ин шумор ҳамагӣ 2545,0 ҳазор нафар дар иқтисодиёт машғули кор мебошанд. Аз таҳлили маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки қисмати зиёди аҳолии машғул дар иқтисодиёт дар баҳши хусусӣ фаъолият дорад.

Дар соли 2022 шумораи шуғлдоштагон дар иқтисодиёт вобаста ба фаъолият ва баҳши иқтисодӣ 2545,0 ҳазор нафарро ташкил менамояд, ки нисбати соли 2018 4,9% зиёд мебошад. Аммо шумораи аҳолии дар баҳши давлатӣ фаъолияткунанда ё машғули кор хеле кам мебошад. Аз ин ҷо хулоса

метавон намуд, ки айни замон бахши давлатӣ дар таъмини шуғли аҳоли гарчанде дар ҷойи дуҷум бошад ҳам, ҳиссаи кам дорад. Дар соли 2022 шумораи машғулбудагон дар бахши хусусӣ 1784,9 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки нисбати бахши давлатӣ 1282,5 ҳазор нафар зиёд мебошад. Дар бахши давлатӣ дар соли 2022 ҳамагӣ 505,4 ҳазор нафар машғули кор мебошанд. Ин нишондод дар соли 2018 484,5 ҳазор нафарро ташкил дода буд. Қисми муайяни аҳолии қобили меҳнат дар корхонаҳои коллективӣ фаъолият менамоянд, ки шумораи умумии онҳо дар соли 2018 207,8 ҳазор ва дар соли 2022 235, 5 ҳазор нафарро ташкил менамояд. Маълумоти ҷадвали мазкур исбот менамоянд, ки соҳибкории хусусӣ (бахши хусусӣ) дар таъмини шуғли аҳоли ҳиссаи зиёдтар дорад. Гарчанде, ки бахши хусусӣ дар шароити бозор барои таъмини аҳоли бо ҷойи кор фаъолиятшон махсусан равона карда нашудааст. Аммо бе ҷалби қувваи корӣ бахши хусусӣ ва давлатӣ фаъолият карда наметавонанд. Дар қатори бахши давлатӣ ва хусусӣ дар таъмини шуғли аҳоли инчунин корхонаҳои омехта бо иштироки хориҷӣ ва бе иштироки хориҷӣ низ саҳмгузор мебошанд. Аммо ҳиссаи онҳо дар таъмин ва тақвияти шуғли аҳоли онқадар зиёд нест. Инчунин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар корхонаҳои ғайридавлатӣ 70%-и аҳолии машғулин фаъолият менамоянд (нигаред ба ҷадвали 2.2.2).

Ҷадвали 2.2.2. – Аҳолии шуғлдошта аз рӯи шаклҳои моликият дар солҳои 2018-2022 (бо фоиз).

Машғул дар бахшҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ машғул дар иқтисодиёт	100	100	100	100	100	100
Дар корхонаҳои давлатӣ	20,0	19,9	19,9	20,1	19,7	19,0
Хусусӣ	71,3	71,1	70,6	70,1	70,1	70,7
Коллективӣ	8,6	8,8	8,6	8,9	9,3	9,4
Омехта бо иштироки хориҷӣ	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Омехта бе иштироки хориҷӣ	0,0	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [21, с 62].

Воқеият чунин аст, ки дар бахши давлатӣ мувофиқи омили расмӣ тақрибан 20% аҳолии машғул дар иқтисодиёт ба фаъолияти меҳнатӣ фаро гирифта шудааст. Ҳиссаи корхонаҳои коллективӣ дар таъмини шуғли аҳоли аз 8,6 то 9,3 фоизро ташкил менамояд. Дар марҳилаи таҳлилшуда (солҳои 2018-2023) ҳиссаи корхонаҳои ғайридавлатӣ дар таъмини шуғли аҳоли назаррас буда, таносубан 70 банди фоизро ташкил додааст. Гарчанде ки шумораи корхонаҳои муштарак бо иштироки хориҷӣ ё бе иштироки хориҷӣ сол то сол рӯ ба афзоиш бошад ҳам, ин корхонаҳо миқдори ками аҳолии қобили меҳнатро бо кор таъмин намудаанд. Шумораи аҳолии дар иқтисодиёт истифода нашуда низ дар соли 2022 аз аҳолии машғул дар иқтисодиёт бештар буда 3,154 ҳазор нафарро ташкил медиҳанд. Агар аҳолии қобили меҳнат дар соли 2022 5754 ҳазор нафарро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2018 5427 ҳазор нафарро ташкил дода буд.

Ҷадвали 2.2.3. – Тақсими аҳолии машғул аз рӯи намудҳои фаъолият ва бахшҳои иқтисодиёт (ҳазор нафар).

Нишондиҳандаҳо	Ҳамагӣ машғул	2021		Ҳамагӣ машғул	2022	
		Дар бахши давлатӣ	Дар бахши хусусӣ		Дар бахши давлатӣ	Дар бахши хусусӣ
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	2533,5	509,9	2023,6	2545,0	502,4	2042,6
Дар бахши воқеӣ	1764,1	55,2	1708,9	1839,5	53,9	1785,6
Бахши хизматрасонӣ	769,4	454,7	314,7	705,5	448,5	257

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [99, с 62].

Вобаста ба маълумоти ҷадвал хулоса метавон намуд, ки дар бахши давлатӣ мувофиқи таснифоти намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2021 (ТУНФИ-2), дар бахши воқеӣ 55,2 ҳазор нафар коргар ба шуғли доимӣ ҷалб карда шудаанд. Дар бахши хусусӣ бошад ин нишондиҳанда ин нишондиҳанда дар бахши воқеӣ 1708,9 ҳазор нафарро ташкил менамояд. Дар бахши воқеии иқтисодиёт 3,2%-и машғул дар иқтисодиёт дар бахши давлатӣ фаъолият намуда, 96,8% дар бахши хусусӣ фаъолияти корӣ доранд. Ин миқдор машғул дар иқтисодиёт дар соҳаҳои кишоварзӣ, саноати истихроҷи

кӯҳӣ ва коркарди конҳо, шикор ва чангалпарварӣ, саноати коркард, таъмини кувваи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво, сохтмон ва ғайра фаъолияти меҳнатӣ доранд. Аз маълумоти омӯрӣ бармеояд, ки 89,1 фоизи аҳолии машғул дар иқтисодиёт дар бахши хизматрасонии иқтисодиёт ва корхонаҳои давлатӣ (бахши давлатӣ) фаъолият доранд. Дар корхонаҳои ғайридавлатӣ дар бахши хизматрасонӣ шумораи машғул дар иқтисодиёт 314,7 ҳазор нафарро дар соли 2021 ташкил намудааст, ки 15,5 фоизи шумораи умумии машғул дар иқтисодиёт дар бахши хусусиро ташкил медиҳад.

Карпов Д.Ю дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки соҳибкории давлатӣ дар чунин шаклҳо намудор мегардад:

1. Мувофиқи ақидаи ин муҳаққиқ соҳибкории давлатӣ шакли махсуси фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад, ки дар он ба сифати субъект давлат ба воситаи агентҳои худ баромад менамояд;

2. Соҳибкории давлатӣ ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ муносибати субъекти асосӣ-давлатро бо фирмаҳо ва хонаводаҳо оид ба истеҳсоли молу хизматҳо, иштирок дар мубодилаи молӣ ва пулӣ байни онҳо дар асоси принципи соҳибкорӣ ифода менамояд» [58., С. 11-13].

Фаъолияти соҳибкорӣ дар таъмини рушди иқтисодии кишвар саҳми назаррас дорад. «Дар рушди бонизомии иқтисодиёти мамлакат бахши хусусии соҳибкорӣ нақши созгор дорад. Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз қабili қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ», «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ», «Дар бораи низомии иҷозатномадиҳӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», – барои таҳкими фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он дар кишвар замина гузоштаанд. дар қори рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби бештари сармоя таққони ҷиддӣ бахшидаанд.

Бо дарназардошти муҳиммияти нақши соҳибкорӣ дар таъмини рушди босуботи кишвар соли 2007 дар ҷумҳурӣ «...Шурои машваратии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои беҳсозии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ таъсис дода шудааст. Ин ниҳод барои фаъолияти созгори соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисоди Тоҷикистон шароит фароҳам меоварад.

Давлат ҳамагуна фаъолияти хоҷагидориро дастгирӣ намуда, барои соҳибкории давлатӣ ва хусусӣ шароит фароҳам меоварад. Дар ин замина тадбирҳои андешидаи давлат аз шумори мукамалсозии заминаҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ, дастгирии соҳибкорӣ, ташкили шароит барои ҷалби сармоягузорӣ аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Дар баробари ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти соҳибкории давлатӣ инчунин омилҳои гуногуне мавҷуданд, ки ба фаъолияти соҳибкории давлатӣ ва хусусӣ таъсир мерасонанд. Шартан ин омилҳоро ба се гуруҳ ҷудо намудан мумкин аст. Ба гуруҳи якум омилҳои сиёсӣ дохил мешаванд, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири манфӣ расонида метавонанд. Аз ҷумла самтгирии сиёсати давлатӣ дар самти зиёд даҳлат намудан ба раванди фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ. Ин ҳолат ба коҳиш ёфтани озодии нисбии субъектҳои хоҷагидорӣ сабабгор мегардад. Агар сиёсати пешгирифтаи иқтисодии давлат бесамар бошад пас корхонаҳо низ ғоиданокиашон пасттар мегарад. Омили дигари ба камсамар гардидани соҳибкории давлатӣ таъсиркунанда омили иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Дар зери таъсири омили иҷтимоӣ корхонаҳои давлатӣ қисми ғоидашонро вобаста ба таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ аз даст медиҳанд ё фаъолияти соҳибкориро қатъ менамоянд. Омили дигар аз нигоҳи муҳаққиқон ин идоракунии нодуруст мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар шароити Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳими бесамар гардидани фаъолияти соҳибкории давлатӣ ин менечменти нодуруст мебошад. Аз ин рӯ, қисми зиёди корхонаҳои воҳиди давлатӣ ё ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат фаъолияти худро бо зарар ҷамбаст менамоянд. Фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он ба равандҳои дигари иқтисодӣ таъсири мусбӣ расонида бозорро бо молу хизматҳои зарурӣ таъмин

менамояд. Дар солҳои охир тағйирёбии муносибатҳо дар доираи фаъолияти соҳибкорӣ ба амал омадаанд.

Шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ бақайдгирифташуда дар нимсолаи соли 2024 тавассути «...Равзанаи ягона» 352,4 ҳазор воҳидро ташкил намудааст, ки нисбати солҳои пешин ба андозаи 2,8% бештар мебошад. Аз ин шумора 318 ҳазору 502 ададашро соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда ташкил медиҳад, ки ин нишондод дар қиёс ба ҳамин давраи соли гузашта 2,9 фоиз зиёд шудааст.

Аз инҳо 47 ҳазору 39 нафар тибқи патент, 57 ҳазору 989 нафар бо шаҳодатномаи дорои шартҳои махсус, 35 ҳазору 780 нафар бо шаҳодатнома ва 177 ҳазору 694 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд.

Инчунин, ба ҳолати 1 апрели соли 2024 аз шумораи умумии субъектҳои хоҷагидор шахсони ҳуқуқии фаъолияткунанда дар ҳудуди ҷумҳурӣ 33 ҳазору 489 ададро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,0 фоиз зиёд мебошад.

Дар ин давра дар кишвар 409 адад филиал намояндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷии фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 1,7 фоиз зиёд аст.

Дар натиҷаи таҳлил як қатор камбудииҳои мавҷуда дар баҳши давлатӣ (соҳибкорӣ давлатӣ) ошкор карда шуд, ки инҳоянд:

- бесамар будани фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, қисми зиёди онҳо аз ҳисоби даромадашон хароҷоти ҷорӣ худро пушонидани наметавонанд;
- кам будани ҳавасмандии онҳо ба ҷори намудани навігонӣ, мутобиқшавии сушт ба тағйирёбии бозор ва ғайра;
- дар бахшҳои муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллӣ таъсис ёфтаанд ва хусусияти монополӣ доранд;
- паст будани сатҳи ҳавасмандии роҳбарияти корхонаҳои давлатӣ барои рушд ва баландбардоштани самаранокии фаъолияти онҳо;

Аммо, ба ин нигоҳ накарда, бахши давлатӣ яке аз бахшҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Ин, пеш аз ҳама, дар он намудор мегардад, ки корхонаҳои бахши хусусӣ барои барқарор намудани инфрасохтори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва бозорӣ, аз ҷумла таъмир ва барқарор намудани роҳҳо, шабакаҳои обтаъминкунӣ, объектҳои соҳаи маориф ва тандурустӣ, гидроэнергетикаи калон, истихроҷу коркарди конҳо ба таври лозима ҳавасманд нестанд. Бахши хусусӣ дар асоси дастгирии давлатии соҳибкорӣ метавонад рушд намояд. Ин дастгирии давлат дар ташкили инфрасохтори зарурӣ, мукамалгардонии конунгузории фаъолияти соҳибкорӣ ва додани имтиёзҳои гуногун аз тарафи давлат намудор мегардад. Худи корхонаҳои хусусӣ имконияти молиявии ин амалиётро доро нестанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки давлат дар шароити муосир ҳамчун танзимгар, истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда дар равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бояд ширкат варзад. Дар оянда, ба ақидаи мо, бояд барои беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ ва таъмини шафوفият дар фаъолияти бахши давлатӣ шакли ташкилӣ-ҳуқуқии корхонаҳои воҳиди давлатӣ тағйир дода шавад. Корхонаҳои воҳиди давлатӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар бештари соҳаҳо якҷаҳукмрон мебошанд ва ин шакли фаъолият дар шароити иқтисоди бозорӣ на он қадар қобили қабул мебошад. Гузашта аз ин корхонаҳои воҳиди давлатӣ низ дар баробари бахши хусусӣ бояд дар пурнамоии бучаи давлатӣ саҳмгузор бошанд, барои иҷроиши вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии давлат мусоидат намоянд.

Роҳи муҳими иштироки давлат дар танзими иқтисодиёт ин фаъолияти бахши давлатӣ дар иқтисодиёт мебошад. Бахши давлатӣ дар се самт ё роҳ ба равандҳои иқтисодӣ даҳлат намуда, онро танзим менамояд ва муътадили онро таъмин менамояд. Бахши давлатӣ тавассути монополияи давлатӣ, молиякунонии бахши хусусӣ амалӣ мегардад. Масъалаи бахши давлатӣ дар ҳошияи мушкилоти танзими давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва баҳсталаб маҳсуб меёбад.

Бахши давлатӣ унсури муҳими раванди такрористеҳсол дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Бахши давлатӣ яке аз самтҳои истеҳсолоти

ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он якҷоягии унсурҳои механизми бозорӣ ва ғайрибозорӣ мушоҳида мегардад. Ин хусусият махсусияти ин бахш ва таъиноти он, инчунин ҳудуди онро муайян месозад. Дар шароити муосир давлат ба сифати соҳибкор ё иштирокчии раванди истеҳсолот, мубодила ва истеъмоли молу хизматҳо баромад менамояд. Инро инкор намудан дар шароити иқтисоди бозорӣ ғайриимкон аст. Аз як тараф, давлат заминаи мусоидро барои ташкили фаъолияти соҳибкории бахши хусусӣ фароҳам меорад ва аз тарафи дигар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мешавад. Давлат ҳамчун соҳибкор дар ихтиёри худ як қатор захираҳои моддӣ ва молиявиро доро мебошад.

Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои институтсионалӣ, омилӣ ва иқтисодии бахши давлатӣ чунин хулосаҳо метавон намуд:

- дар шароити муосир давлат ҳамчун институти махсуси танзимкунандаи бозор тавассути усулҳои гуногун метавонад ба равандҳои иқтисодӣ таъсир расонад;

- дар ҷумҳурӣ барои рушди соҳибкории давлатӣ ва хусусӣ заминаҳои мусоиди институтсионалӣ фароҳам оварда шудааст. Аммо нисбати бахши хусусӣ ба бахши давлатӣ имконияти бештари машғул гардидан ба фаъолияти истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ дода шудааст;

- бахши давлатӣ дар самтҳои муҳими хоҷагидорӣ фаъолият намуда, на танҳо барои гирифтани ғоида, балки ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хизмат менамояд;

- бахши давлатӣ дар шароити муосир дар таъмини шуғли аҳолии саҳми арзанда дошта 20%-и шуғлдоштагон дар иқтисодиёт маҳз дар ин бахш бо қор таъминанд, ки дар шароити зиёдшавии қорхонаҳои хусусӣ, коллективӣ нишондиҳандаи бад нест;

- соҳибкории давлатӣ дар бахшҳои муҳим ба монанди энергетика, инфрасохтор, саноати истихроҷ ва қорқарди қонҳо, таъминоти об, гармӣ ва ғайра ташкил қарда шудааст, ки барои дигар субъектҳои хоҷагидорӣ қоридшавӣ ба ин соҳаҳо мушқил мебошад. Инчунин, қорхонаҳои қорҳиди

давлатӣ барои ҷори намудани инноватсия ҳавасманд нестанд. Дар дурнамо барои рушди бахши давлатӣ ва самараноку шаффоф намудани фаъолияти корхонаҳои давлатӣ бояд шакли ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо бо дарназардошти беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ тағйир дода шавад. Ин ҳолат ба самаранокии фаъолияти давлат ҳамчун соҳибкор оварда мерасонад. Муайян карда шуд, ки фаъолияти соҳибкории давлатӣ аз омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва идоракунии вобастагии назаррас дорад. Дуруст истифодабарии ин омилҳо ба афзоиши самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ оварда мерасонад. Гузашта аз ин барои рушди соҳибкории давлатӣ дастрасӣ ба ҳисоботи молиявии онҳо бояд таъмин карда шуда фаъолияти онҳо бо механизми амалии принципҳои бозор мувофиқ карда шаванд.

2.3. Таҳлили имкониятҳои шарикии бахши давлат ва хусусӣ дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар зербоби мазкур бо истифода аз маводи “Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ” таҳлили имкониятҳои ШБДХ анҷом дода мешавад. Шарикии бахши давлат ва хусусӣ маҳз дар асоси талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” амалӣ гардонида мешавад. Ниҳоди болозикр дар ташкил ва амалисозии лоиҳаҳои ШБДХ саҳми калон дорад.

Самтҳои асосии фаъолияти ин ниҳод пешбурди коргузори ва таъминоти моддию техникии ҷаласаҳои Шуро, «амалӣ намудани ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ оид ба идоракунии лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ»,– ба роҳ мондани ҳамоҳангсозӣ ва таъмини шароити кории коршиносон-машваратчиёни байналмилалӣ ва миллӣ, вазифаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва вазифаҳои дигари дорой хусусияти ғайритиҷоратидоштаи муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ташкил медиҳанд. Айни замон тибқи иттилои Кумитаи

сармоягузорӣ ва идоракунии амволи давлатӣ зиёда аз 15 лоиҳаҳои ШДБХ дар ҳолати амалишавӣ қарор доранд.

Яке аз чунин лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ин лоиҳаи “Таҷдид ва идоранамоии кӯдакистони №133-и дар ш. Душанбе” тибқи созишномаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ аз санаи 22-уми сентябри соли 2016 ба муҳлати 10 сол ба ҚДММ “Бойчечак” барои истифодабарӣ ва супоридан вогузор карда шудааст.

«Ташкилоти фармоишгари лоиҳа Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, тибқи Созишнома ва Ассоснокунии техникӣ-иқтисодии лоиҳа шарикии хусусӣ – ҚДММ “Бойчечак”»[15], дар давоми 10 сол кӯдакистони №133-и ш. Душанберо бо маблағи 8 млн сомонӣ пурра таъмиру таҷдид намуда, тамоми таҷҳизотҳоро навсозӣ ва иқтидори ғунҷоиши боғчаро зиёд намояд.

Тибқи асоснокунии техникӣ-иқтисодии лоиҳаи “Таҷдид (азнавсозӣ) ва идоранамоии кӯдакистони №133-и шаҳри Душанбе” лоиҳаи мазкур аз чунин мақсадҳо иборат мебошад:

1. Бо мақсади модернизатсия ва азнавтаъмиркунии кӯдакистони №133-и ш. Душанбе амалигардонии намунаи хуби шарикии давлат ва баҳши хусусӣ тавассути додани он ба истифодаи соҳибкорони хусусӣ ба муҳлати дарозмуддат.

2. Ҷавобгӯ будани кӯдакистон ба талаботҳои муосири муассисаҳои таҳсилотӣ-тарбиявии томактабӣ, муассисаи мазкур таълими томактабии пулиро бо омӯзиши амиқи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ва ҳамчунин омӯхтани забони англисӣ, пешниҳод карда тавонад.

3. Қонеъ гардонидани талаботи аҳоли дар хизматрасонии босифати тарбияи насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ мувофиқи талаботҳои давлатӣ.

Кӯдакистони мазкур дар масоҳати 1 га ҷойгир буда, аз се бинои ду ошёна ва як бинои як ошёна иборат мебошад, ки масоҳати умумии биноҳо

1951 метри мурабаъро дар бар мегиранд. Ҳамзамон, кӯдакистон дорои 12 адад майдончаи бачагона мебошад.

Вобаста ба талаботҳои муосири замонавӣ ҷавобгӯ будани кӯдакистон ҚДММ “Бойчечак” дар кӯдакистон омӯзиши забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ҳамчунин омӯхтани забони англисиро бо ҷалби мутахассисони касбӣ ба роҳ мондааст.

Мувофиқи асосноккунии техникии иқтисодӣ ва «...Созишномаи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ», дар як сол 12 нафар кӯдакон аз оилаҳои камбизоат ва маъюб тариқи ройгон ҷалб гардида, аз рӯи ҳисобҳо дар як сол 100 800 сомонӣ бори иҷтимоӣ аз дӯши давлат сабук мегардад, ки қабули кӯдакон бо розигии хаттии Ташкилоти фармоишгар ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳои дахлдор аз ҷониби ҚДММ “Бойчечак” амалӣ карда мешаванд.

Тибқи маълумотҳои дастрастшуда аз масъулини лоиҳаи мазкур ба ҳолати ҷамбасти соли 2021 4 690 661 млн сомонӣ барои таҷдид ва азнавсозии лоиҳаи сармоягузорӣ карда шудааст.

Лоиҳаи дигар дар бораи лоиҳаи «Таъсиси маркази пешгирӣ ва мубориза бар зиддӣ гепатитҳои вирусӣ», тибқи созишномаи ШДБХ аз санаи 16-уми августи соли 2017 ба муҳлати 15 сол ба ҚДММ «Тоҷикиноватсия» барои истифодабарӣ ва супоридан воғӯзор карда шудааст. Ин лоиҳа шакли пешниҳоди иҷораро дар ҳамкории баҳши давлат ва хусусӣ ифода менамояд.

Дар асоси асосноккунии техникаи-иқтисодӣ шарикӣ лоиҳаи мазкур ҚДММ «Тоҷикиноватсия» бо маблағи 20 млн. сомонӣ таъмиру азнавсозии кабинетҳои кории тиббиро дар ҳудуди 53 ноҳия ба зимма гирифтааст. Лоиҳаи мазкур дар заминаи МД «...Пажӯҳишгоҳи гастроэнтерологии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷойгир мебошад.

Татбиқи лоиҳаи мазкур имкон медиҳад, ки саривақт ташҳиси беморӣ гузаронида шуда, шумораи бемороне, ки бо ҳамин сабаб барои табобат ба дигар давлатҳо сафар менамоянд, коҳиш дода шавад, инчунин дастгоҳу таҷҳизоти навтарину технологияи ошкорсозии вирусҳо ба кишвар ворид карда шаванд.

Тибқи асосноккунии техникӣ-иқтисодии лоиҳа, марказ аз 60 воҳиди корӣ иборат буда, айни замон 38 нафар кормандони штатӣ ва 16 нафари дигар бошад кормандони ғайриштатӣ (шартномавӣ) мебошанд.

Лоиҳа самти васеи иҷтимоиро дар бар гирифта, муҳлати харҷбарории он 5 сол ба нақша гирифта шудааст.

Бояд қайд намуд, ки лоиҳаи мазкур аз ҷониби ширкати ватанӣ ҚДММ “Тоҷикиноватсия” бо дарназардошти талаботҳои хизматрасонии маосири тиббӣ амалӣ шуда истодааст.

Хотиррасон менамоям, ки аз ҷониби шарикӣ хусусӣ тибқи уҳдадории созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соли 2021 73 373 ҳаз. нафар шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ки ба гурӯҳҳои мақсаднок дохил мешаванд, хизматрасонии ройгон анҷом дода шудааст.

Лоиҳаи дигари ШБДХ ин лоиҳа дар бораи “Соҳтмони хати интиқоли барқ ба МОИ “Данғара” мебошад, ки барои рушди МОИ сахми назаррас дорад.

Созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ оид ба соҳтмони хати интиқоли барқ ба МОИ “Данғара” санаи 22 декабри соли 2016 байни Ташкилоти фармоишгар Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ШСХК “Барқи Тоҷик”, Маъмурияти МОИ “Данғара” ва Шарикӣ хусусӣ ширкати хитойӣ “Shanxi Coal Cooperation” тибқи банди 2.15.6 Созишнома ва модели молявӣ дар замимаи 3 Созишнома лоиҳа ба муҳлати 8 сол ба маблағи 22,800 000 млн. доллари ИМА ба имзо расонида шудааст.

Бо мақсади соҳтмони зеристгоҳи барқӣ ба “Shanxi Coal Cooperation” аз ҷониби Маъмурияти МОИ “Данғара” дар ҳудуди 2 га замин ҷудо гардидааст.

Барои иҷрои корҳои соҳтмонӣ лоиҳа моҳи майи соли 2017 ду ширкат, яке ширкати Ҷумҳурии Халқии Хитой “Чунчин” ва дигаре ширкати ватанӣ ҚСК “Тоҷикгидромонтаж” интихоб гардида, корҳои соҳтмонӣ васлгариро ба анҷом расониданд.

Қобили зикр аст, ки мувофиқи модели молиявӣ лоиҳа барои татбиқи лоиҳа 90%-и маблағро (20 млн. 520 ҳазор доллари ИМА) аз бонк ба сифати

карз бо 7 фоизи солона чалб намуда, 10 фоизи онро (2 млн. 280 ҳазор доллари ИМА) аз ҳисоби маблағҳои худӣ шарикӣ хусусӣ амалӣ намудааст.

Корҳои сохтмони зеристгоҳи мазкур аз ҷониби ширкати (Shanxi Coal Corporation) бо насбу васли 2 адад трансформаторҳои қудратии 125 МВт ва дигар таҷҳизоти зарурии ёрирасон, корҳо вобаста ба васлу насби таҷҳизотҳои ҳимояи релегӣ, сохтмони ду хати интиқоли барқӣ алоҳидаи 220 кВ аз ду манбаъ, якум – Сангтуда – 1 бо дарозии 15,9 км бо васлу насби 52 адад таъягоҳ ва манбаи дувум – аз зеристгоҳи барқии 220/35/10 кВ “Шар-Шар” бо дарозии 23 км ва васлу насби 74 адад таъягоҳ то Минтақаи озодаи иқтисодии “Данғара” тибқи лоиҳа ба пуррагӣ аз ҷониби шарикӣ хусусӣ ба анҷом расонида шуда, санаи 19-уми октябри соли 2018 аз ҷониби комиссияи корӣ қабул ва тавсияҳо барои пешниҳод намудан ба комиссияи давлатии қабули иншооти мазкур пешниҳод карда шуд.

Боиси тазаккур аст, ки дар раванди барқарорсозии корҳои сохтмонӣ дар доираи лоиҳаи “Сохтмони хати интиқоли барқ ба МОИ “Данғара” дар солҳои 2017 – 2018 дар маҷмуъ 34 нафар ба ҷойи кор таъмин гардида буданд, ки 17 нафар шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 19 нафар шаҳрванди Ҷумҳурии Халқии Хитой мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки ширкати “Shanxi Coal Corporation” чиҳати иҷрои уҳдадорӣҳои худ дар назди Ташкилоти фармоишгар барои фароҳам овардани шароити мусоид ва бо барқ таъмин намудани мизочон дар МОИ “Данғара” тамоми имкониятҳояшро равона намудааст.

Яке аз лоиҳаҳои, ки дар самти ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ амалӣ гардида истодааст. Низомии пардохти ғайринақдӣ роҳҳои нақлиёти мусофиркашӣ дар шаҳри Душанбе бо номи «Лоиҳаи “Низомии пардохти электронии роҳиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умумӣ шаҳри Душанбе» мебошад, ки барои кам кардани талафот аз ҳисороти молиявӣ дар корхонаҳои воҳиди давлатӣ пешбинӣ гардидааст. Дар доираи лоиҳа харидорӣ ва васл намудани таҷҳизоти муосир барои бақайдгирӣ ва пардохти электронии хизмати нақлиётӣ пешбинӣ гардида буд,

ки аз ҷониби ширкати иҷрокунанда «Авесто Групп» дастрас карда шудааст. Лоиҳа соли 2018 оғоз гардида марҳилаи аввали он 5 солро дар бар мегирад, ба ин ширкати ватанӣ барои таҷдид истифодабарӣ ва супоридан воғузор карда шудааст. Ин лоиҳа дар доираи фармоиши давлатӣ, ки яке аз муҳимтарин шакли ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар доираи бизнес махсуб меёбад таъсис дода шудааст. Фармоишгари лоиҳа ҳукумати шаҳри Душанбе ва шарики хусусӣ – ЧДММ «Авесто Групп» дар давоми 5 сол тамоми таҷҳизотҳои заруриро ба таври электронӣ пардохт намудани роҳкиро ва назорат намудани рафтуоии нақлиёти мусофирбарӣ-автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанберо бо маблағи 23 098 520 сомонӣ пурра харидорӣ ва ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шуда, дар автобус ва троллейбусҳо насб карда шудаанд.

Мувофиқи асосноккунии техникӣ-иқтисодии лоиҳаи «низомии пардохти электронии роҳкиро ва ...», амалигардонии лоиҳа сифати хизматрасонии нақлиёти мусофирбариро баланд бардошта назорати пурраи рафтуомад ва пардохти электронии роҳкиро таъмин карда мешавад. Дар нақлиёти истифодаи умум пардохти роҳкиро ба маротиб сода гардида, раванди муҳосиботи даромад ва хароҷоти корхонаҳои нақлиёти мусофирбар осонтар мегардад. Ҳамзамон, назорати пурра аз болои фаъолияти молиявии корхонаи мусофирбарӣ имконпазир мегардад, ки ба шаффофияти молиявӣ оварда мерасонад.

Ин лоиҳа аз соли 2018 оғоз гардида, пурра истифодабарии низомии пардохти электрониро дар пардохти роҳкиро пешбинӣ менамояд. Бартариин татбиқи ин лоиҳа дар он аст, ки қортҳои нақлиётӣ дар истгоҳҳо ва терминалҳои махсус ба фурӯш монда шудааст.

Низомии ҳисобаробаркунии ғайринақдӣ роҳкиро бо мақсади содагардонии раванди пардохти роҳкиро дар воситаҳои нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умум равона гардида, инчунин амалинамоии он як қатор бартариятҳо аз қабيلي батартибдарории ҳисобу китоби корхонаҳои нақлиётӣ, ҳалли масъалаи баргардонидани бақия ба

мусофирон, назорати мунтазами гардиши молиявӣ, назорати рафтуои воситаҳои нақлиёти автомобилии истифодаи умум, баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ, танзим ва назорати речаи гардиши воситаҳои нақлиёт ва ғайраро дорад.

Бинобар ин, аз санаи 1 апрели соли 2018 нақшаи ҷамъоваришавандаи пардохти роҳкиро аз ҷониби ҶДММ “Авесто Гурӯҳ” ва корхонаҳои коммуналии воҳиди давлатии шаҳри Душанбе пурра ба воситаҳои электронӣ ба роҳ монда шудааст.

Айни замон, дар мувофиқа бо Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе раванди пардохт дар хатсайрҳо қисман ба воситаи кортҳои нақлиётӣ сурат гирифта, ба мусофироне, ки чунин корт надоранд, зарур меояд, ки онро аз нуқтаҳои фурӯш, ё ин ки аз терминалҳои махсус харидорӣ намоянд. Ба санаи 1 феввали соли 2022 дар аз 21 хатсайри мусофиркашонӣ пойтахт ҳудуди 18 хатсайр пурра ба таври ғайринақдӣ гузаронида шудаанд, ки дар ин хатсайрҳо пардохти ҳаққи роҳкиро танҳо бо корти нақлиётӣ ва барномаи махсуси мобилӣ сурат мегиранд.

Айни замон дар доираи лоиҳаи “Низоми пардохти электронии роҳкиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанбе” 64 нафар кормандон – ҳайати роҳбарикунанда, маркази хизматрасонии иттилоотӣ, Гурӯҳи назоратӣ-тафтишотӣ ва кормандони бригадаҳои техникӣ мебошанд, ки ҳамагӯза ба аҳолии пойтахт хизмат мерасонанд.

Якчанд лоиҳаҳои ШБДХ дар вилояти Суғд низ ташкил карда шудаанд, ки таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ, коркарди партовҳои саҳти маишӣ ва ғайра ташкил шудаанд, ки барои бартараф намудани мушкilotи ҷойдоштаи соҳа саҳми назаррас доранд. Бо ҷалби ширкати дохилии Билол – 2017 дар ноҳияи Б. Ғафуров шартномаи ШБДХ ба муҳлати 35 сол баста шуд, ки барои таъмини оби нушокии тоза ба ҷамоати деҳоти Исфисор 1 миллиону 783 ҳазору 470 сомонӣ маблағ равона карда мешавад.

Бо мақсади барқарорсозии чоҳҳои амудӣ ва шабакаҳои таъмини оби нӯшокӣ ба аҳоли дар ноҳияи Бобочон Ғафуров ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” ҚДММ “Билол-2017” солона 1206 хоҷагии ва ё зиёда аз 7000 нафар ҷамоати деҳоти Исфисори ноҳияи Бобочон Ғафуровро бо оби нӯшокӣ таъмин менамояд, ки истеъмолкунандагони асосии об аҳоли буда, арзиши 1м3 оби ошомиданӣ 1,23 сомонӣ муқаррар карда шудааст.

Арзиши лоиҳаи мазкур 1 миллиону 783 ҳазору 470 сомони ро ташкил медиҳад. Маблағгузориҳои лоиҳаи 64 % ва ё 1 144 481 сомонӣ аз ҳисоби маблағҳои ҚДММ «Билол-2017» ва қарзи бонкӣ ва 36% ва ё 638 988 сомонӣ аз ҳисоби маблағгузориҳои Агентии рушди байналмилалӣ Амрико (USAID) сурат гирифтааст.

Боиси тазаккур мебошад, ки дар доираи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” аввалин лоиҳа дар вилояти Суғд дар соҳаи хизматрасонии коммуналӣ амалӣ карда мешавад.

Қорқард, безарарқардониҳои партовҳои маишӣ дар шароити муосир масъалаи муҳим арзёбӣ мегард. Аз ин рӯ, давлат барои қорқарди он ё безарарқардониҳои партовҳои саноатӣ лоиҳаҳои шарикии бахши давлат ва хусусӣ истифода менамояд. Бо ин мақсад дар шаҳри Бӯстони вилояти Суғд дар асоси ШБДХ лоиҳаи “Идоракунии партовҳои саҳти маишии шаҳри Бӯстон” амалӣ карда шудааст.

Лоиҳаи “Идоракунии партовҳои саҳти маишии шаҳри Бӯстон” Созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ 30 декабри соли 2020 байни ташкилоти фармоишгар Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Бӯстон ва ҚДММ “Билол – 2017” ба муҳлати 20 сол бо маблағи 13,7 млн сомонӣ ба имзо расонида шудааст, ки дар доираи амалишавии лоиҳаи мазкур таҷдиди 112 адад нуқтаҳои партовгоҳ ва парки техникаи Раёсати “Хоҷагии манзилию коммуналӣ” таҷдид ва азнавсозӣ карда шуда, техникаҳои замонавӣ барои қашонидани партовҳо харидорӣ карда мешавад.

Айни замон аз ҷониби шарикӣ хусусӣ барои идоракунии ва кашондани партовҳои саҳти маишӣ 5 адад техника бо маблағи беш аз 5 млн сомонӣ харидорӣ карда шудааст.

Ҳамзамон, тибқи асосноккунии техникӣ-иқтисодии лоиҳаи мазкур барои коркард ва безараргардонии партовҳо корхонаи коркарди партовҳо таъсис дода мешавад.

Лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар соҳаи тандурустӣ низ ташкил карда мешаванд, ки барои солимгардонӣ ва солим нигоҳ доштани аҳоли мусоидат менамоянд. Ҳамин гуна лоиҳа бо номи «Бунёди Маркази ягонаи таъмин ва безараргардонии асбобҳои тиббӣ ба маротиб истифодашаванда ва мониторинги сифати безараргардонӣ», – дар назди «...Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тибқи созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ байни Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶДММ “Тибинвест” аз 8 декабри соли 2021 ба муҳлати 10 сол ба имзо расонида шудааст».

Дар асоси лоиҳа асбобҳои истифодабарии чандкарата безараргардонӣ мешаванд, ки сатҳи хизматрасонии тиббиро баландтар ва хавфи дучор гардидан ба бемориҳои гузарандаро коҳиш медиҳад. Дар баробари ин татбиқи лоиҳа истифодабарии воситаи технологияи инноватсиониро пешбинӣ менамояд. Лоиҳаи мазкур пурра аз ҷониби бахши хусусӣ ҶДММ «Тибинвест» харидорӣ дар муассисаҳои тиббӣ таъмин карда мешавад.

Тибқи асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ барои амалишавии лоиҳаи мазкур 17783 850 (ҳабдаҳ миллиону ҳафтсаду ҳаштоду се ҳазору ҳаштсаду панҷоҳ) ба нақша гирифта шудааст.

Марҳилаи дуюми лоиҳаи «Низоми пардохти электронии роҳиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умумӣ шаҳри Душанбе» аз соли 2023 оғоз ёфтааст, ки самаранокии фаъолияти нақлиёти мусофирбарии шаҳри Душанbero ба маротиб баланд намудааст. Ин

лоиҳа барои вусъат гирифтани низоми пардохти ғайринақдӣ дар нақлиёти мусофирбарӣ мусоидат менамояд.

Бо назардошти ҳамкориҳои босамар ва вусъат бахшидани шароитҳои бахши давлат ва хусусӣ марҳилаи дуюми ин лоиҳа низ ба иҷрокунандаи ширкати Авесто-Групп ба муҳлати 8-сол дода шудааст, ки дар назар дошта мешавад сатҳи хизматрасонӣ ба зинаи сифатан нав расонида шавад.

Ташкилоти фармоишгари лоиҳа Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе буда, тибқи созишнома ва асосноккунии техника-иқтисодии лоиҳа шароитҳои хусусӣ – ҶДММ “Авесто Групп” дар давоми 8 сол тамоми таҷҳизотҳои заруриро ба таври электронӣ пардохт намудани роҳкиро ва назорат намудани рафтуоми нақлиёти мусофирбарии автомобилҳои истифодаи умумии шаҳри Душанберо бо маблағи 2 198 000 доллари ИМА ва ё (23 000 000 сомонӣ) сомонӣ пурра харидорӣ ва ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шуда, дар автобус ва троллейбусҳо насб карда шудаанд.

Низоми электронӣ барои танзими ҳисобу китоби дақиқи оморӣ корхонаҳои нақлиётӣ, паст намудани сатҳи иқтисоди ғайрирасмӣ, ҳалли мушкilotи мусофирон, назорати мунтазами гардиши молиявӣ, назорати хатсайрҳои нақлиёти истифодаи умум, баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ мусоидат менамояд. Лоиҳа чиҳати баланд гардидани маърифати молиявии сокинон ва меҳмонони пойтахт мусоидат карда, паст кардани иқтисодиёти ғайрирасмӣ ва гузаштан ба иқтисодиёти рақамӣ ҳиссаи назарраси ҳудудро гузоштааст.

Ҳамарӯза аз ҳисоби 4 корхонаи коммуналии пойтахт ба ҳисоби миёна 450-500 автобус ва троллейбус ба хатсайрҳои нақлиёти ҷамъиятии шаҳри Душанбе сафарбар мегарданд.

Идома додани Лоиҳаи шароитҳои давлат ва бахши хусусӣ оид ба «Низоми пардохти электронӣ роҳкиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбарии автомобилҳои истифодаи умумии шаҳри Душанбе»[19], – ба нишондиҳандаҳои оморӣ шаҳри Душанбе таъсири мусбӣ расонида, дар ин замина як ҳиссаи рушди иҷтимоию иқтисодии пойтахти мамлакат ва

маърифатнокии сокинон таъмин мегардад.

Низоми ҳозираи танзим ва идораи нақлиёти автомобилии истифодаи умум дар шаҳри Душанбе хеле самарабахш аст. Аксар вақт фаъолияти бисёр корхонаҳои нақлиёт, сарфи назар аз дастгирии давлатӣ дар шакли дотатсия, ҳозир ғоидаовар нест. Сабаби ин бисёр омилҳои объективӣ ва субъективӣ мебошад.

Дар доираи амали ин лоиҳа чунин наwgониҳо ворид карда мешавад:

- Пойгоҳи интерактивии ҳамаи рӯйдодҳои ASCOP;
- Протоколҳои кушода барои ҳамкорӣ бо дигар системаҳои алоқаманд бо мақсади ба даст овардани самаранокии бештари ASCOP;
- Система мувофиқи стандартҳои кушода таҳия шудааст. Ба қорбар тамоми чараёнҳои интиқоли додаҳо байни зерсистемаҳо ва ҷузъҳои ASCOP дода мешавад. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки таъминкунандагони тарафи сеюми таҷҳизот, нармафзор ва зерсистемаҳои пурраро дар навсозии ASCOP ҷалб кунед;
- Истифодаи технологияи WEB барои иҷрои қорҳои ASCOP. Ин барои мутамарказ нигоҳ доштани ҷойҳои қор шароит муҳайё мекунад ва агар имкон бошад, насби нармафзори махсусро талаб намекунад. Доштани браузерҳои стандартии Интернет кифоя аст;
- Истифодаи шабакаҳои кушодаи интиқоли маълумот – Интернет;
- Таъмини технологияи махфияти иттилоотӣ дар маҳзани маълумот маҳфузбуда ва иттилоотӣ тавассути шабакаҳои кушода интиқолшаванда;
- Таъмини маҷмуи қорҳои ҷузъҳои система барои дастгирии мустақилии ASCOP.

Ба ҳама шахсони ваколатдор дастрасии мувофиқ барои нигоҳдорӣ, қорқард ва назорат мувофиқи вазифаҳо/таърифҳои қоришон дода мешавад.

Айни замон дар доираи лоиҳаи “Низоми пардохти электронии роҳқиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанбе” 64 нафар қормандон – ҳайати роҳбарикунанда, маркази хизматрасонии иттилоотӣ, гурӯҳи назоратӣ- тафтишотӣ ва қормандони

бригадаҳои техникӣ мебошанд, ки ҳамагӯза ба аҳолии пойтахт хизмат мерасонанд.

Лоиҳаи «Барқарорсозии шабакаи оби нӯшокии истифодаи умуми шаҳраки Палоси шаҳри Бӯстон»

Лоиҳаи «Барқарорсозии шабакаи оби нӯшокии истифодаи умуми шаҳраки Палоси шаҳри Бӯстон» тибқи Созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз санаи 30-уми майи соли 2023 ба муҳлати 25 сол байни мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Бӯстон ва ҶДММ «Макони озод» ба имзо расонида шудааст.

Ташкилоти фармоишгари лоиҳа мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Бӯстон буда, тибқи созишнома ва асосноккунии техникӣ-иқтисодии лоиҳа шарикӣ хусусӣ – ҶДММ «Макони озод» дар давоми 25 сол иншоотҳои обтаъминкунии шаҳраки Палоси шаҳри Бӯстон азнавсозӣ намуда, дастрасии аҳолии ҷамоати шаҳраки Палосиро ба оби тозаи нӯшокӣ таъмин менамояд.

Тафсилот ва натиҷаҳои лоиҳа:

- минтақаи фарогирии лоиҳа: шаҳраки Палоси шаҳри Бӯстон;
- бо ҷалби сармоягузори хусусӣ системаи обтаъминкунии мавҷудайи шаҳраки Палос аз нав сохта мешавад;
- идоракунии иншоотҳои обтаъминкунӣ ба бахши хусусӣ супорида мешавад, технологияи сарфакунандаи истеҳсол ва таъмини об ҷорӣ карда мешавад;
- 4550 нафар аҳолии шаҳраки Палос дар соли 2023 ба оби тозаи нӯшокӣ дастрасии доимӣ хоҳанд дошт; инчунин ба нақша гирифта шудааст, ки фаъолияти хусусии обтаъминкунӣ ҷиҳати бо об таъмин намудани деҳаҳои ба шаҳрак ҳамсоя тадриҷан васеъ хоҳад гашт; зиёда аз 10 000 нафар аҳолӣ дар оянда аз натиҷаҳои лоиҳа баҳра хоҳанд гирифт;
- вазъияти санитарияу эпидемиологии шаҳрак ва гирду атрофи он беҳтар хоҳад шуд.

Ҳадафи лоиҳа аз таъмини дастрасии доимии аҳолӣ ва дигар истеъмолкунандагони шаҳраки Палос ба оби бехатари нӯшокӣ иборат

мебошад. Дар доираи лоиҳа азнавсозии системаи мавҷудаи обтаъминкунӣ, ки соли 1962 сохта шудааст, пешбинӣ гардидааст. Чорабиниҳои асосии лоиҳа: ба қубурҳои аз маводи замонавӣ сохташуда иваз намудани 13 км хатти обгузари дохили шаҳрак, ки аз қубурҳои асбесту сементӣ иборат аст; дар қӯчаҳои шаҳрак сохтани чоҳҳои шабакаҳои нави обтақсимкунӣ; иваз намудани арматураҳои маҳкамкунанда ва танзимкунанда барои танзим ва таъмини яксони об ба ҳамаи қитъаҳои шаҳрак; барои истеъмолкунандагон насб кардани ҳисобкунакҳои об. Дар нуктаи тақсимои об, ки аз як чоҳ иборат аст, қорҳо оид ба тозакунии чоҳи амудӣ, ивазкунии насосҳои қарӣ ва консолӣ анҷом дода шуда, барқарорсозии системаи безараргардонии оби нӯшокӣ. Вазифаи муҳим қорӣ намудани модели самараноки идоракунӣ бо истифода аз системаи худкори пардохти хизматрасониҳо (биллинг) мебошад.

Тибқи нақшаи амалинамоии лоиҳа “Барқарорсозии шабакаи оби нӯшокӣ истифодаи умумӣ шаҳраки Палоси шаҳри Бӯстон” 12 нафар ба қойи қори доимӣ ба қор қабул карда мешаванд.

Лоиҳаи «Таъсиси Маркази хизматрасонии маишӣ-иҷтимоӣ» дар назди Қорхонаи давлатии заводи протезӣ – ортопедии ш. Душанбе

Лоиҳаи «Таъсиси Маркази хизматрасонии маишӣ-иҷтимоӣ» дар назди Қорхонаи давлатии заводи протезӣ-ортопедии шаҳри Душанбе дар ҷаласаи сздаҳуми Шуро оид ба шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ тасдиқ карда шудааст.

Маблағи умумӣи лоиҳаи мазкур беш аз 2 277 056 сомони ро ташкил медиҳад, ки пурра аз ҳисоби маблағҳои баҳши хусусӣи афзалиятдошта сармоягузорӣ карда мешавад.

Пешниҳоди пешакии лоиҳавӣи Лоиҳаи «Азнавсозии Маркази гармидиҳӣи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ №2 дар шаҳри Истаравшан»

Лоиҳаи «Азнавсозии Маркази гармидиҳӣи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ №2 дар шаҳри Истаравшан» дар ҷаласаи қордахуми Шуро оид ба шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ тасдиқ карда шуд.

Барқарорсозии шабакаи гармидиҳии Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №2 бо дарназардошти технологияи нави гармидиҳӣ, пайваскунии муштариён аз қабili Маҷмааи милли соҳибкорӣ “Роҳи абрешим” ва Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №2 ба кубурҳои аз маводи замонавӣ сохташуда иваз намудани 1500м хатти обгузари дохили минтақаи фарооғири Лоиха, ки аз кубурҳои таъиноташон гуногун (оҳан, асбест ва пластмас) иборат аст, дар кӯчаҳои шаҳр аз навасозӣ намудани конструкцияҳои маҳкамкунанда ва танзимкунанда барои танзим ва таъмини яқсони гармидиҳӣ ба ҳамаи муштариёни Лоиха анҷом дода мешавад.

Барои амалишавии лоиҳаи мазкур 2 490 615 (ду миллиону чорсаду навад ҳазору шашсаду понздаҳ сомонӣ) ё беш аз 197041,54 доллари ИМА (ба ҳолати 24 феввали соли 2023) тибқи асосноккунии техникаю иқтисодӣ (АТИ) ба нақша гирифта шудааст, ки маблағгузори пурраи Лоиха аз ҳисоби маблағҳои ҚДММ «Маҷдаи Нур» мебошад.

Лоиҳаи Созишноаи мазкур санаи 28 декабри соли 2023 байни мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Истаравшан ва ширкати «Маҷдаи Нур» ба имзо расонда шуд.

Мувофиқи маълумоти таҳлилӣ дар ҳоли ҳозир 15 лоиҳаи шарикии бахши давлат ва хусусӣ миёни ҳукумат ва доираи соҳибкорӣ дар асоси талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» ва қарорҳои Шуро «...оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ» бо ҷалби сармоягузори 503,5 млн. сомонӣ татбиқ шуда истодааст, барои таъсиси 700 ҷойи корӣ ва коҳиш ёфтани як қатор уҳдадориҳои иҷтимоии давлат мусоидат намуда, ба буҷети давлат бошад аз ин ҳисоб 41,8 млн. сомонӣ маблағҳои андозӣ ворид гардидааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар кишвар ҷиҳати тақвият бахшидан ба шарикии бахши давлат ва хусусӣ «...Барномаи рушди шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», мутобиқи моддаи 7, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди

иҷтимоиву иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Фасли 5 «...Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷиҳати иҷрои банди 12 «...Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 », ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №201 тасдиқ шудааст», ва бо дарназардошти талаботи қонунгузории амалкунанда барои таҳкими мавқеи механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва бо ин васила таъмин намудани ҳадафрасии масирҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст.

Барномаи мазкур ба иҷрои уҳдадорихои иҷтимоии давлат ва рушди инфрасохтор, ки барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад, бо дарназардошти иштироки баҳши хусусӣ мусоидат менамояд. Механизми ШБДХ ҳамчун роҳи ҷалби сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои ҳамкории давлат ва бизнес, беҳтар намудани механизмҳои институтсионалӣ, бунёди инфрасохтор, пешниҳод намудани хизматрасониҳои бо сифати иҷтимоӣ ва дигар ҷорабиниҳо, тарафҳои муносибаткунанда барои тавсеаи истифоданамоии он бартарият медиҳанд.

Боҳамалоқамандии давлат ва баҳши хусусӣ дар он ифода меёбад, ки якумин имкониятҳои молиявӣ ва таҷрибаи кории баҳши хусусиро дар самти тақсими уҳдадорихо истифода карда, барои баҳши хусусӣ имкониятҳои нави сармоягузорӣ, ба даст овардани даромад ва иштирок дар татбиқи лоиҳаҳои муҳим фароҳам оварда мешавад.

Тоҷикистон дар амалигардонии лоиҳаҳои ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ зарур таҷрибаи кофӣ пайдо намуда аз марҳилаи озмоишӣ гузаштааст. Аммо, барои тавсеаи рушди минбаъдаи он дар дигар соҳаҳо муносибати мунтаззам ва аз лиҳозӣ иқтисодиву илмӣ зарур аст. Яъне омузиши таҷрибаи давлатҳои дигар дар ин самт аз аҳамият холи нест. Дар давлатҳои тарақикарда иҷроиши лоиҳаҳои гуногун ба души давлат ва шарикони хусусии он воғузор карда мешавад. Ин тарзи пешбурди

кор барои таъмини рушди иқтисодӣ, баландбардоштани самаранокии истеҳсолот ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Таҳлилҳои сатҳи байналмилалӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки барқарорсозӣ ва рушди инфрасохтори иқтисоди миллӣ барои рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд. Тибқи таҳлилҳо то 10 фоиз афзоиш ёфтани сармоягузорӣ ба соҳаҳои инфрасохтор ба андозаи як фоиз рушди иқтисодиро таъмин карда метавонад. Бо дарназардошти баланд будани хӯрдашавии воситаҳои асосӣ дар соҳаҳои инфрасохторӣ таҳкими мавқеи шарикии давлат ва бахши хусусӣ бамаврид арзёбӣ карда шуда, бо ин васила маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла барои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ сарфа карда мешаванд.

Мақсади асосии дар ҳамкорӣ ва бо ҷалби бахши хусусӣ фаъол намудани қисмати иқтисодиёт, ҷалби имкониятҳои молиявӣ ва кадрӣ бахши хусусӣ марбут ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ тавассути тақсимои баробари таваккал ба шарикӣ хусусӣ додани ҳуқуқи истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ инфрасохтор ва хизматрасонӣ иҷтимоӣ мебошад.

Расидан ба ҳадаҳои гузошташуда иҷроиши вазифаҳои зеринро талаб менамояд:

Таҳкими дастгирии давлатӣ дар самти таълим ва омодакунии кадрҳо дар бахши шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, аз ҷумла ташкил ва амалисозии рафти таҷрибаомӯзӣ, таъсиси низоми хизматрасонӣ иттилоотӣ-машваратӣ вобаста ба пешбурди фаъолият тариқи истифодаи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ба роҳ мондани дурусти истифодабарии усулҳои маркетингӣ-рекламавӣ дар тижоратикунонии маҳсулоти дар доираи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ истеҳсолшаванда, мусоидат барои таҳияи барномаҳои минтақавӣ рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ тавассути роҳандозии муносибати байниминтақавӣ бо истифода аз усули кластерӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, тақмил

додани заминаи меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, аз ҷумла ҳамгироии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва ваҳши хусусӣ», ҷалби сармоя ба рушди инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ танҳо тавассути муқаррар намудани тартиби шаффофи бастанӣ онҳо, омода ва амалӣ намудани лоиҳаҳо дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва минтақаҳои дахлдори ҷумҳурӣ (шаҳру ноҳияҳо ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ) ва ташкил ва баргузор намудани чорабиниҳои иттилоотонии оммавӣ дар соҳаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ иборат мебошад.

Барномаи рушди ШБДХ «...дар ду марҳила (2021 – 2025 ва 2025 – 2030) татбиқ карда шуда», дар маҷмӯъ оид ба вазъи муосир ва мушкилоти рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, дастгирии давлатии рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, барномаҳои таълимӣ барои дуруст истифода намудани механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, ҳамгироии рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ бо сатҳи иқтисодиву иҷтимоӣ, таҳкими заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, механизми ҷалби муосири сармояи баҳши хусусӣ ба иқтисодиёт, механизми институтсионалии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ беҳсозии фазои ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ дар ҷумҳурӣ барои давраи то соли 2030» равона мегардад.

Истифода намудани таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот намуд, ки яке аз воситаҳои муҳим барои таъмини заминаи мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ, ташкилу навосӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки инфрасохтор дар вазъияти камбуди захираҳои молиявӣ татбиқи механизми шарикии баҳши давлат ва хусусӣ мебошад.

Дар асл рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро шартан мумкин аст ба се марҳилаи пайдарҳамӣ тақсим намуд:

а) марҳилаи омодашавӣ – таҷрибаи байналмилалӣ ва муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунанда мавриди омӯзиш қарор дода шуда,

сиёсати умумии давлатӣ дар соҳаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ муайян гардид;

б) марҳилаи татбиқнамоӣ – чорабиниҳои марбут ба ташаккулдиҳии заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, тарҳрезии дастурамал, ташкили мақоми махсус дар ин самт ва тавсеаи истифодабарии механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ;

в) марҳилаи мукамалсозӣ – тақвияти фаъолнокӣ дар соҳаи шарикии давлат ва баҳши хусусиро пешбинӣ намуда, мавриди татбиқшавӣ қарор додани лоиҳаҳои азимро дар назар дорад. Ин марҳила мукамалсозии минбаъдаи қонунгузорӣ ва инчунин моделҳои татбиқнамоии лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусиро тақозо менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи яқум ва дуҷуми рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ қомилан татбиқ шуда, айни замон зарурияти самаранок татбиқ намудани марҳилаи сеюм, ки воқеан бо талаботи замон мунтазам татбиқшавиро тақозо менамояд, зарур ҳисобида мешавад.

Солҳои 2013-2020 дар кишвар заминаҳои ҳуқуқӣ барои татбиқи ШБДХ тақмил дода шуда, имкониятҳои бештари рушди ин шакли ҳамкорӣ ба миён омад. Дар давраи таҳлилӣ 11 ҷаласаи Шуро оид ба ШДБХ гузаронида шуда 5 лоиҳа бо ҷалби 280 млн. сомонӣ сармояи хусусӣ ба иқтисодиёти кишвар амалӣ шуда истодааст, ки нишондиҳандаи хеле хуб мебошад. Дар баробари лоиҳаи Барнома лоиҳаи Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии марҳилаи аввали Барнома (барои солҳои 2021-2025) низ пешниҳод карда мешавад, ки дар он номгӯи чорабиниҳо, муҳлати иҷро, индикаторҳои самаранокӣ (индикатори амал ва индикатори натиҷа) ва масъулин дар шакли ҷадвали муайян оварда шудааст.

Қабули «...Барномаи рушди шарикии давлат бо баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», барои рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар ҷумҳурӣ, дар ин раванд зиёд намудани лоиҳаҳои шарикии фарогири хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва рушди инфрасохтор, кам намудани уҳдадорӣҳои иҷтимоии давлат, сарфаи

маблағҳои бучети давлатӣ дар самти иҷтимоӣ, дарёфти манбаъҳои нави ғанӣ гардонии бучети давлатӣ ва ташкили ҷойҳои кори наву мусоидат менамояд.

Хулосаю пешниҳодҳо оид ба боби дуюми диссертатсия

Дар асоси таҳлили вазъи кунунии иштироки давлат дар лоиҳаҳои шарикӣ, пешниҳоди консессияҳо ва ғайрияти соҳибкории давлатӣ як қатор натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шуд. Муайян карда шуд, ки айни замон корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат дар сармояшон дар бозори ҷаҳонӣ баробари ширкатҳои калони ҷаҳонӣ ва ширкатҳои инвеститсионӣ мавқеи муайян доранд.

Самаранок истифода намудани захираҳои иқтисодӣ, таъмини шаффофият дар тақсими захираҳо ва дастгирии ҳамаи шаклҳои ғайрияти соҳибкорӣ ба манфиати кор хоҳад буд. Таҷриба нишон медиҳад, ки мавҷудияти монополияи табиӣ ба истифодаи захираҳои иқтисодӣ воридшавии ширкатҳои хусусиро ба истехсолоти мушкил менамояд. Давлат бояд дар шароити муосир дар самти дастгирии ғайрияти соҳибкорӣ хусусан соҳибкории хусусӣ, шарикӣ бахши давлатиро хусусӣ, ташкили ҷамъиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлатӣ тадбирҳои муҳим андешад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки давлат заминаи мусоидро барои ташкили ғайрияти соҳибкорӣ ба вуҷуд оварда ҳамзамон тавассути сохторҳои зериназоратии худ ба ғайрияти соҳибкорӣ машғул мегардад. Давлат ҳамчун соҳибкор дар ихтиёри худ як қатор захираҳои моддӣ ва молиявиро доро мебошад.

Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои институтсионалӣ, омилӣ ва иқтисодии бахши давлатӣ чунин хулосаҳо метавон намуд:

- дар шароити муосир давлат ҳамчун институти махсуси танзимкунандаи бозор тавассути усулҳои гуногун метавонад ба равандҳои иқтисодӣ таъсир расонад;

- дар ҷумҳурӣ барои рушди соҳибкории давлатӣ ва хусусӣ заминаҳои мусоиди институтсионалӣ фароҳам оварда шудааст. Аммо нисбати бахши

хусусӣ ба баҳши давлатӣ имконияти бештари машғул гардидан ба фаъолияти истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ дода шудааст;

- мақсад аз соҳибкориҳои давлатӣ танҳо гирифтани фоида набуда, балки бартараф намудани мушкилоти ҷойдоштаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳсуб меёбад;

- баҳши давлатӣ дар шароити муосир дар таъмини шуғли аҳоли саҳми арзанда дошта, 20%-и шуғлдоштагон дар иқтисодиёт маҳз дар ин баҳш бо қор таъминанд, ки дар шароити зиёдшавии қорхонаҳои хусусӣ, коллективӣ нишондиҳандаи хуб аст;

Баҳши давлатӣ дар соҳаҳои калидӣ ба монанди энергетика, инфрасохтор, саноати истихроҷ ва қорқарди қонҳо, таъминоти об, гармӣ ва ғайра ташкил қарда шудааст, ки барои дигар субъектҳои хоҷагидорӣ воридшавӣ ба ин соҳаҳо мушкил мебошад. Инчунин, қорхонаҳои воҳиди давлатӣ барои қори намудани инноватсия ҳавасманд нестанд. Дар дурнамо барои рушди баҳши давлатӣ ва самараноқу шаффоф намудани фаъолияти қорхонаҳои давлатӣ бояд шакли ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо бо дарназардошти беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ тағйир дода шавад. Ин ҳолат ба самаранокии фаъолияти давлат ҳамчун соҳибқор оварда мерасонад.

Муайян қарда шуд, ки ягон лоиҳаи шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ бе ташхис ва ҳулосаи мақомоти вақолатдор татбиқ қарда намешаванд. Инчунин, лоиҳаҳои шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ самаранокии фаъолияти мақомоти давлатиро баланд намуда, хароҷоти бучети давлатиро барои иҷрои барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ қоҳиш медиҳад. Лоиҳаҳои шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ имконияти мусоид барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ бевосита дар баҳшҳои амалӣ қарда мешавад, ки қонунгузорӣ иҷозат додааст.

БОБИ 3. РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Мукаммалсозии самтҳои асосии фаъолияти соҳибкории давлатӣ

Дар замони муосир бахши давлатӣ муҳимтарин сохтори бахши ҷамъиятӣ мебошад. Фаъолияти хоҷагидории давлат ҳамчун субъекти иқтисодӣ, институти танзимгари муносибатҳои иқтисодӣ барои дигар субъектҳои иқтисодӣ шароити фаъолият намуданро фароҳам меоварад. Фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар шароити тез тағйирёбандагии иқтисодӣ ҷаҳон бояд ба навоарӣ равона карда шавад. Бахши давлатӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ танҳо дар асоси ба роҳ мондани фаъолияти якҷаҳуқмронӣ пеш рафта истодааст. Аммо, дар шароити муосир бояд давлат аз усулҳои бозории рақобат ва ҷалби бештари сармоя ба иқтисодиёт истифода намояд. Давлат дар фаъолияти худ на танҳо манфиатҳои худ, балки манфиатҳои аҳолиро низ бояд ҳимоя намояд. Аз ин рӯ, онро бахши ҷамъиятӣ низ меноманд. Воридашавии давлат ба фаъолияти соҳибкорӣ тақозои замон аст, зеро бо ин роҳ давлат имкон пайдо менамояд, ки даромадҳои ғайриандозии худро бештар намуда дар оянда ҳамчун иштирокчии муҳими бозор баромад намояд. Албата фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар асоси принципҳои бозор бароҳ монда мешавад ва барои рақобатпазирии иқтисоди миллӣ хизмат менамояд. Соҳибкории давлатӣ дар асоси истифодабарии моликияти давлатӣ сурат мегирад. Бояд дар назар дошт, ки давлат ҳамчун соҳибкор субъекти муҳими бозор буда, фаъолияти он ба самаранокӣ истеҳсолот, истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ равона карда шуда аст. Ҳамзамон қайд намудан ба маврид аст, ки давлат бояд субъекти самаранок ва фаъоли иқтисоди бозорӣ бошад. Мавқеи худро дар низоми иқтисодӣ на танҳо ҳамчун танзимгар балки, субъекти хоҷагидорӣ устувор гардонад.

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо бояд нақши давлат ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ устувортар гардад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ташкили шаклҳои хоҷагидорӣ дар асоси истифодабарии шаклҳои гуногуни моликият

нақши давлатро ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ, истеҳсолкунандаи молу хизматҳо, ташкилкунандаи ҷойҳои корӣ камтар менамояд. Зеро дар чунин шароит бозор аз ҷониби бахши хусусӣ аз худ карда мешавад ва нақши танзимгарии давлат боқӣ мемонад, ки самаранок нест. Дар шароити иқтисоди бозорӣ низ давлат бояд дар раванди истеҳсоли молу хизматҳо иштироки фаъол дошта бошад. Тавассути танзими давлатии иқтисодӣ барои ташкили ҳамагуна фаъолияти соҳибкорӣ шароит фароҳам оварда худ низ бояд ба фаъолияти ғоидаовар машғул гардад.

Дар самти дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар тамоми шакли зухуроташ давлат вазифадор аст, ки низоми андозситониро такмил диҳад ба фаъолияти бахши хусусӣ ва давлатӣ мувофиқ намояд. Имтиёзҳои андозиро натавонад барои соҳибкдорони алоҳида, балки барои тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод намояд. Дар шароити афзоиши дараҷаи нархҳо ба молҳои озуқаворӣ ва фаъолияти спекулятивии бахши хусусӣ ҷиҳати танзими нархӣ фаъолияти соҳибдорони худро дар самти истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ бояд ба роҳ монад. Таҷриба нишон медиҳад, ки корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат даромади кам доранд ва фаъолиятҳои камсамар мешавад.

Дар шароити муосир зарурии мавҷудияти бахши давлатӣ дар чунин шароитҳо муайян карда мешавад:

– давлат дар раванди истеҳсоли молу хизматҳо ё истифодабарии захираҳои иқтисодӣ дар мавриде ширкат меварзад, ки агар ин бахш ё соҳаҳо барои доираи бизнес диққатҷалбкунанда набошанд ё соҳибдорон ҳавасмандии кам дошта бошанд;

– дар рафти фаъолияти хоҷагидорӣ барои танзими давлатии иқтисоди миллӣ, давлат аз фишангҳои молиявии худ истифода намуда аз як тараф воридоти маблағҳо ба буҷет ва аз тарафи дигар бошад азнавтқсимкунии онро таъмин менамояд;

– давлат барои фаъолияти дигар субъектҳои иқтисодӣ дар самти фаъолияти хоҷагидорӣ шароит фароҳам меоварад ва ҷорҷубаи фаъолияти онҳоро муайян менамояд;

– яке аз хусусиятҳои бахши давлатӣ дар он аст, ки интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳо, аз ҷумла кадрҳои роҳбарикунанда аз тарафи давлат анҷом дода мешавад. Ин амал дар бештари ҳолатҳо ба паст гардидани самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ оварда мерасонад;

– корхонаҳои давлатӣ дар фарқият ба корхонаҳои бахши хусусӣ дар муайян намудани самти фаъолият ва нархгузорӣ озод нестанд;

– давлат ҳуқуқ дорад дигар субъектҳои иқтисодиро барои пардохти андоз, боҷи гумрукӣ ва дигар пардохтҳо маҷбур намояд. Ин имкониятро бахши хусусӣ доро нест ва тамоми дастурҳое, ки аз ҷониби ниҳодҳои давлатӣ пешкаш карда мешавад онро бояд риоя намояд;

– тамоми захираҳои иқтисодӣ аз қабili захираҳои табиӣ дар ихтиёри давлат мебошанд ва бе иҷозати давлат бахши хусусӣ ба истифодабарӣ ва коркарди онҳо роҳ надорад.

Имрӯз ба хоҳири ҷалби сармоягузорӣ як қатор объектҳое, ки ба давлат тааллуқ доранд, дар шакли «ҚСК» фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Аммо, ин амал ҳам самаранокии фаъолияти онҳоро таъмин карда наметавонад. Аз ин рӯ, зарурат пеш меояд, ки шакли идоракунии ин корхонаҳо пурра тағйир дода шуда, тарҷрибаи андӯхтаи бахши хусусӣ дар идоракунии корхонаҳои азими давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат истифода гардад.

Дар доираи бахши давлатӣ сохторҳои институтсионалие мавҷуданд, ки ба фаъолияти иқтисодӣ машғуланд, бахшҳои муайяни иқтисодро соҳибӣ ва идора менамоянд. Ин гуна корхонаҳо аслан фаъолияти якҷаҳумронӣ доранд. Масалан, дар Тоҷикистон ягон корхонаи хусусӣ навъи пахтаро муайян карда наметавонад. Ин амал аз тарафи ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат анҷом дода мешаванд. Дар бахшҳои дигар ба монанди энергетика,

металлургия, саноати кӯҳкорӣ низ ҳиссаи баҳши хусусӣ хеле кам мебошад, яъне имрӯз баҳши хусусӣ танҳо дар самтҳои, фаъолияти хоҷагидорӣ татбиқ менамояд, ки эҳтимоли гирифтани фоида зиёдтар бошад.

Сохтори институтсионалии баҳши давлатиро субъектҳои хоҷагии бозорӣ ташкил медиҳанд. «Ин ниҳодҳо нақши духела доранд: ҳамчун субъекти қонунбарор баромад намуда доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодиро муайян менамоянд ва ҳамчун субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ баромад менамоянд ва аҳолиро бо неъматҳои ҷамъиятӣ таъмин менамоянд» [4].

Чӣ тавре ки дар бобҳои дигари кори диссертатсионӣ қайд намудем, дар адабиёти иқтисодӣ якҷанд маънидодкунии мафҳуми баҳши давлатӣ мавҷуд аст. Ба баҳши давлатӣ корхонаҳои воҳиди давлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат (ҷамиятҳои саҳомии кушода, ки дар он зиёда аз 50% ҳиссаи давлат мавҷуд аст) ва ғайра дохил мешаванд.

Яъне ба баҳши давлатӣ танҳо объектҳои дохил мешаванд, ки дар он моликияти давлатӣ мавҷуд бошад ё давлат дар моликияти онҳо ҳиссаи муайян дошта бошад. Аз ин ҷо бар меояд, ки ҳатто ҷамиятҳои саҳомӣ бо ҳиссаи давлат низ ба баҳши давлатӣ шомиланд. Гузашта аз ин шароити муосир тақозо менамояд, ки дар раванди идоракунии моликияти давлатӣ шакли идоракунии корпоративӣ истифода карда шавад. Табдил додани корхонаҳои воҳиди давлатӣ ба ҷамъиятҳои саҳомӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, холдингҳо ва шаклҳои дигари хоҷагидорӣ барои афзоиши самаранокии онҳо, ҷалби сармоягузорӣ ва баромадан ба бозори ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Фаъолияти корхонаҳои воҳиди давлатӣ ба фаъолияти баҳши хусусӣ монанд аст.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки муҳимтарин самти мукаммалгардони корхонаҳои давлатӣ таъсиси «Холдинг» бо назорати давлат мебошад. Таъсиси холдингҳо дар соҳаҳои саноат, нақлиёт ё инфрасохтори иқтисоди миллӣ, роҳи воридшавии давлат ба бозор мебошад. Инчунин, ин

амал метавонад ҳавасмандии сармоягузoronро ба корхона ё соҳа бештар намояд. Таъсис додани корхонаҳои азими истеҳсолӣ, бо роҳбарии давлат, ки дар доираи он метавонанд корхонаҳои бахши хусусӣ низ ҳамчун ширкатҳои зертобеъ амал намоянд, самти ояндадори танзими иқтисодиёт ва ташкили фаъолияти муштаракӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад. Ин шакли ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ, албатта оқибатҳои манфӣ низ дорад. Зеро мувофиқ наомадани манфиатҳои бахши хусусӣ ва давлат оҳиста оҳиста сохтори истеҳсолиро аз идоракунии давлат берун месозад.

Дар шароити муосир муайян намудани ҳиссаи давлат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ мушкил мебошад, зеро дар омили расмӣ махсусан дар бораи истеҳсолот дар бахши хусусӣ ё давлатӣ пурра нишон дода намешавад. Дар шароити муосир барои муайянсозии самаранокии бахши давлатӣ дар назарияи иқтисодӣ чунин равишҳо истифода карда мешавад:

– равиши бисёр маъмулӣ – ин равиши мақсаднокӣ мебошад, ки мувофиқи он: «...самаранокӣ ҳамчун натиҷаи ноил гаштан ба ҳадафҳои гузошташуда мебошад...» [112], [140.]. Самаранокии ҳадафнок натавассути интихоби дақиқи мақсад, балки сифати ноилгардӣ ба вазифаҳои гузоштаро ифода менамояд. Тарафдорони равиши масрафӣ қайд менамоянд, ки «...самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ тавассути хароҷот ва натиҷа муайян карда мешавад» [140.]. Ба ақидаи мо, самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ бояд дар асоси неъматҳои ҷамъиятии истеҳсолнамуда, тақсимои даромади миллӣ, азнавтақсимкунии захираҳо тавассути бучет, даромаднокӣ ва мақсаднок истифодабарии корхонаҳои давлатӣ, натиҷанокии фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, муайян карда шавад. Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ ҳамчун субъекти иқтисодӣ дар шароити муосир яке аз мушкилоти назаррас мебошад. Самаранокии бахши хусусӣ бо истеҳсоли молу хизматҳо, сатҳи истифодабарии захираҳои иқтисодӣ, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ муайян карда мешавад. Аммо бахши давлатӣ аз бахши хусусӣ фарқияти муайянро доро

мебошад. Бахши давлатӣ ба истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ машғул буда, ҳамзамон дар истеҳсоли молу хизматҳои муҳим низ даст дорад. Соҳаи энергетика пурра дар ихтиёри давлат аст. Дар ин самт самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ дар ин соҳаи муҳим дарёфти роҳу усулҳои коҳиш додани талафоти барқ мебошад. Дар Тоҷикистон ин нишондод аз меъёрҳои ҷаҳонӣ баландтар аст. Барои ин соҳа маблағҳои зиёди давлатӣ ва сармоягузори хориҷӣ равона карда мешавад. Аммо, ин соҳа ҳанӯз ҳам дар шароити бӯҳронӣ қарор дорад. Ҳукумати кишвар маротибаи чандум аст, ки сохтори ин ниҳоди истеҳсолиро, ки моли истеҳсолнамудааш барои рушди ҷамъият ва фаъолияти бахши хусусӣ муҳим арзёбӣ мегардад, тағйир додааст. Имрӯз бахши энергетикӣ кишвар ба се қисм ҷудо шуда истеҳсолот, тақсимот ва фурӯшро дар бар мегирад. Нисбати ин бахши азими иқтисодӣ миллӣ қайд метавон намуд, ки Тоҷикистон «Холдинг» таъсис дода буд, ки аз якчанд ширкатҳои духтарӣ иборат буд ва ҳамаи онҳо зертобеи ширкати холдингии «Барқи Тоҷик» буданд, аммо ин тарзи идоракунӣ барои рушди соҳа мусоидат накард ва давлат онро ба «ҚСК» табдил дод, ки дар он ҳиссаи давлат 100% -ро ташкил медиҳад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки барои тақмили раванди фаъолияти бахши давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат бояд давлат роҳҳои дигари алтернативиро дарёбад ва самаранокии ин бахшро баланд бардорад. Ба нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иқтисодӣ асосан ғоида, арзиши изофа ва хароҷоти масрафшударо барои истеҳсоли як воҳиди маҳсулот мефаҳманд. Корхонаҳои азими давлатӣ барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ ниёз доранд. Аз ҷумла, тақмили технология (модернизатсия) барои баландбардории самаранокии иқтисодии ин ниҳодҳо метавонад мусоидат намояд.

Бахши давлатӣ муҳимтарин бахши иқтисодӣ миллӣ ба ҳисоб меравад. Вазифае, ки ин бахши иқтисодӣ иҷро менамояд барои фаъолияти соҳаҳои

дигар ва бахши хусусӣ хизмат менамояд. Ин бахш асосан аз номи аҳоли амал карда моликияти давлатиро ба манфиати ҷамъият истифода менамояд.

Ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат, ки дар асоси принципҳои бозор амал менамоянд ва молу хизматҳоро баробари бахши хусусӣ истеҳсол менамоянд, вазифаи идоракунии давлатиро иҷро намеkunанд. Онҳо танҳо молу хизматҳои барои ҷамъият зарурро истеҳсол менамоянд. Хароҷоти онҳо аз ҳисоби фаъолияти истеҳсолӣ, даромади соҳибкорӣ рӯйпӯш карда мешавад. Давлат ба фаъолияти ин корхонаҳо даҳлат карда метавонад. Бо сабаби он, ки дар моликияти ин корхонаҳо ҳиссаи давлат мавҷуд аст, давлат онҳоро барои амалигардонии сиёсати иқтисодии худ истифода карда метавонад.

Таҳлили вазни қиёсии корхонаҳои бахши хусусӣ ва давлатӣ нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ 20,2 % -и шумораи корхонаҳоро дар кишвар корхонаҳои давлатӣ ташкил медиҳанд. Шумораи корхонаҳои бақайдгирфташуда аз рӯи шакли моликият дар кишвар дар соли 2022 52134 воҳидро ташкил додааст. Ин шумора нисбати соли 2016 9787 ҳазор зиёд мебошад. Аммо, дар ин давра: «...шумораи корхонаҳои давлатӣ бо фоиз нисбат ба шумораи умумии онҳо камтар шуда дар соли 2022 20,2%-ро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2016 2 банди фоизӣ камтар мебошад» [99., С. 223]. (ниг. ҷадвали 3.1.1.).

Ҷадвали 3.1.1. – Динамикаи шумораи корхонаҳои бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ корхонаҳо,	42347	42031	43252	46465	47639	48625	52134
Давлатӣ, воҳид	9356	9098	8940	9838	10150	10197	10541
Бо %	22,0	21,6	20,7	21,2	21,3	21,0	20,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [99].

Дар соли 1991 шумораи корхонаҳои давлатӣ 47,8%-ро ташкил додааст, ки нишондиҳандаи аз ҳама баландтарин дар даврони соҳибистиклолӣ ба ҳисоб меравад. Ин нишондод аз рӯи маълумоти омӯрӣ дар солҳои баъдӣ коҳиши бесобиқа дорад, ки сабаби асосиаш раванди хусусигардонии

объектҳои давлатӣ мебошад. Дар ин давра қисми зиёди корхонаҳои ба давлат тааллуқдошта хусусӣ ё ғайридавлатӣ гардонида шуданд.

Чанбаҳои институтсионалии фаъолияти бахши давлатиро дар ҷумҳурӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ таъкил менамоянд:

1. Фаъолияти бахши давлатӣ дар ҷумҳурӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», (аз 28 феввали соли 2004, № 10) ба роҳ монда шуда аст. Дар санади мазкур: «...ухдадориҳо, мақоми корхонаҳои воҳиди давлатӣ, ҳуқуқи ухдадориҳо ва дигар хусусиятҳои онҳо дар ҷаъ гардидааст». Дар модаи чоруми қонуни мазкур, ки дар он самтҳои фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, вазифаҳои он мушаххас карда шуда, «...ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ барои қонеъсозии тақозои аҳоли ва давлат муайян карда шудаанд» [10., С. 807].

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Корхонаҳои давлатӣ», кайд карда мешавад, ки «...корхонаҳои давлатӣ ҷунин вазифаҳоро иҷро менамоянд»: [10, С. 807].

– корхонаҳои давлатӣ пеш аз ҳама бояд манфиатҳои миллиро ҳимоя намуда суботи миллиро таъмин намоёнд;

– дар баробари истеҳсоли молу хизматҳо истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятиро низ бароҳ монанд;

– ҳатто дар бахшҳои бояд фаъолият намоёнд, ки бахши хусусӣ дар он соҳаҳо ё бахшҳо барои фаъолият намудан ҳавасмандии паст доранд; [4].

2. Чанбаи дигари институтсионалӣ «...Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» (аз соли 05.01.08, № 351)» мебошад, ки асосҳои ҳуқуқии таҳқиқ, ҳимоя ва истифодабарии канданиҳои ғоиданокро муайян менамояд. Сарватҳои зеризаминӣ ба давлат мансуб буда, ҳамчун моликияти давлатӣ доништа мешаванд, ки тавассути қонунгузорӣ мустаҳкам карда шудааст. «...Истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ танҳо дар асоси иҷозати давлат ба роҳ монда мешавад» [12., с. 822]. Бахши хусусӣ ба қисми зиёди сарватҳои зеризаминӣ ва коркарди он роҳ надорад. Дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти хусусӣ ба сарватҳои табиӣ роҳ дода намешавад. Хариду фурӯш, ҳадя кардан, ба гарав мондани қитъаҳои сарватҳои эризаминӣ, мубодилаи худихтиёрона бо онҳо манъ мебошанд. Амалҳое, ки дар шакли бевосита ё пинҳонӣ ҳуқуқи моликияти давлатиро ба сарватҳои табиӣ вайронкунанда манъ карда шудаанд.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи хариди давлатии молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо (аз 16.04.2012, № 815), тартиби харид, иҷрои кор ва хизматҳоро муайян менамояд» [9]. «Асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии хариди молҳо, корҳо ва хизматрасониҳоро қонуни мазкур муайян намуда, қоидаҳо ва равандҳои ягонаеро муқаррар менамояд, ки бо харидҳои молҳо, корҳо ва хизматрасонӣ рабт доранд, ки пурра ё қисман аз ҳисоби воситаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд» [9].

4. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «...Дар бораи фармоиши иҷтимоӣ» (аз 31 декабри соли 2008, № 482) асосҳои ҳуқуқӣ, принципҳо, тартиби ташаққулдиҳӣ, ҷойгиркунонӣ, маблағгузорӣ ва татбиқи фармоиши давлатии иҷтимоӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро, новобаста аз шаклҳои моликият ва шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, муқаррар месозад. «...Қонуни мазкур ба истифодаи самаранок ва мақсадноки воситаҳои буҷетӣ ва ҷалбшаванда, ҳалли мушкилоти аҳаммияти иҷтимоидошта, мусоидат ба беҳбудсозии сатҳи зиндагии шаҳрвандон, ба ин фаъолият ҷалб намудани шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, новобаста аз шаклҳои моликият ва шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва қишрҳои васеи аҳоли равона карда шудааст» [7].

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зикршуда заминаи ҳуқуқии фаъолияти бахши давлатиро ифода намуда, барои пешбурди хоҷагидорӣ дар самтҳои қонунмуайянкарда шароит фароҳам меоварад.

Ба ақидаи мо, барои тақвият бахшидан ба афзоиши истеҳсолот дар бахшҳои воқеии иқтисоди миллӣ бояд корхонаҳои кишоварзӣ дар шакли хоҷагиҳои калони кишоварзӣ бо сармоягузориҳои давлатӣ ва идоракунии давлатӣ ташкил карда шаванд. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати аграрӣ

буда, аз рушди истеҳсолот дар ин соҳа фаъолияти муътадили дигар соҳаҳо вобастагии калон дорад. Дар шароити имрӯза таҷриба нишон медиҳад, ки бахши хусусӣ аз уҳдаи иҷрои ин соҳа намебарояд. Соҳаи кишоварзӣ ба бухрон дучор аст ва танҳо давлат метавонад низоми хоҷагидорӣ кишоварзиро барқарор намуда, барои барқарорсозии инфрасохтори соҳа сармоягузорӣ намояд.

Дигар самти такмили фаъолияти бахши давлатӣ ин таъмир ва барқарорсозии инфрасохтори иқтисоди миллӣ мебошад. Зеро танҳо давлат қодир аст, ки инфрасохтори истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва бозориро пурра ва сифатнок барқарор намояд.

Бояд қайд намуд, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ бозбинии тарзи идоракунии, рақамикунонии бақайдгирӣ, расонидани хизматҳои давлатиро пешбинӣ менамояд, ки фаъолияти бюрократиро метавонад коҳиш диҳад.

Ҳангоми пешниҳоди самтҳои такмилталаби бахши давлатӣ ва соҳибкорӣ давлатӣ як қатор ҳолатҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Аз ҷумла, соҳаҳое, ки дар он имконияти таъсис додани корхонаҳои давлатӣ бидуни расонидани зарар ба бахши хусусӣ вучуд дошта бошад. Дар шароити муосир устувор намудани мавқеи давлат на танҳо ҳамчун истеъмолкунанда, балки истеҳсолкунандаи асосӣ муҳим мебошад. Ҷорӣ намудани технологияи сарфакунандаи захираҳои иқтисодӣ зарур мебошад, ки барои самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ мусоидат менамояд. Дар асоси вусъат бахшидани бахши давлатӣ тавассути истифодабарии сармояи давлатӣ ва моликияти давлатӣ бояд масъалаи нобаробарии иҷтимоии аҳоли бояд бартараф карда шавад. Маҳз соҳибкорӣ давлатӣ тавассути истифодабарии моликияти давлатӣ имкон медиҳад, ки дар баробари пур намудани бозор аз молу хизматҳои гуногун, инчунин истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ низ афзоиш дода шавад.

Яке аз самтҳои муҳими такмили механизми фаъолияти соҳибкорӣ давлатӣ ин сармоягузории прогресси илмӣ-техникӣ мебошад. Ташкил

намудани корхонаҳои давлатӣ оид ба коркарди илмӣ, ҷорисозии дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар истеҳсолот муҳимтарин самти такмилталаби иқтисодиёти бахши ҷамъиятӣ мебошад. Зеро он имкон медиҳад, ки дигар бахшҳо низ бидуни хароҷоти иловагӣ барои таҳқиқоти илмӣ дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ худ дастовардҳои илмӣ-техникии муосирро истифода намоянд.

Дар самти такмили механизми фаъолияти бахши давлатӣ ва соҳибкорӣ давлатӣ таҷрибаи давлатҳои дигар низ бояд истифода карда шавад, ки дар ин самт таҷрибаи зиёд доранд. Дар Туркия бахши давлатӣ нисбатан самаранокии баланд дорад. Дар ин давлат тамоми корхонаҳо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

- Корхонаҳои давлатии иқтисодӣ;
- Ташкилотҳои давлатии иқтисодӣ.

Корхонаҳои давлатии иқтисодӣ ҳамчун шахси ҳуқуқии ба давлат тааллуқдошта ба ҳисоб мераванд, ки дар асоси принципҳои бозор амал менамоянд. Ташкилотҳои давлатии иқтисодӣ бошанд, ҳамчун шахси ҳуқуқӣ фаъолият менамоянд, ки сармояшон ба давлат тааллуқ дорад ва ба истеҳсол ва тақсими моли махсус машғул мебошанд, ки номгӯй, нарх ва ҳаҷми он аз тарафи давлат муқарар карда мешавад. Ин гуна корхонаҳо асосан фаъолияти яккахукмронӣ доранд. Ҳар ду шакли корхонаҳо низоми сезинагии идоракунӣ доранд ва аз воҳидҳои хоҷагидорӣ пурра ба давлат мансуб буда, ки сармояшон пурра ба давлат тааллуқ дорад, ширкатҳои духтарӣ бо 50% сармояи давлатӣ ва ташкилотҳо бо ҳиссаи давлат аз 15 то 50% иборатанд.

Ҳамин шакли фаъолияти хоҷагидориро бо иштироки давлат дар Тоҷикистон низ ба роҳ мондан муҳим мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи корхонаҳои воҳиди давлатӣ (корхонаҳои азими давлатӣ) ин таҷрибаро ҷорӣ метавон намуд. Ин амал метавонад раванди боҳамалоқамандии бахши давлатӣ ва хусусиро зиёд намояд. Дар соҳаҳои муҳими саноати кӯҳкорӣ, металлургӣ, энергетика таъсиси чунин шакли

ҳамкории давлат бо баҳши хусусӣ тақозои замон аст. Аз як тараф, барои баҳши хусусӣ имкони коркарди захираҳои табиӣ дода мешавад. Аз тарафи дигар, коркарди захираҳои табиӣ зерин назорати давлат қарор гирифта, давлат низ аз фоидаи иқтисодӣ маҳрум намегардад. Дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳамкории давлат бо баҳши хусусӣ давлат онро бояд пурра гардонад, яъне маҳкеми баҳши хусусиро маҳдуд насохта дар баробари он фаъолият намояд.

Дар фарҷоми зербоби мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки соҳибкории давлатӣ тавассути агентҳои давлатӣ (вазорату идораҳо ва корхонаҳои зериназоратии давлат) амалӣ гардонида шуда фарогири самтҳои муҳими хоҷагидорӣ буда, аз омилҳои гунугуни институтсионалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ вобаста мебошанд. Самтҳои тақвиятбахши баҳши давлатӣ (соҳибкории давлатӣ) муайян карда шудаанд, ки муҳимтаринашон дигар намудани шакли ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат ва ташкили шароит барои ҳамчун фаъолият намудани баҳши давлат ва хусусӣ мебошад. Ба ақидаи мо истифодабарии сарватҳои табиӣ омузиши дақиқ ва таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои дигарро тақозо менамояд. Вобаста ба ин таҳлил ва омузиши таҷрибаи истифодабарии захираҳои табиӣ тавассути кам кардани таъсири он ба муҳити атроф ҳале муҳим мебошад. Инчунин, таҳлилҳо нишон дод, ки шумораи корхонаҳои давлатӣ гарчанде рӯ ба афзоиш дошта бошад, ҳам бо фоиз нисбати корхонаҳои баҳши хусусӣ кам шуда истодаанд. Таҳлил нишон додааст, ки самаранокии иқтисодии баҳши давлатӣ на онқадар баланд аст. Аз ин рӯ, баҳши давлатӣ, ки бевосита ба фаъолияти иқтисодии фоидаовар машғул аст, механизми фаъолияти хоҷагидорӣ худро бозбинӣ намояд. Зеро қисми зиёди корхонаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи давлат соли ҳисоботиро новобаста аз фаъолияти монополӣ ба зарар ҷамбаст менамоянд.

3.2. Самтҳои асосии мукамалгардонии сиёсати иқтисодии давлат ва баҳши давлатӣ

Давлат ҳамчун субъекти муҳими иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ як қатор вазифаҳо ва уҳдадорихои муайянро доро мебошад. Таҳкими заминаҳои иқтисодии баҳши давлатӣ ва сиёсати иқтисодии давлат аз шаклгирии равандҳои иқтисодӣ, таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ вобаста мебошад. Давлат ҳамчун субъекти хоҷагидор дар шароити иқтисоди бозорӣ самаранокии паст дар равандҳои истеҳсолот ва хизматрасониро доро мебошад. Фаъолияти истеҳсолии давлат на ҳамавақт барои беҳтар гардидани фаъолияти дигар субъектҳои хоҷагидорӣ оварда мерасонад [71]. Баъди аз байн рафтани ҳукумати шуравӣ Тоҷикистон ба ба иқтисоди бозорӣ рӯ овард. Ин ҳолат муайян сохт, ки танҳо баҳши давлатӣ дар шароити бӯҳронӣ қарорҳои стратегӣ қабул карда метавонад, ки барои муътадилгардонии вазъи иқтисодӣ мусоидат намояд. Фаъолияти самараноки баҳши давлатӣ дар ҳолате ба вучуд омада метавонад, ки сиёсати иқтисодии давлат дуруст бошад. Сиёсати иқтисодии давлат дар шароити муосир аз ҳадафҳои гузоштаи он барои рушди иқтисоди миллӣ дар дурнамо муайян мешаванд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҳамчун падидаи нав дар аввали ташаккулёбиаш диққати олимону муҳаққиқонро бештар ҷалб намуд. Таҳқиқотҳо дар самти омузиши қонуниятҳо, ва принципҳои бозор, тағйирёбии тамоюлҳо, рушди баҳши хусусӣ якбора афзоиш ёфта, таваҷҷуҳи аҳли илм ба масъалаи омузиши фаъолияти хоҷагидории давлат зина ба зина коҳиш ёфт. Аммо, давлат субъекти муҳими иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ барои рушди ҷамъият ва дигар бахшҳои иқтисоди миллӣ хеле муҳим мебошад. Маълум аст, ки бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ мавқеи давлат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ камтар гардидааст ва у тамоми самтҳои фаъолияти хоҷагидориро пурра зери назорат гирифта наметавонад. Қабули бозбинии санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар тамоми давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон гузаронида шудааст ва то ҳол идома дорад. Ин ислоҳоти қонунгузорӣ пеш аз ҳама барои танзими равандҳои иқтисодӣ ва муътадилгардонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ пешбинӣ

гардидааст. Дар ин муддат аз тарафи Ҳукумат барномаҳои гуногуни соҳавӣ, нақшаҳои стратегӣ, қонунҳои дахлдор коркард, қабул ва татбиқ карда шудаанд. Ҳамаи ин ислоҳот, ки ҳануз ҳам идома дорад бо мақсади беҳтар намудани фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, таъмини шуғли аҳоли, баландбардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, ҷалби бештари сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёт ва бартарафсозии оқибатҳои манфии зухуроти иқтисодӣ амалӣ гардонида шудаанд. «Пастшудани нақши давлат дар иқтисодиёт ва камшавии мавқеи он дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ, интиҳоби равиши нодурусти трансформатсия ва эътимоди аз ҳад зиёд доштан ба дастҳои ноаёнӣ бозор ва механизми он мебошад», – қайд менамояд Столярова Е.И. [71]. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки даҳлати давлат ба иқтисодиёт зарур будааст ва танзими давлатии иқтисод тавассути фишангҳои иқтисодӣ, фискалӣ ва институтсионалӣ бидуни маҳуддсозии фаъолияти дигар субъектҳои иқтисодӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Таҳлили фаъолияти бахши давлатӣ дар давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки ин бахш дар таъмини рушди иқтисодӣ саҳми назаррас дорад ва вобаста ба даромаднокии аз корхонаҳои бахши хусусӣ кам нест.

Нақш ва мақоми корхонаҳои давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дар чунин ҳолатҳо муайян мегарданд:

1. Қонеъсозии талаботи иҷтимоии ҷомеа дар самтҳои, ки ғоиданокии паст доранд ва бахши хусусӣ дар ин самтҳо майлу рағбати зиёд барои фаъолият надоранд. Аммо ин талаботҳо бояд қонеъ гардонида шаванд;

2. Таъмини манфиатҳои миллӣ вобаста ба самтҳои стратегии истеҳсолот, ҳимояи истеҳсолкунандагони миллӣ аз ғасби сармоягузориҳои хориҷӣ;

3. Бахши давлатӣ фишанги муҳими таъсиррасонии давлат ба омилҳои манфии тамоюли иқтисоди миллӣ ва рафъи буҳрон мебошад;

4. Бахши давлатӣ воситаи муҳими танзими нархҳо дар бозори дохилӣ мебошад, ки ба муътадилшавии нархҳо ва ҳимояи аҳолии камдаромад мусоидат менамояд;

5. Имкониятҳои бахши давлатӣ дар фаъолияти сармояталаби иқтисодиёт ва имкониятҳои истифодабарии технологияи пешрафта бештар мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ ақидаҳои гуногун дар мавриди кадом бахш (давлатӣ, хусусӣ) дар иқтисодиёт нақши муҳим доранд, кадоме аз ин бахшҳо фоидаоваранд ва кадоме аз ин бахшҳо фаъолияти ғайрисамаранок доранд, зиёд мушоҳида карда мешавад. Аммо қайд намудан зарур аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ дар ҳар ду бахш корхонаҳои мавҷуданд, ки самаранокӣ фаъолиятҳои хеле баланд аст ва дар ташаккули маҳсулоти ҷамъиятӣ саҳми назаррас доранд. Инчунин, корхонаҳои бахши давлатӣ ва хусусие, низ фаъолият менамоянд, ки фаъолиятҳои беҳбудиро тақозо менамояд. Онҳо ё кам фоида мегиранд ё умуман ба зарар соли ҳисоботиашонро анҷом медиҳанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки зарарнокӣ корхонаҳо аз ҷумла корхонаҳои давлатӣ аз шакли моликият вобаста нест. Ба ақидаи мо, таъсири соҳибкорӣ давлатӣ ба рушди иқтисодӣ пеш аз ҳама аз сифати ниҳодҳои мавҷуда ва сиёсати иқтисодии амалишаванда вобаста мебошад. Дар мавриди самаранок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ, тақсими оқилонаи он байни бахши давлатӣ ва хусусӣ рушди иқтисодӣ таъмин карда мешавад.

Ба ақидаи мо бахши давлатӣ муҳимтарин қисмати иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад ва дар таъмини иқтисодии истеҳсоли давлат саҳми беназир дорад. Фаъолияти бахши давлатӣ ва зарурати мукаммалгардонии механизми он дар он зоҳир мегардад, ки он вазифаҳои муҳимро ба монанди инҳо иҷро менамояд:

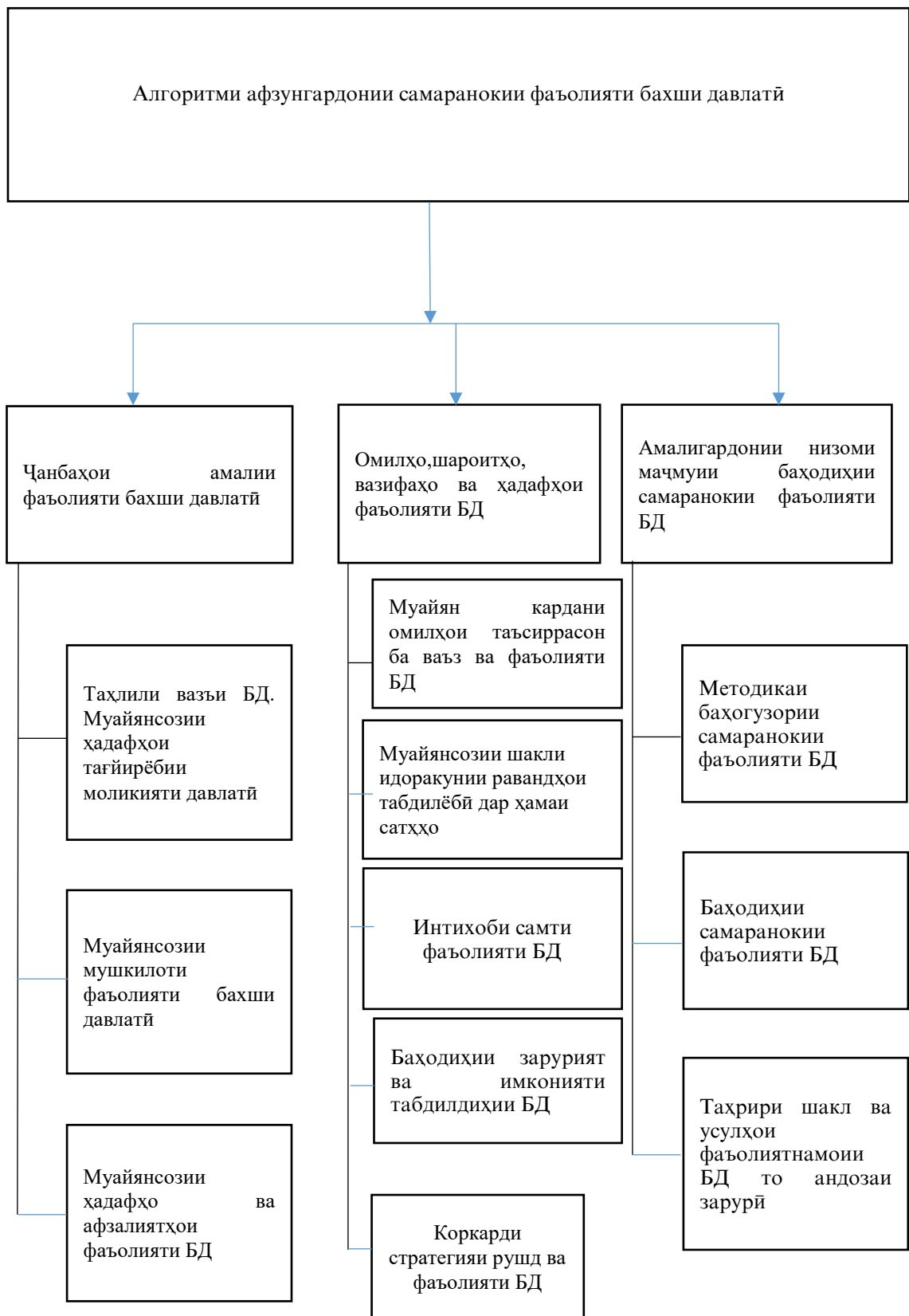
- Иқтисодӣ- яъне таъмини раванди фаъолияти хоҷагидорӣ бо молу хизматҳои муҳим, нигоҳдории мувозинати макроиқтисодӣ ва танзими иқтисодӣ;
- Иҷтимоӣ- амалӣ гардонидани сиёсати иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва кафолати иҷтимоӣ, ҳимояи манфиатҳои аҳоли, дастгирии аҳолии осебпазир, тақвиятбахшидани шуғли аҳоли ва ғайра;

- Экологӣ- барқарорсозии табиат, амалигардони чорабиниҳои ба беҳдошт равонашуда, коркард ва амалисозии барномаҳои экологӣ, солимгардони ҷамъият ва амсоли онҳо;
- Инноватсионӣ-сармоягузорӣ- дар иҷроиши ин вазифа давлат ҳамчун сармоягузор, навоар метавонад баромад намояд. Зеро бо истифода аз фишангҳои молиявӣ давлат имкон дорад, ки иқтисодиётро молиякунонӣ намояд ва барномаҳои гуногуни инноватсиониро коркард ва амалӣ созад;
- Амнияти миллий-сиёсӣ- амалисозии сиёсати иқтисодӣ, таъмини амнияти иқтисоди миллий, фароҳам овардани шароити созгор барои фаъолияти иқтисодӣ;
- Таксимотӣ- тавассути буҷет ва фондҳои мақсадноки молиявӣ амалӣ гардонидани мешавад. Вазифаи таксимоти бахши давлатӣ аз он иборат аст, ки ҳамчун субъекти иқтисодӣ барои соҳаҳо, бахшҳо ва ноҳияҳои иқтисодӣ маблағҳои пулӣ аз нав тақсим карда шуда рушди онҳо таъмин карда мешавад» [109., С. 121].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ давлат ва бахши давлатӣ ин вазифаҳои болозикрро иҷро менамояд. Ҳар кадоме аз вазифаҳои номбаршуда барои ҳалли масъалаҳои умумимиллӣ зарур буда, дар ташаккул ва рушди босуботи иқтисодиёти мамлакат: «...таъмини беҳатарии иқтисодӣ, ҳимояи муҳити атроф ва ҳадафмандона истифода намудани захираҳои иқтисодӣ мусоидат намуда, дар ниҳояти кор барои беҳтар гардидани сифати зиндагии аҳоли мусоидат менамоянд» [109., С. 122]. Дар баробари ин, мавқеи давлат дар шароити глобализатсия афзоиш ёфта вазифаҳояш бошанд мукамалтар мегарданд. Тағйиротҳои ба миён омада трансформатсияи бахши давлатиро талаб менамояд. Бахши хусусӣ дар шароити муосир мавқеи назаррастар дорад. Вобаста ба ин таносуби мувофиқи ду бахш дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ масъалаи муҳим арзёбӣ мегардад. Қайд намудан зарур аст, ки агар таносуби байни бахши хусусӣ ва давлатӣ нобаробар бошанд, пас давлат тавони таъмини амнияти миллий ва ҳимояи шаклҳои моликиятро аз даст медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳиссаи бахши давлатӣ дар таъмини шуғли

аҳолӣ хеле кам аст. Чуноне ки дар қисматҳои пешини диссертасия нишон дода будем, ҳамагӣ 20%-и машғулин дар иқтисодиёт ба баҳши давлатӣ рост меояд ва 80 %-и дигар ба баҳши хусусӣ, коллективӣ, корхонаҳои омеҳта бо иштироки хориҷӣ ва бе иштироки хориҷӣ машғул мебошанд. Аз ин ҷо хулоса метавон намуд, ки шумораи корхонаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бо иштироки давлат нисбати сектори хусусӣ камтар аст. Муҳаққиқон дар он назаранд, ки кам будани ҳаҷми баҳши давлатӣ дар ҳаҷми умумии иқтисодиёт ноустувор фаъолият намудани ин баҳш ва суръати пасти рушди иқтисодӣ мебошад. Дар мавриди зиёд гардидани баҳши давлатӣ нисбати баҳши хусусӣ тамоми қарорҳо аз ҷониби ниҳодҳои давлатӣ ва ба манфиати як баҳш қабул карда мешаванд. Ин ҳолат ба паст шудани ҷаҳишҳои қисми соҳибкорон оварда руҳияи онҳоро барои фаъолияти минбаъда паст менамояд. Тақсимои оқилона ва одилонаи захираҳои иқтисодӣ камтар мегардад. Камшавии ҳиссаи баҳши хусусӣ ба ақидаи мо ба суст гардидани рушди иқтисодӣ оварда мерасонад. Барои саромязгории иқтисодиёт диққатҷалбкунанда намешавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар раванди иҷроии ҳадафҳо ва вазифаҳои худ давлат ҳангоми истифодабарии захираҳои иқтисодӣ бо мушкилот дучор мегардад. Вобаста ба ин ҷиҳати баландбардории самаранокии фаъолияти баҳши давлатӣ алгоритми зерин коркард карда шуд (расми 3.2.1.).

Ҳамзамон, раванди фаъолияти баҳши давлатӣ бояд марҳила ба марҳила баҳогузори ва таҳлил карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки вазъи кунунӣ ва дурнамои баҳши давлатӣ бо дарназардошти омилҳои дохилӣ ва берунӣ баҳогузори карда шавад. Ин, пеш аз ҳама, барои баҳогузори самаранокию устуворӣ ва имконият ва зарурияти гузаронидани табодули баҳши давлатӣ зарур мебошад. Ҳамин тариқ, хулоса метавон намуд, ки баҳши давлатӣ дар ҳолате метавонад самаранок бошад, агар масъалаи ҳудуди муносибии ҳаҷми баҳши давлатӣ ва шумораи корхонаҳои хусусигардонидашаванда (зараровар ё даромаднокии зиёддошта) ҳалли ҳудро ёбад [109., С. 122].

Расми 3.2.1. – Алгоритми афзоиши самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ

Барои дуруст фаъолият намудани иқтисоди миллӣ ва рушди иқтисодӣ ҳар ду бахши иқтисодӣ (давлатӣ ва хусусӣ) заруранд. Онҳо бояд рақиб

набошанд, балки якдигарро пурра намуда, дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ якҷоя кӯшиш намоянд. Корхонаҳои давлатиро ҳамчун асоси иқтисодиёт дар ҷорисозии технологияи нав ва инноватсия истифода бояд намуд. Ин гуна таҷриба ба амалияи ҷаҳонӣ мувофиқ буда барои баҳогузори натиҷаи фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳо ва гузаронидани таҳлили муқоисавии корхонаҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ имкон медиҳад.

Яке аз самтҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ фармоиши давлатӣ мебошад. Фармоиши давлатӣ воситаи муҳими таъсиррасонӣ ба вазъи иқтисодии корхонаҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин дар Тоҷикистон раванди хусусигардонӣ низ дар аввали соҳибистиклолӣ вусъат гирифта буд, ки гурӯҳи корхонаҳои муҳими давлатӣ хусусӣ гардонида шуданд. Ин амал, аз як тараф, аз заиф будани иқтисоди давлат дар он давра, аз тарафи дигар, зарурияти ҷалби сармоягузорӣ ба дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ буд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки корхонаҳои хусусигардонидашуда на ҳамеша самаранок фаъолият менамоянд ё умуман самти фаъолиятшонро тағйир додаанд. Зарурати дар шакли дигар ташкил намудани ин корхонаҳои хусусигардонидашуда ё милликунони онҳо пеш омадааст. Дар замони давлатӣ будан корхонаи “Нассочии тоҷик” дар се бахш фаъолият намуда, зиёда аз 16 ҳазор коргар дошт. Аммо баъди хусусигардонӣ ба яке аз коргоҳҳои ба маблағгузорӣ эҳтиёҷдошта табдил ёфтааст, ки фармоиши давлатиро оид ба истехсоли молҳо барои эҳтиёҷоти корхонаҳои соҳаҳои гуногуни давлатӣ иҷро менамояд. Яке аз самти дигари муҳими баландбардории самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ ин ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ мебошад. Аммо ин масъала дорои як қатор мушкилиҳо мебошад.

Мушкилоти шарикии бахши давлат ва хусусӣ дар шароити муосир.

➤ яке аз мушкилоти амалигардонии ШБДХ маҳз мураккаб будани механизми татбиқи лоиҳаҳо ба ҳисоб меравад;

➤ маълумоти зарурӣ дар бораи механизми ШБДХ надоштани мақомоти давлатӣ ва баҳши хусусӣ;

➤ амалигардонии ин лоиҳаҳо ҳамчоя маблағгузорино талаб менамояд, ки дар бисёр мавридҳо амалӣ намешавад ва масъулият ба як субъект вогузор карда мешавад;

➤ набудани имтиёзҳои муайяни андозӣ ва пардохтҳои гумрукӣ барои татбиқи лоиҳаи ШБДХ;

➤ кам истифода шудани имкониятҳои амалисозии ин шакли ҳамкорӣ дар соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, энергетика, саноати коркард ва ғайра;

➤ дар сохтори фаъолияти бонкҳои чумхурӣ пешниҳод нашудани қарзҳои имтиёзнок барои амалишавии лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ;

➤ дар кишвар фонди дастгирии лоиҳаҳои ШБДХ мавҷуд нест.

Ҷиҳати кам кардани муаммоҳои ҷойдошта дар амалисозии механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар чумхурӣ дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳои дахлдори соҳа амалӣ намудани ҷорабиниҳои зерин муфид ва саривақти ҳисобида мешавад, аз ҷумла:

➤ тақмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ва сода гардонидани расмиёти таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо дар қонунгузорӣ;

➤ дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳо ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи иттилоотнокӣ баргузор намудани ҷорабиниҳо (семинар, мизҳои мудаваар, конференс ва Форум) инчунин, тавассути васоти ахбори омма наشري мақолаву гузоришҳо;

➤ аз буҷетӣ давлатӣ ва гранту қарзҳои имтиёзнок ҷиҳати ҳавасманд гардонидани баҳши хусусӣ ҳаммаблағгузорӣ намудани лоиҳаҳо;

➤ бо мақсади ҳавасманд гардонидани баҳшҳои хусусӣ дар қонунгузорӣ пешниҳод намудани имтиёзу сабукиҳои (андози ва гумрукӣ) ва дигар дастгириҳои давлатӣ;

➤ таҳияи АТИ лоиҳаҳои афзалиятдошта аз ҷониби вазорату идораҳо ва пешниҳоди онҳо ба мақоми ваколатдори давлатӣ;

➤ аз ҷониби ташкилоти фармоишгар пешниҳод намудани дастгириҳо ва кафолатҳои давлатӣ ба бахши хусусии ташаббускор;

➤ тибқи созишнома пешниҳод намудани тарифҳои баландтар ба лоиҳаи шарикӣ, ки даромади паст дорад;

➤ бо истифода аз таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои хориҷӣ пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок дар сохтори бонкҳои ҷумҳурӣ ва таъсиси Фонди маблағгузориҳои лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ.

Шарти дигари муҳим барои корхонаҳои давлатӣ ин таносуби дурусти байни сармояи худӣ ва ҷалбшуда ва ҷоринамоии сиёсати дурусти дивидендҷудокунӣ мебошад. Ин амал бахши давлатиро барои баланд бардоштани самаранокии фаъолият ҳавасманд менамояд ва арзиши сармояи саҳомии онро зиёд менамояд.

Шаффофияти фаъолияти бахши давлатӣ барои ташаккулёбии фазои мусоиди соҳибкорӣ ва ҷалби бештари сармоягузорӣ ба иқтисоди миллӣ шароит фароҳам меоварад. Ба ақидаи мо такмили механизми бахши давлатӣ ҳамчун воситаи муҳим барои соҳибкории давлатӣ хизмат менамояд. Барои муайянсозии афзалиятҳо дар амалисозии лоиҳаҳои ҳамкорӣ давлат дар самти соҳибкорӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, мукамалгардонии сиёсати иқтисодӣ барои афзунгардонии самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ дар самтҳои зерин амалӣ гардонида шаванд:

- дар бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ бояд ҳиссаи давлат зиёд карда шавад;

- фармоишҳои давлатӣ дар шароити муосир яке аз шаклҳои иштироқи давлат дар фаъолияти хоҷагидорӣ маҳсуб мебошад, ки мавқеи он бояд баланд бардошта шавад;

- механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд рушд дода шавад. Зеро ин механизм як қатор вазифаҳои давлатро бе хароҷоти иловагӣ ҳал намуда, барои сарфаи маблағзории буҷетӣ мусоидат менамояд;

- барои корхонаҳое, ки аҳаммияти стратегӣ доранд ҷорӣ намудани монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ;

- милликунонии корхонаҳои хусусигардонидашудае, ки вазифаҳои худро иҷро намеkunанд ё камсамаранд;

Ин амал барои афзоиши самаранокии бахши давлатӣ мусоидат менамояд.

Тақмили самтҳои муҳими бахши давлатӣ имкониятҳои зеринро барои фаъолияти хоҷагидорӣ фароҳам меоварад:

- дар сурати дуруст истифодабарии механизми идоракунии бахши давлатӣ боиси афзоиши сармоягузорӣ гардида шароити баробарро барои рушди бахшҳои дигар низ фароҳам меоварад;

- рақобати озоди бозорӣ таъмин гашта ба муътадилгардии нархи молу хизматҳо дар ҳамаи бахшҳо оварда мерасонад;

- рақобатпазирии корхонаҳо афзоиш ёфта ғоиданокии баланди корхонаҳои давлатӣ таъмин карда мешавад, ки ба воридоти маблағҳои ғайриандозӣ ба буҷет муоидат менамояд.

Соҳибкории давлатӣ дар баробари афзалиятҳо дорои норасоиҳо низ мебошад. Аз ин рӯ, барои дақиқсозии ҷанбаҳои мусбӣ, манфӣ ва тарафҳои зифу қавии он SWOT – таҳлили фаъолияти соҳибкории давлатӣ гузаронида шуд. Таҳлили мазкур ба мо имкон дод, ки дар раванди таҳқиқоти гузаронидаамон ба фаъолияти соҳибкории давлатӣ баҳои воқеӣ диҳем. Барои таҳлил мо дар таҳқиқоти диссертатсионӣ аз усулҳои муайянсозии бартариятҳо, камбудихо, таҳдидҳо ва имкониятҳои фаъолияти соҳибкорӣ истифода намудем. Натиҷаи таҳлили адабиёти иқтисодӣ, вазъияти корхонаҳои давлатӣ дар замони муосир нишон дод, ки соҳибкории давлатӣ дар шароити муосир муҳим буда дорои камбудихои мушаххас дар фаъолият ва дар истифодабарии захираҳои иқтисодӣ имконияти хуб низ дорад.

Чадвали 3.3.2. – SWOT - таҳлили фаъолияти соҳибкории давлатӣ дар шароити муосир

Бартарият (тарафҳои қавӣ)	Камбудихо (тарафҳои заиф)
– соҳибкории давлатӣ натавонад барои гирифтани фоида, балки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ равона шудааст; – соҳибкории давлатӣ дар бахшҳои ташкил карда мешавад, ки дар он бахши хусусӣ кам таваҷҷуҳ зоҳир менамояд; – соҳибкории давлатӣ бахши муҳими фаъолияти давлат дар шароити муосир ба ҳисоб меравад.	– барои сармоягузориҳои хориҷӣ диққатҷалбкунанда нест; – маҳдудгардониҳои фаъолияти дигар бахшҳо дар иқтисодиёт; – самаранокии кам; – кам будани ҳавасмандӣ барои инноватсия.
Имкониятҳо	Таҳдидҳо
– соҳибкории давлатӣ аз тарафи корхонаҳои азими давлатӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ амалӣ гардонида мешавад; – имконияти истифодабарии пурраи захираҳои иқтисодӣ; – монополияи пурра дар соҳа; – истифодабарии сармоягузориҳои давлатӣ ва имтиёзҳои давлатӣ.	– аз байн рафтани шароит барои рақобати солим; – ғайри нагардидани принципҳои бозор; – муфлисгардониҳои корхонаҳои бахши хусусӣ; – мушкул будани раванди трансформатсияи корхонаҳои давлатӣ; – қафомониҳои технологияи истеҳсолот, ки ба суст инкишоф ёфтани иқтисоди миллӣ сабабгори мегардад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз таҳлили чадвали мазкур бармеояд, ки соҳибкории давлатӣ ҷанбаҳои қавӣ, заиф, имкониятҳо ва таҳдидҳоро дорои мебошад. Аз мушоҳидаҳои маълум мегардад, ки соҳибкории давлатӣ дорои як қатор бартариҳо буда, онро аз бахши хусусӣ фарқ мекунад. Яъне соҳибкории давлатӣ ҳатто дар самтҳои ташкил карда мешавад, ки даромади кам дошта бошад ё умуман даромад надарошта бошад. Гузашта аз ин, соҳибкории давлатӣ дар самтҳои ташкил карда мешавад, ки бахши хусусӣ дар ин самтҳо барои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ҳавасманд нест. Яке аз бартариҳои соҳибкории давлатӣ дар он намудор мегардад, ки дар баробари гирифтани фоида инчунин ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ равона карда мешавад. Масалан, соҳибкории давлатӣ дар соҳаи энергетика, аз як тараф, барои гирифтани фоида ва аз тарафи дигар, мушкilotи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъиятро ҳал менамояд.

Имкониятҳои бахши давлатӣ (соҳибкории давлатӣ) низ хеле зиёд аст. Зеро тамоми захираҳои иқтисодӣ дар ихтиёри давлат мебошанд ва дар соҳаҳои инфрасохтори иқтисоди миллӣ маҳз бахши давлатӣ имконияти ташкил намудани фаъолияти соҳибкориро доро мебошад. Дар корхонаҳои давлатӣ имконияти бештари ҷорӣ намудани ислоҳот ва истифодабарии технологияи пешқадам мавҷуд аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории давлатӣ тавассути корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ ташкил карда мешавад. Ин корхонаҳои азими давлатӣ бахшҳои муҳимро аз қабيلي энергетика, саноат, нақлиёт, обуқоррезӣ, коркарди саноати кӯҳкорӣ соҳибӣ менамоянд. Аз ҷумла, бахши давлатӣ тамоми соҳаҳои инфрасохторро идора менамояд ва аз номи давлат ба дигар субъектҳои иқтисодӣ хизматҳои пулакӣ мерасонад.

Дар баробари тарафҳои мусбӣ ва имкониятҳои бахши давлатӣ (соҳибкории давлатӣ) дорои тарафҳои заиф низ мебошад. Ин самтҳои заиф, пеш аз ҳама, дар он намудор мегард, ки сармоягузори хориҷӣ ба корхонаҳои воҳиди давлатӣ майли ҳамкорӣ зиёд надоранд. Ин ба камшавии воридоти сармоягузори сабабгор мегардад. Корхонаҳои давлатӣ дар баробари доштани имконияти зиёди истифодабарии захираҳои камасамар мебошанд ва барои ҷорӣ намудани инноватсия ҳавасманд нестанд. Дар асоси ташкили фаъолияти соҳибкории давлатӣ имкониятҳои рақибӣ каматар мегардад. Имрӯзҳо мушоҳида мешавад, ки ҳиссаи давлат дар коркарди пахта, обтаъминкунӣ, муайяннамоии навъи пахта ва соҳаҳои дигар ворид шуда истодааст. Ин ҳолат ба маҳдуд шудани фаъолияти бахши хусусӣ оварда мерасонад.

Хулосаҳо оид ба боби сеюми диссертатсия

Дар асоси омӯзиши самтҳои муҳими бахши давлатӣ (соҳибкории давлатӣ) ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

Бахши давлатӣ муҳимтарин бахши иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Вазифаҳои, ки ин бахши иқтисодӣ иҷро менамояд, барои фаъолияти соҳаҳои

дигар ва бахши хусусӣ хизмат менамояд. Ин бахш асосан аз номи аҳоли амал карда, моликияти давлатиро ба манфиати ҷамъият истифода менамояд.

Бахши давлатӣ ба истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ машғул буда, ҳамзамон дар истеҳсоли молу хизматҳои муҳим низ даст дорад. Соҳаи энергетика пурра дар ихтиёри давлат аст. Дар ин самт самаранокии фаъолияти бахши давлатӣ дар ин соҳаи муҳим дарёфти роҳу усулҳои коҳиш додани талафоти барқ мебошад.

Таҷрибаи давлатҳои тарақикарда нишон медиҳад, ки муҳимтарин самти мукамалгардонии соҳибкории давлатӣ таъсиси холдингҳо мебошад. Ин холдингҳо дар соҳаҳои саноат, нақлиёт ва инфрасохтори иқтисоди миллӣ таъсис дода шуда зери назорати давлат қарор доранд. Таъсис додани корхонаҳои азими истеҳсолӣ, ки роҳбарии давлат, ки дар доираи он метавонанд корхонаҳои бахши хусусӣ низ ҳамчун ширкатҳои зертобеъ амал намоянд самти ояндадори танзими иқтисодиёт ва ташкили фаъолияти муштаракӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад.

Мувофиқи маълумоти омӯрӣ оид ба вазни қиёсии корхонаҳо аз рӯи шакли моликият аз шумораи умумии корхонаҳо ва воҳидҳои хоҷагидорӣ 20,2 фоизи онро корхонаҳои дар асоси моликияти давлатӣ созмонёфта ташкил додаанд. Шумораи корхонаҳои ба қайд гирифташуда аз рӯи шакли моликият дар кишвар дар соли 2022 52134 воҳидро ташкил додааст. Ин шумора нисбати соли 2016 9787 ҳазор. зиёд мебошад.

Муайян карда шуд, ки бахши давлатӣ, ки бевосита ба фаъолияти иқтисодии ғоидаовар машғул аст, аз ин рӯ бояд механизми фаъолияти хоҷагидорӣ худро бозбинӣ намояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории давлатӣ тавассути корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ ташкил карда мешавад. Ин корхонаҳои азими давлатӣ бахшҳои муҳимро аз қабилҳои энергетика, саноат, нақлиёт, обукоррезӣ, коркарди саноати кӯҳкорӣ соҳибӣ менамоянд. Аз ҷумла, бахши давлатӣ тамоми соҳаҳои инфрасохторро идора менамояд ва аз номи давлат ба дигар субъектҳои иқтисодӣ хизматҳои пулакӣ мерасонад.

Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки дар бештари давлатҳои тарақикарда корхонаҳои бахши давлатӣ ғоидоаваранд ва дар таъмини рушди иқтисодӣ саҳми назаррас доранд. Дар рафти анҷом додани таҳқиқоти илмӣ мо алгоритми баландбардории самаранокии ғаъолияти бахши давлатиро коркард намудем, ки бо усули зина ба зина баҳодиҳӣ, интиҳоби методи баҳогузори ва интиҳоби самтҳои асосии тақмилталабро дар ғаъолияти корхонаҳои давлатӣ нишон медиҳад. Алгоритми мазкур имкон медиҳад, ки самаранокии ғаъолияти бахши давлатӣ дар шароити бозор баланд бардошта шавад.

Дар асоси SWOT – таҳлили ғаъолияти соҳибқории давлатӣ дар шароити муосир ҷанбаҳои қавӣ, заиф ва имконоту хатарҳои мавҷуда муайян карда шуд, ки дарки он барои тақмили механизми идорақунии бахши давлатӣ мусоидат менамояд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқот

Дар асоси таҳлили фаъолияти соҳибкории давлатӣ ва фаъолияти бахши давлатӣ натиҷаҳои илмӣ ба даст оварда шуда, хулосаю пешниҳодҳои мушаххас оид ба рушди ин бахши муҳими иқтисодӣ ба таври зерин тавсеа шуд:

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории давлатӣ баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ ташаккул ёфтааст ва ҳамчун самти муҳими танзими истеҳсолоти ҷамъиятӣ баромад менамояд. Дар раванди гузариш аз як шакли хоҷагидорӣ ба шакли дигар самт, механизм ва усулҳои танзими давлатии иқтисодӣ низ тағйир меёбанд ва дар ин замина вазифаҳои давлат низ тағйир меёбанд [2-М].

2. Масъалаҳои вобаста ба муайян кардани нақши сектори давлатӣ дар иқтисодиёт имрӯзҳо дар ҷомеаҳои илмӣ ва коршиносӣ аз ҳама бештар баррасӣ мешаванд. Мулоҳизаҳо атрофи нақши давлат дар иқтисод яқраг нестанд. Қисме аз олимони соҳаи иқтисодӣ дар он ақидаанд, ки соҳибкорон бояд озодии нисбӣ дошта бошанд, даҳолати давлат ба иқтисодиёт маҳдуд карда шавад ва давлат тавассути андешидани чораҳои зиддитаваррумӣ, пешниҳоди имтиёзи андозӣ ба иқтисодиёт даҳолат намояд[1-М].

3. Муайян карда шуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳо бо ҳиссаи давлат фаъолият менамоянд, ки аз тарафи давлат идора ва танзим карда мешаванд. Дар ин рӯйхат ҷамъиятҳои соҳомии зиёде мавҷуданд, ки пакети назоратиашон дар ихтиёри давлат қарор дорад ва онҳо дар бахшҳои фаъолият менамоянд, ки монополияи давлатӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, Барқи тоҷик дар соҳаи истеҳсоли қувваи барқ ва фурӯши он, Сомон Эйр ва Фурудгоҳҳои байналмилалӣ дар бозори хизматрасонии ҳавопаймӣ, ҚСК Тоҷиктрансгаз дар бозори таъмини гази табиӣ, КВД Роҳи оҳан дар бозори хизматрасониҳои роҳи оҳан хусусияти яккахукумрониро доро мебошанд [2, 5 - М].

4. Дар таҳлили фаъолияти соҳибкории давлатӣ ва баҳши давлатӣ консепсияҳои гуногуни назариявӣ аз қабилӣ консепсияи институтсионалӣ, неоклассикӣ, марксистӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шудааст, ки ҳар кадоми онҳо чиҳати баланд бардоштани мавқеи давлат ҳамчун субъекти танзимгар ва истеҳсолкунандаи неъматҳои ҷамъиятӣ ақидаҳои худро пешниҳод намудаанд [4-М].

5. Намояндагони мактабҳои иқтисодӣ равишҳои муайяно дар мавриди муайянсозии баҳши давлатӣ ҳамчун истеҳсолкунанда таҳлил намудаанд ва дар ин замина равишҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд. Махсусан пешниҳоди олимони соҳаи иқтисод ба монанди Ч. Гэлбрейт, Г. Менкю, Стиглицс Д. Ю қобили дастгирӣ, ки вазифаҳои баҳши давлатиро ҳамчун субъекти иқтисодӣ пешниҳод намудаанд. Иҷроиши ин вазифаҳои иқтисодии баҳши давлатӣ ҳамчун соҳибкор, соҳибмӯлк, истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи асосии бозор хеле муҳим мебошад. Давлат ба сифати субъекти иқтисодӣ бояд дар равиши истеҳсоли молу хизматҳо ширкат варзида, барои дигар субъектҳои баҳши хусусӣ заминаҳои мусоидро барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ фароҳам оварад. [1,4-М].

6. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки намояндагони мактабҳои иқтисодӣ равишҳои муайяно дар мавриди муайянсозии баҳши давлатӣ ҳамчун истеҳсолкунанда таҳлил намудаанд ва дар ин асос равишҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд. Махсусан пешниҳоди олимони соҳаи иқтисод, ба монанди Ч. Гэлбрейт, Г. Менкю, Стиглицс Д. Ю қобили дастгирӣ, ки вазифаҳои баҳши давлатиро ҳамчун субъекти иқтисодӣ пешниҳод намудаанд [4-М].

7. Давлат ҳамчун соҳибкор дар ихтиёри худ як қатор захираҳои моддӣ ва молиявиро доро мебошад. Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои институтсионалӣ, омилӣ ва иқтисодии баҳши давлатӣ чунин хулосаҳо метавон намуд:

– дар шароити муосир давлат ҳамчун институти махсуси танзимкунандаи бозор тавассути усулҳои гуногун метавонад ба равандҳои иқтисодӣ таъсир расонад;

– дар кишвар барои рушди соҳибкории давлатӣ ва хусусӣ заминаҳои мусоиди институтсионалӣ фароҳам оварда шудааст. Аммо нисбати бахши хусусӣ ба бахши давлатӣ имконияти бештари машғул гардидан ба фаъолияти истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ дода шудааст;

– бахши давлатӣ дар самтҳои муҳими хоҷагидорӣ фаъолият намуда, на танҳо барои гирифтани фоида, балки ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хизмат менамояд;

– бахши давлатӣ дар шароити муосир дар таъмини шуғли аҳоли саҳми арзанда дошта 20%-и шуғлдоштагон дар иқтисодиёт маҳз дар ин бахш бо кор таъминанд, ки дар шароити зиёдшавии корхонаҳои хусусӣ, коллективӣ нишондиҳандаи бад нест [2,3,11-М].

8. Татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ бевосита дар бахшҳои амалӣ карда мешавад, ки қонунгузорӣ иҷозат додааст. Қайд намудан бамаврид аст, ки барои давлат амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ ҳалли мушкилоти мавҷуда аз ҳисоби шарикони бахши хусусӣ мебошад. Аз дигар тараф, бахши хусусӣ низ пайваста кӯшиш менамояд, ки ягон лоиҳаи давлатиро соҳиб гардида, онро идора намояд ва даромади муайянро аз ин ҳисоб соҳиб гардад [6-М].

Тавсияҳо оид ба татбиқи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Ба ақидаи мо, дар шароити муосир бояд мафҳуми соҳибкории давлатӣ дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ворид карда шавад. Инчунин, соҳибкории давлатӣ бояд шаклҳои навоарӣ дошта бошад, роҳи усулҳои нави истифодаи захираҳои иқтисодиро дар бар гирифта, барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкили шарикӣ бахши давлатию хусусӣ мусоидат намояд, ки дар ҳалли масъалаҳои макроиқтисодӣ замина гузорад [6-М].

2. Яке аз самтҳои муҳими такмили механизми фаъолияти соҳибкории давлатӣ ин сармоягузории прогресси илмӣ-техникӣ мебошад. Ташкил намудани корхонаҳои давлатӣ оид ба коркарди илмӣ, ҷорисозии дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар истеҳсолот муҳимтарин самти такмилталаби иқтисодиёти бахши ҷамъиятӣ мебошад. Зеро он имкон медиҳад, ки дигар бахшҳо низ бидуни хароҷоти иловагӣ барои таҳқиқоти илмӣ дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ худ дастовардҳои илмӣ-техникии муосирро истифода намоянд [4-М].

3. Ба ақидаи мо, дар шароити муосир бояд мафҳуми соҳибкории давлатӣ дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ворид карда шавад. Инчунин, соҳибкории давлатӣ бояд шаклҳои навоарӣ дошта бошад, роҳу усулҳои нави истифодаи захираҳои иқтисодиро фаро гирифта, барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкили шарикӣ бахши давлатию хусусӣ мусоидат намояд, ки дар ҳалли масъалаҳои макроиқтисодӣ замина гузорад [11-М].

4. Соҳибкории давлатӣ дар соҳаҳои муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллӣ ба монанди инфрасохтор, саноати истихроҷ ва коркарди конҳо, таъминоти об, энергетика, гармӣ ва ғайра ташкил карда шудааст, ки барои дигар субъектҳои хоҷагидорӣ воридшавӣ ба ин соҳаҳо мушkil мебошад. Инчунин, корхонаҳои воҳиди давлатӣ барои ҷори намудани инноватсия ҳавасманд нестанд. Дар дурнамо барои рушди бахши давлатӣ ва самаранокӣ шаффоф намудани фаъолияти корхонаҳои давлатӣ бояд шакли ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо бо дарназардошти беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ тағйир дода шавад. Ин ҳолат ба самаранокӣ фаъолияти давлат ҳамчун соҳибкор оварда мерасонад [5-М].

5. Бахши давлатӣ муҳимтарин бахши иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Вазифаҳое, ки ин бахши иқтисодӣ иҷро менамояд, барои фаъолияти соҳаҳои дигар ва бахши хусусӣ хизмат менамояд. Ин бахш асосан аз номи аҳоли амал карда, моликияти давлатиро ба манфиати ҷамъият истифода менамояд [6-М].

6. Дар самти дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар тамоми шакли зухуроташ давлат вазифадор аст, ки низоми андозситониро такмил диҳад ба фаъолияти бахши хусусӣ ва давлатӣ мувофиқ намояд. Имтиёзҳои андозиро натанҳо барои соҳибкорони алоҳида, балки барои тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод намояд [9-М].

7. Муҳимтарин самти мукамалгардони корхонаҳои давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии онҳо ин ташкил намудани Холдингҳо бо назорати давлатӣ мебошад, ки барои таъмини рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузори иловагӣ мусоидат менамояд. Таъсис додани корхонаҳои азими истеҳсолӣ, ки роҳбарии давлат, ки дар доираи он метавонанд корхонаҳои бахши хусусӣ низ ҳамчун ширкатҳои зертобеъ амал намоянд, самти ояндадори танзими иқтисодиёт ва ташкили фаъолияти муштаракӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад [2-М].

8. Таҳлили вазни қиёсии корхонаҳои бахши хусусӣ ва давлатӣ нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ 20,2 % -и шумораи корхонаҳоро дар кишвар корхонаҳои давлатӣ ташкил медиҳанд. Шумораи корхонаҳои бақайдгирифташуда аз рӯйи шакли моликият дар кишвар дар соли 2022 52134 воҳидро ташкил додааст. Ин шумора нисбати соли 2016 9787 ҳазор. зиёд мебошад [4-М].

9. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва мураккаб гардидани вазъи молиявӣ барои тамоми давлатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон амалигардони шарикӣ бахши давлат ва хусусӣ дар шаклӣ пешниҳоди консессияҳо, баъдани қарордодҳо ба муҳлатҳои муайян, иҷора ё ташкили корхонаҳои муштарак хеле муфид мебошад. Зеро ин имкон медиҳад, ки давлатҳо уҳдадориҳои худ ва хавфҳои эҳтимолиро байни худ ва бахши хусусӣ тақсим намоянд. Аз тарафи дигар бахши хусусӣ низ ба муҳлати муайян ҳуқуқи истифодабарӣ ва идоракунии захираҳои иқтисодиро, ки то ин вақт надошт соҳиб мегардад [9,11-М].

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2019, №632 «Дар бораи корхонаҳои азими давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки саҳмияҳои онҳо ба давлат тааллуқ дорад».
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи меъёри пардохт аз ғоидаи софи корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ хоҷагидорӣ, ки давлат дар сармояи оинномавии онҳо ҳисса дорад (аз 27.03. 2023, №118).
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Аҳбори Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020№1, мод. 125.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ». ш. Душанбе, 28 декабри соли 2012, № 907
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи консессияҳо. ш. Душанбе, 15 декабри соли 2011 №234.
6. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан»// Аҳбори Маҷлиси Оли Республики Таджикистан 2008 год, №12, часть 2, ст.997.
7. Закон Республики Таджикистан «О государственном социальном заказе» // Аҳбори Маҷлиси Оли республики Таджикистан 2008 год, №12, часть 2, ст.1016.
8. Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» // Аҳбори Маҷлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12.2012, № 907.
9. Закон Республики Таджикистан «О государственных закупках товаров, работ и услуг» // Аҳбори Маҷлиси Оли Республики Таджикистан 2006 год, №3, ст. 158; Закон РТ от 16.04.2012г., №815

10. Закон Республики Таджикистан «О государственных предприятиях»// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2004 год. №2, ст. 42; 2008 год, №10. ст.807.

11. Закон Республики Таджикистан «О естественных монополиях» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2007 г., №3, ст.168; 2008 г., №10, ст.814; 2013 г., №12, ст.899; Закон РТ от 23.11.2015 г., № 12

12. Закон Республики Таджикистан «О недрах»// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1995 год, № 22, ст. 259; 2008 год, №1, ч-2, ст. 16, №12, ч-2, ст.1005; 2010 год, №12, ч-1, ст. 822; ЗРТ от 28.12.2010 г.

13. Закон Республики Таджикистан «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 16.04.2012, № 828.

14. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №201 тасдиқ шудааст.

15. Барномаи рушди шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сарватҳои зеризаминӣ, аз соли 05.01.08, № 351.

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фармоиши иҷтимоӣ, аз 31 декабри соли 2008, № 482.

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хариди давлатии молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо, аз 16.04.2012, № 815.

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ. ш. Душанбе, 28 декабри соли 2012, № 907

20. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 28-уми декабри соли 2023.

21. Стратегияи миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе- 2016. –99 с.

Мақолаҳои илмӣ, китобҳо

22. Абзалова Л.Х. Развитие форм государственного предпринимательства в России в современных условиях/Л.Х. Абзалова [Текст] // Государственное и муниципальное управление в XXI веке. – стр.80.

23. Аткинсон Э.Б., Лекции по экономической теории государственного сектора / Э.Б. Аткинсон., Дж.Э, Стиглиц/ Учебник. Пер. с англ, под ред. Л. Л. Любимова. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 832 с.

24. Бабкин, И. А. Бабкин, А. В. Смольская Н. Б. и Хребтенко, И. С. «Особенности механизма реализации государственно-частного партнерства в промышленности», *2017 6-я Международная конференция по надежности, инфоком-технологиям и оптимизации (тенденции и будущие направления) (ICRITO)*, Нойда, Индия, 2017, стр. 306-313, doi: 10.1109/ICRITO.2017.8342443.

25. Белицкая, А.В. Правовые формы государственно-частного партнерства в России и зарубежных странах / А.В. Белицкая. [Текст] // Предпринимательское право. – 2009. – №2. – С. 21-27.

26. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бродель. – Смоленск: Полиграмма, 1993. – С.68-69.

27. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2024.–С.57.

28. Бруссер П., Государственно-частное партнерство и новый механизм привлечения инвестиций/ П. Бруссер, С. Рожкова [Текст] // Рынок ценных бумаг. – 2007. – № 2. – С 29-33.

29. Бьюкенен Д. У. Моя миссия в России. – М.: Захаров, 2006. – 440 с.
30. Варнавский В. Приватизационные процессы в инфраструктуре: успехи и ошибки реформ/В Варнавский // Мировая экономика и международные отношения - 2005. – № 8. – С. 109-113. – Рец. на кн.: Reforming Infrastructure: Privatization, Regulation, and Competition. – Washington D. C., 2004.
31. Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В.Г. Варнавский. М.: Наука, 2005.
32. Варнавский, В.Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы теории и практики /В.Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. -№9.-С.41-50.
33. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.;
34. Гребенников В.Г. Ассоциации на пройденные темы / В.Г. Гребенников [Текст] // Экономическая наука современной России. 1998. № 1. – С.104-116;
35. Гринберг, Р., Рубинштейн, А. Основания смешанной экономики. Экономическая социодинамика / Р. Гринберг, А. Рубинштейн. – М.: ИЭ РАН, 2008. – 482 с.
36. Губанов, И.А. Государственно-частное партнерство в России: предмет, методы, принципы правового регулирования / И. А. Губанов // Юридическая мысль. – 2009. – № 2. – С. 27- 28.
37. Гэлбрейт, Дж. К. «Общество изобилия» (The Affluent Society, 1958), – М.: Олимп-Бизнес, 2018. – 404 с.
38. Гэлбрейт, Дж. К. Новое индустриальное общество/ Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Эксмо, 2008. – с.
39. Гэлбрейт, Дж. К. Справедливое общество. Гуманистический взгляд // Новая постиндустриальная волна на Западе / Дж. К. Гэлбрейт; под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С.

40. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / пер. с англ.; под общ. ред. и преисл. Н.Н. Иноземцева, А.Г. Милейковского. М.: Прогресс, 1979.
41. Демидова, Л. С. Система партнерских отношений: новые тенденции и эффективность / Л.С. Демидова [Текст] // Государство и бизнес: институциональные аспекты. – 2006. – №4. – С. 40–48.
42. Джордж, Генри. Прогресс и бедность / Генри Джордж. – М.: Генри Джордж Фондейшен, 1992. – 384 с.
43. Доклад об экономике Таджикистана: с а акцентом на влияние предприятий с государственной участием и конкурентный нейтралитет. – Душанбе; 2024. – С. 11-12.
44. Дорин, А.В. Экономическая социология: учеб, пособие / А.В. Дорин. – Минск: Экоперспектива, 1997. – 254 с.
45. Дубнов, А.П. Собственность и экономические цели/ А.П. Дубнов. – Новосибирск: Наука. СПб.отд., 1990. – 336 с.
46. За пределами экономического общества / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia - Наука, 1998. – 639 с.57.
47. Зоири Т. Инструменты реализации государственной региональной политики на основе государственно-частного партнёрства (на материалах районов республиканского подчинения), автореф. диссертации кандидата экономических наук по специальности - 08.00.03 – Региональная экономика и территориальная экономика, Душанбе, 2025.–36 с.
48. Зиберт Х. Эффект кобры. Как можно избежать заблуждений в экономической политике /Х. Зиберт; пер. снем. под ред.П.И. Гребенникова. СПб.: СПбГУЭФ, 2003. – 244 с.
49. Заернюк В.М., Анисимов П.Ф., Забайкин Ю.В. 316 Государственно-частное партнерство в минерально-сырьевом комплексе / В.М. Заернюк П.Ф. Анисимов, Ю.В. Забайкин: Монография. М.: Научные технологии, 2019. 278 с.

50. Закошанский, В. Азбука и арифметика экономики: критика политической экономии / В. Закошанский. – Рига :Зинатне, 1992. – 552 с.
51. Зубкова, А.Ф. Арендный подряд в промышленности Метод. рекомендации / НИИ труда; [Разраб. А. Ф. Зубковой и др.]. – Москва: Экономика, 1990. – 77,[1] с. : 21 см.; ISBN 5-282-00864-5.
52. Труд государственных служащих [Текст]: [учебное пособие] / Ин-т труда. М-во труда и соц. развития Рос. Федерации; [А. Ф. Зубкова и др.]. – Москва: Финстатинформ, 2000. – 351, [1] с.: ил., табл.; 22 см.; ISBN 5-7866-0143-9.
53. Игнатюк Н.А. Государственно-частное партнерство. Учебник. Изд-во «Юстицинформ», 2012. – 286 с.
54. Илларионов А., Пивоварова Н. Размеры государства и экономический рост/ А. Илларионов., Н. Пивоварова. [текст] // Вопросы экономики. 2002. № 9. – С. 18-45;
55. Ильенкова С. Д. Инновационный менеджмент: учебник / С. Д. Ильенкова. Л.М. Гохберг. – 2-е изд-е. – М. 2004. – С. 268.
56. Интеграция производства, науки и образования и реиндустриализация российской экономики: Сборник материалов Международного конгресса «Возрождение производства, науки и образования России: вызовы и решения» / Под общ. ред. С.Д. Бодрюнова. – М.: ЛЕНАНД, 2015 -464 с.,
57. Кабашева, И.А. Преобразование государственной собственности в условиях институциональных изменений /И.А. Кабашева. – Казань: Таглимант, 2001. – 124 с.
58. Карпов Д.Ю. Государственный сектор: институциональные направления развития в Российской экономике. Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01-Экономическая теория. Саратов, 2011. – С. – 22.
59. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. Т. 2. / Пер. англ. М.: Экономика, 1992. – 154 с

60. Колганов, А.И. Коллективная собственность и коллективное предпринимательство /А. И. Колганов. – М.: Экономика, демократия, 1993. – 76 с.
61. Колганов, М.В. Собственность. Докапиталистические формы / М.В. Колганов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 496 с.
62. Колесов, Н.Д. Общественная собственность на средства производства – основное производственное отношение социализма / Н.Д. Колесов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1967. – 248 с.
63. Колягин, Г.В. Конкурентность кооперации в переходной экономике: институциональный подход: учеб. пособие для вузов / Г.В. Колягин. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 160 с.
64. Коно, Т. Стратегия и структура японских предприятий / Т. Коно. – М.: Прогресс, 1987. – 384 с.
65. Корнай Я. Путь к свободной экономике: Десять лет спустя / Я. Корнай // Проблемы теории и практики управления. [текст] 2000.–№ 12. – С. – 41-55;
66. Рональд Коуз. Фирма, рынок и право – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
67. Красильников, О.Ю. Структурные сдвиги в экономике современной РФ / О.Ю. Красильников. – Саратов, 2000. – 183 с.
68. Красникова, Е.В. Развитие капитализма в РФ век спустя /Е.В. Красникова. – М.: Экономический факультет МГУ; ТЕИС, 2003. – 167 с.
69. Кронрод, Я.А. Производительные силы и общественная собственность / Кронрод Я. А. – М.: Наука, 1987. – 352 с.
70. Кронрод, Я.А. Законы политической экономии социализма. Очерки методологии и теории/ Кронрод Я.А. – М.: Мысль, 1966. – 581с.
71. Столярова Е.И Развитие государственного предпринимательства: теория и практика/ Е. И. Столярова. Автореферат дисс.. доктора экономических наук по специальности 08.00.01-экономическая теория, Москва–2009, – С.–8.

72. Савченко В.Е. Современное предпринимательство. Экономические и организационные советы: учебное пособие. – М.: Известия, 2006. – С. 88–89;
73. Фатхутдинов Р.Р. Социально-экономическое содержание государственного предпринимательства // Российское предпринимательство. 2005. – №. – 10 (70). – С. – 107-112.
74. Ларина, С.Е. Теория, методология и направления бюджетной децентрализации: автореф. дис.... д-ра экон, наук: 08.00.01 / Ларина С.Е. – М., 2010. – 38с.
75. Лафарг, П. За и против коммунизма. Собственность и ее происхождение / П. Лафарг. – М.: Госкомиздат, 1959. – 184 с.
76. Леонтьев, В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика / В. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
77. Либерман, Е.Г. Экономические методы повышения эффективности общественного производства / Е.Г. Либерман. – М.: Экономика, 1970.-175 с.
78. Лион, В.Я., Стоимость, совокупный личный доход / В.Я. Лион, И.Ф. Жуковская, О.Б. Дигилина. – Владимир: Вл ГУ, 2001. – 252 с.
79. Лукинов В.А., Моттаева А.Б. Концептуальные основы сближения условий развития регионов в национальной экономике/В.А. Лукинов, А.Б. Моттаева // Интернет журнал Науковедение. 2014. №2 (21). – С. 54-63.
80. Лысихина О. И. Концессионное соглашение как форма государственно-частного партнерства в транспортной сфере/О.И. Лысихина // Транспортное право. 2007. –№ 4. – С. – 4-8.
81. Львов, Д.С. Экономический манифест будущее российской экономики / Д.С. Львов.– М.: Экономика, 2000. – 55 с.
82. Макаров, А.Н. Экономическая реализация земельной собственности: автореф. дис.... д-ра экон, наук: 00.00.00 / Макаров А.Н.- М., 2011.- 38с.

83. Макконнелл, Кэмпбелл Р., Брю, Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2-х т. Т. 1 / Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
84. Мамытов, Е.Г. Малое предпринимательство: экономическая сущность и социальная роль/ Е.Г. Мамытов// Экономические науки. – 2008. – №6. – С.–55-62.
85. Мильнер, Б. Собственность и управление/ Б. Мильнер // Вопросы экономики. – 1991. – №5. – С.28-35.
86. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т.14.2-е издание. – М.: Госполитиздат 1959;
87. Маркс, К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 3, кн. 3: Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. 2 / К. Маркс; издан под ред. Ф.Энгельса.– М.: Политиздат, 1986.- с.
88. Менгер К., Бем-Баверк Е., Визер Ф. Австрийская школа в политической экономии / К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер. – М.: Экономика, 1992. – 492 с.
89. Мэнкью Н.Г. Принципы Экономикс. СПб.: Питер Ком, 1999. С.– 37.
90. Мирсаидов А.Б. Государственное регулирование цен продовольственных продуктов. – Душанбе; Изд. «Ирфон», 2013. – С. 39.
91. Муратшин, Ф. Собственность на землю: публичная и частная / Ф. Муратшин // АПК: экономика, управление. – 2001. – № 8 - С. 15-19.
92. Нагалин В.Ю развитие форм и механизмов государственного предпринимательства в современной Российской экономике. диссертация на соискание ученой степени канд. эконом. наук. по Специальность 08.00.05 – Экономика и управления народным хозяйством (экономика предпринимательства), Москва, 2019. – С. –176.
93. Никифоров, Л.В. Отношения собственности на рубеже веков: направления трансформации / Л. В. Никифоров // Собственность в XX столетии. – М.: РОСС ПЭН, 2001. – С.399-420.

94. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д Норт. – М.» ТезисЛ993. Т.1. Вып2. – С.73.
95. Общая экономическая теория: учеб. пособие / под ред. И.Т. Корогодина. 2-е изд, перераб. и доп. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003.
96. Отчет о фискальных рисках, связанных с крупными государственными предприятиями и компаниями, акции которых принадлежат государству, за 2023 год и о фискальных рисках, возникающих при реализации концессионных проектов и проектов государственно-частного партнерства (ГЧП), за 2024 год. <https://moliya.tj>
97. Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 37.
98. Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 223.
99. Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон - Душанбе, 2023. – С. 226.
100. Осипов, М.А. Методология формирования стратегии развития промышленного предприятия в условиях разделения собственности и управления: автореф. дис.... д-ра экон, наук: 08.00.01 / Осипов М.А.-СПб., 2010. – 41с.
101. Ослунд, А. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике / А. Ослунд // Вопросы экономики. – 1996. – № 8. – С. 99-108.
102. Плотников В.А., Харламов А.В. Военная экономика в системе обеспечения национальной безопасности. – СПб.: Издательство СПбГУЭФ, 2004. – 167 с.,
103. Погудаева М.Ю. Развитие государственного предпринимательства в рыночной экономике/ автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: ГОУ ВПО РГТУ, 2008.–51с.

104. Погудаева Марина Юрьевна. Развитие государственного предпринимательства в рыночной экономике : диссертация ... доктора экономических наук : 08.00.01 / Погудаева Марина Юрьевна; [Место защиты: Российский государственный гуманитарный университет].- Москва, 2008.- 321 с.

105. Поланьи, К. Аристотель открывает экономику / К. Поланьи // Истоки. Экономика в контексте истории и культуры. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – С.9-51.

106. Радыгин, А. Инфорсмент прав собственности и контрактных обязательств / А. Радыгин// Вопросы экономики. – 2003 - № 5 - С.83

107. Рахимов Р.К., Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан / Р.К. Рахимов, Я.П. Довгялло, Б.М.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2015. – №2/3(165). – С.117.

108. Рахмонов Дж. Р. Основные факторы внедрения инноваций в производственном предпринимательстве /Дж.Рахмонов // Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ. посвященной 20-й годовщине государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. – С. – 115-116.

109. Ребкуц А.В. Трансформация государственного сектора и эффективность его функционирования в национальной экономике. диссертация на соискание ученой степени канд. эконом. наук. по Специальность 08.00.01 – Экономическая теория, Красноярск, 2019. – С. –121.

110. Розиков В. А., «Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации»./В.А. Розиков, Ш.М. Рахимов, С.Р. Сафаров// Издательство «Сарпараст» 2001 г., С. 89-98.

111. Ромашов, О.В., Экономика и социология труда: учебник для

вузов/ О.В. Ромашов, М.Е. Сорокина; отв. ред. В.В.Адамчук. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 407 с.

112. Рязанова, О.Е. Трансформация института собственности в условиях глобализации экономики: автореф. дис. ... д-ра экон, наук: 00.00.00 / Рязанова О.Е. – М., 2009. – 46с.

113. Саидмуродов Л. Х., Мукаддасзода Ф. М. Концептуальные подходы и теоретические основы государственно-частного партнерства в сфере рыночных услуг// Вестник Таджикского государственного университета права бизнес политики. Серия общественных наук. 2017, №1 . – С.–16-25.

114. Савченко В.Е. Современное предпринимательство. Экономические и организационные основы: учебное пособие. М.: Известия 2006 стр. 88-89.

115. Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве : [Национальный доклад] / Рук.работы С.Е. Литовченко, Рук.проекта В.А. Евсеев // Общество и экономика. – 2007 – N5/6. – 110-180.

116. Смотрицкая И.И., Государственное предпринимательство и развитие российской экономики/И.И. Смотрицкая, О.В. Сагинова, И. В. Шарова // Вестник института экономики Российской академии наук №1/2015. – С. – 98-105.

117. Фатхутдинов Р.Р. Социально-экономическое содержание государственного предпринимательства // Российское предпринимательство. 2005. № 10 (70). – С. 107.

118. Соколов, М.М. Совершенствование механизма взаимодействия налогового и амортизационного регулирования в стимулировании инвестиционных процессов: автореф. дис. д-ра экон, наук: 00.08.10/ Соколов М.М. – М., 2011.- 38с.

119. Среднесрочная программа развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы. Душанбе, 2021.–309 с.

120. Стерликов, Ф.Ф., Стерликов, П.Ф., Гуськова, М.Ф. Экономическая теория ценности / Ф.Ф. Стерликов, П.Ф. Стерликов, М.Ф. Гуськова // Экономические науки. – 2006. – № 6. – С. 27-41.
121. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора / Дж.Ю. Стиглиц. – М.- МГУ ИНФРА-М 1997. – С.17.
122. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора / пер. с англ.; науч. ред. д-р экон. наук, проф. Г.М. Куманин. М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. С–31.
123. Тамбовцев В.Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений / В.Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. 2001. № 5. – С.25-38.
124. Уильямсон О. Исследования стратегий фирм: возможности концепции механизмов управления и концепции компетенций // Российский журнал менеджмента. 2003. Т. 1. № 2. – С. 79-114.
125. Фильченков В.А. Формирование государственно-частного партнерства в социальной сфере: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – М, 2008. 27с.
126. Фиоктистов К.С. Тенденции взаимодействия власти и бизнеса в отечественной экономике // Материалы 4 международной научно-практической конференции "Экономика и бизнес". – Новосибирск, 2011. – С. 18.
127. Хабриева Т.Я. Учебное пособие по подготовке законопроектов и иных нормативных правовых актов органами исполнительной власти (Текст)/Т.Я. Хабриева, Н. А.Власенко. - М.: Эксмо Пресс, 2010.
128. Ходжаев П.Д. Оценка развитие институциональных отношений между общественным и другими секторами сферы услуг // Финансово-экономический вестник. 2021. № 4 (28). – С. 136-141.
129. Ходжаев П.Д. Усиление роли государства в достижении социально-экономического оптимума в общественном секторе сферы услуг // «Бенефициар»- журнал экономических наук. 29 выпуск, 5.10.2018 г., Кемерово. 2018. – С. 31-36.

130. Ходжаев П.Д., Оценка использования потенциала государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан/ П.Д. Ходжаев, Л.Д. Сафарова // Вестник Таджикского национального университета №2/9 (190). Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2015. – С. 163-167.

131. Ходжсон, Джеффри. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Джеффри Ходжсон. – М.: Дело, 2003.

132. Холодная, Н.Д. Государственно-частное партнерство - новый тип отношений в российской экономике/ Н. Д. Холодная // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2009. – № 2. – С. 45-51.

133. Частно - государственное партнерство: состояние и перспективы развития в России: Аналитический доклад //Институт экономики РАН, Национальный инвестиционный совет - 2006. – С. 14.

134. Чумаев И.С., Механизми таъмини ҳукукии шарикии давлат дар баҳши соҳибкорӣ/ И.С. Чумаев // Вестник ТГУПБП №4. 2022. – С.– 39.

135. Шаститко А. Е. Новая институциональная теория / А.Е. Шаститко. – М.: ТЕИС, 1998.с106-147;

136. Шлафман А.И., Межотраслевые и межрегиональные инновации в экономике России/А.И. Шлафман, А.Б. Моттаева // Интернет-журнал Науковедение. 2013. №6 (19). – С. 114.

137. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора: Основы теории государственных финансов: Учебник для вузов / Л.И. Якобсон. М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 13

138. Ясин Е. Бремя государства и экономическая политика // Вопросы экономики. 2002. №11. – С.4-30;

Захираҳои электронӣ

139. Визер Ф. Теория общественного хозяйства [Электронный ресурс] / Ф. Визер. Перевод А. Ф. Хинрихса. – New York, 1927. режим доступа

<http://ek-lit.agava.ru/vizsod.htm> свободный.

140. Герсонская И.В., Эффективность функционирования государственного сектора экономики // <https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-funktsionirovaniya-gosudarstvennogo-sektora-ekonomiki?Yclid=m49wqfw9e8896485588>. [Электронный ресурс]. Дата обращения 04.12.2024г.

141. Дадеркина Е.А., Государственно-частное партнерство как механизм активизации инвестиционной активности /Е. А. Дадеркина// <https://core.ac.uk/data-providers/2424> [электронный ресурс] Дата обращения 28.11.2024г.

142. Информация об исполнении консолидированного бюджета РФ (отчет на I января 2013 г.) И Федеральное казначейство. Сурога: <http://www.roskazna.ru/konsolidirovannogo-byudzheta-rf/> (санай мурочиат: 14.009.2020).

143. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег (Электронный ресурс) / Дж. Кейнс. –М., 1978. –режим доступа <http://www/ek-lit/agava.ru/keynsod.htm> свободный

144. Климов Павел Евгеньевич Новый взгляд на сущность государственно-частного партнерства // УЭКС. 2011. №34. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-vzglyad-na-suschnost-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva> (санай гирифтан: 04.09.2020).

145. Коровин Е. Кредитный риск проектов частно-государственного партнерства имеханизмы поддержки [сурогаи электронй] / Е. Коровин / [Электронный ресурс] // Режимдоступа: <http://regionaiistika.ucoz.ru/> (санам мурочиат: 10.04.2020).

146. Коровин Е. Кредитный риск проектов частно-государственного партнерства имеханизмы поддержки [сурогаи электронй] / Е. Коровин / [Электронный ресурс] // Режимдоступа: <http://regionaiistika.ucoz.ru/> (санам мурочиат: 10.04.2020);

147. Косов М. Е. Зарубежный опыт предоставления гарантий для реализации инвестиционных проектов //Финансы и кредит. – 2019. – Т. 25. – №. 3. – С. 596-608.
148. Коуз Р. Фирма, рынок и право [электронный ресурс]/ Р. Коуз. – М.: Дело. 1993. – режим доступа <http://www.libertariuni.ru/libertarium/libfirm> свободный.
149. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [электронный ресурс]. – М.: «Медиум», 1995; режим доступа http://www.philosophy.ru/library/lakat/01_0.html свободный;
150. Ленин В. Государство и революция [Электронный ресурс]/ В. Ленин. – М.: Жизнь и знания, 1918. – режим доступа http://komsomolnn.narod.ru/arhiv/chtivo_klassiki/Lenin_Gosudarstvo_i_rev.html свободный.
151. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Электронный ресурс] // Д. Норт. – М: Фонд экономической книги "Начала", 1997. – режим доступа <http://www.liberal.ru/book1.asn> свободный.
152. О. Сагинова, В.Нагалин Государственное предпринимательства в современном мире [Электронный ресурс] дата обращения 17.08.2024.
153. Особенности государственного регулирования экономики во Франции. Экономическая политика дирижизма// https://studme.org/17370324/politekonomiya/istoriya_ekonomiki (санаи мурочиат 22.02.2020)
154. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь [электронный ресурс]. – М., 2003. – режим доступа <http://iur.vslovar.org.ru/14948.html> свободный
155. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции [Электронный ресурс]/ Дж. Робинсон. – М.: Прогресс, 1986. – режим доступа <http://ganerv.economicus.ru> свободный;
156. Сагинова О., В.Нагалин Государственное предпринимательства в современном мире [Электронный ресурс] дата обращения 17.08.2024.

157. Сомонаи расмии “Центр проблемного анализа и государственно управленческого проектирования” [электронный ресурс] И режим доступа <http://www.rusrand.ru/vlast/publikac/partn/>.
158. Стебеньева Т.В., Ларин С.Н. Развитие инновационных форм обучения и контроля профессиональных компетенций специалистов. В сборнике «Проблемы развития инновационно-креативной экономики».- 2009. – С. 479-492. – URL:<http://bgscience.ru/lib/i0599>.
159. Спиридонов А.А., Сергеев П.Н. Национальный доклад «Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве». - М.: Ассоциация менеджеров, 2007.
160. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // minjust.wv.tj
161. Сэй Ж.-Б. Трактат политической экономии [Электронный ресурс]/ Ж.Б. Сэй. – М., 1896. – режим доступа <http://gallery.economicus.ru> свободный;
162. Фридман М. Количественная теория денег [электронный ресурс]/ М. Фридман. – режим доступа <http://ek-lit.agava.ru/fridsod.htm> свободный.
163. Функции государственного сектора экономики: теория и тенденции развития. <https://cyberLeninka.ru>
164. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок [Электронный ресурс]/ Ф. Хайек - режим доступа <http://www.libertarium.ru/libertarium/9935> свободный;
165. Шмоллер Г. «Об основополагающих вопросах социальной политики и народнохозяйственного учения» [«Über Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre»] (1898)
166. Delmon, J. Private Sector Investment in Infrastructure : Project Finance, PPP Projects and Risk / J. Delmon //The World Bank and Kluwer Law International. 2009. – P. 7
167. dw.com/ru/трудоые-мигранты-в-россии/a-17243735
168. forum.ykt.ru/viewtopic.php?id=4109611

169. Gerrard M.B. What are public-private partnerships, and how do they differ from privatizations? [Text] / M.B. Gerrard // Finance & Development. – 2001. – Vol. 38. – №3., The meeting of the State Council. <http://www.kremlin.ru/news/46636>.
170. Honore A.M. Ownership. – in: Oxford essays in jurisprudence. Ed. by A.W. Quest, Oxford, 1961. – P.112-128.
171. Linder, S- Coming to Terms with the public-private partnership: a grammar of multiple meanings [Text] IS. Linder // American behavioral scientist, 1999. N43(1). P. 35–51;
172. Norment, R. Fundamentals of Public-Private Partnerships (PPPs) / R. Norment // The National Council for Public- Private Partnerships: www.ncppp.org. – Дата доступа: 07.08.2012.
173. Rosenau P. Public-Private policy partnerships [Text] / P. Rosenau // Cambridge. – MAMGT press,
174. Savas E.S. Privatization and public-private partnerships [Text] / E.S. Savas. – New York: Chartman House, 2000.
175. Cooke P., Morgan K. The associational economy: Firms, regional and innovation. Oxford University Press. 1998. P. 247.
176. Fridenson R. Les entreprises publiques en France de 1944 a 1986. In Annali di storia dell'impresa, ed. V. Zamagni. Milan. 1987. P. 149.
177. Bos D. Public enterprise economics: Theory and application. Amsterdam. 1989. Comment. In The economic role of the state, by J.E. Stiglitz. Oxford. 1986. P. 27.
178. The EIB's Role in Public-Private Partnerships (PPPs) [Text].- Luxembourg: European Investment Bank, 2004.
179. The meeting of the State Council. 'http://www.kremlin.ru/news/46636.
180. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20201212/monopolist-ov-v-tadzhikistane-za-poslednie-sem-let-stalo-bolshe-pochti-napolovinu>

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А) Интишорот дар маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Тағойназаров А.Қ. Асосҳои назариявии рушди баҳши давлатӣ дар марҳилаи муосир [Матн] / Тағойназаров А.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №10-1. – С. 123-133.

[2-М]. Тағойназаров А.Қ. Соҳибкории давлатӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ [Матн] / Тағойназаров А.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №1. – С. 82-89.

[3-М]. Тағойназаров А.Қ. Хусусиятҳои асосии соҳибкории давлатӣ [Матн] / Фозилхонов Д.О., Тағойназаров А.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №9. – С. 124-130.

[4-М]. Тағойназаров А.Қ. Масъалаҳои назариявии омӯзиши соҳибкории давлатӣ дар шароити муосир [Матн] / Фозилхонов Д.О., Тағойназаров А.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №10. – С. 78-84.

[5-М]. Тағойназаров А.Қ. Мукамалсозии самтҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ [Матн] / Тағойназаров А.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №12. – С. 256-261.

[6-М]. Тағойназаров А.Қ. Таҳлили имкониятҳои шарикӣ баҳши давлат ва хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Тағойназаров А.Қ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – №1. – С. 55-62.

Б) Интишорот дар дигар маҷаллаҳои илмӣ:

[7-М]. Тағойназаров А.Қ. Саҳми асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Тағойназаров А.Қ. / Маводи конфронси

илмию амалӣ дар мавзуи «Менечменти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ». (18.12.2021) – Душанбе, 2021. – С. 431-445.

[8-М]. Тағойназаров А.Қ. Роҳҳо ва усулҳои пешгирии хавфҳо дар низоми бонкӣ [Матн] / Тағойназаров А.Қ. / Маводи конфронси илмию амалӣ дар мавзуи «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)». (19.12.2021) – Кулоб, 2021. – С. 220-224.

[9-М]. Тағойназаров А.Қ. Дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ вобаста аз механизмҳои андозӣ [Матн] / Тағойназаров А.Қ. / Маводи конфронси илмию амалӣ дар мавзуи «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир». (15.11.2022) – Душанбе, ДМТ, 2022. – С. 318-331.

[10-М]. Тағойназаров А.Қ. Назария ва методологияи рушди менечмент ва маркетинг дар шароити иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / Тағойназаров А.Қ. / Маводи конфронси илмию амалӣ дар мавзуи «Дурнамои рушди менечмент ва маркетинг дар иқтисодиёти рақамӣ». (22.11.2022) – Душанбе, ДМТ, 2022. – С. 275-283.

[11-М]. Тағойназаров А.Қ. Самтҳои асосии мукамалгардонии сиёсати иқтисодии давлат [Текст] / Тағойназаров А.Қ. / Маводи конфронси илмию амалӣ дар мавзуи «Равандҳои муосири молиявӣ-қарзӣ: мушкилот ва дурнамо». (07.12.2024) – Душанбе, ДБССТ, 2024. – С. 574-581.

В) Монографияҳо

[12-М]. Тағойназаров А.Қ. Мухити соҳибкорӣ ва менечменти инноватсионӣ / монографияи коллективӣ // Масъалаҳои мубрами рушди устувори соҳибкорӣ дар Тоҷикистон: омилҳо, тамоюлҳо ва сармоягузорӣ // Монографияи коллективӣ / Дар зери таҳрири д.и.и., профессор Иброҳимзода И.Р. ва д.и.и., профессор Хочаев П.Д. - Душанбе: «Ирфон», 2024. – 459 с.; С. 60-65.